

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ara 75 kr.

BUDAPEST, 1893.

TARTALOM.

A névragozás. (Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához.) <i>Budenz József</i>	241
Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. II. <i>Halász Ignác</i>	260
Idegen szók írása. <i>Kalmár Elek</i>	279

Ismertetések.

A nyelvtudományának fő problémáiról (Giesswein Sándor munkája). <i>Misteli Ferencz</i>	298
Az új Magyar Tájszótár (szerk. Szinyeyi József egy. prof.). <i>Simonyi Zsigmond</i>	307
A magyar nyelvjárások (Balassa József munkája). <i>Zolnai Gyula</i>	310
A magyar nyelvjárások újabb irodalma (Zolnai Gy. és Bartha J. munkái). <i>Balassa József</i>	321
Magyar elemek az oláh nyelvben (Mándrescu C. Simon értekezése). <i>Alexi György</i>	328
Finn mesetanulmányok (Krohn K. tanulmánya). <i>Jankó János</i>	331

Kisebb közlések.

Budenz Józsefről. <i>Setälä Emil</i>	335
Zürjén és votják szögyezések. <i>Vasverő Rajmund</i>	341
A vogul-osztják 2. személyrag. <i>Munkácsi Bernát</i>	342
<i>Kutya</i> s más magyar kutyanévek. <i>Munkácsi Bernát</i>	343
A vogul evangéliom <i>nüte</i> szava. <i>Munkácsi Bernát</i>	344
Egy 'epe' jelentésű szó az ugor nyelvekben. <i>Munkácsi Bernát</i>	345
Arany János mint nyelvész. <i>Kalmár Elek</i>	347
A francia akadémia helyesírási reformja	348
Az idegen szók írásához. <i>Simonyi Zsigmond</i>	350
Olasz szavainkhoz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	352
Angol helyesírási reformmozgalom	259
Gabelentz a latin és görög nyelv tanításáról. <i>Kalmár Elek</i>	278
Gabelentz mondattani álláspontja. <i>Kalmár Elek</i>	297
Gabelentz felfogása a nyelvek küzdelméről. <i>Kalmár Elek</i>	334

Folyóiratunk ezentúl negyedévenként fog megjelenni, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből fog állani s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák, s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, IX., Lónyay-utca 13. A.*

A névragozás.

(Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához.)

Budenz József hagyatékából.

66. §. (73.) Előjegyzet.

Az ugor nyelvek mind azon fejlettségi fokon állanak, hogy a névszó mondatbeli szereplésének különböző módozatait vagy viszonyait is nagyobb részét különös grammatikai alakítás által jelölik meg (más szóval: nem élnek már csak a névszónak bizonyos fogalmat kifejező tőalakjával, minden syntaktikai viszony eltérését csak alaktalan szerkesztésre — szórendre hagyván). A névszónak ezen mondatbeli határozottsága egyébiránt illőleg megfelel az igezónak, mint fő állítmányszónak elég bőven kifejelett alaki határozásának, mely a cselekvés idejére, az állítás minőségére s az alany-, sőt tárgyszemélyek föltüntetésére vonatkozik (= *verbum finitum* képzésnek).

A mondatban álló *névszónak* *functio* körei:

a) **Alany** (*subjectum*), míg az állítmány (*prædicatum*), azaz legalább a *formalis* állítmány kitétele a ragozott ige nek jut; a névszó mint állítmány (pl. az ember *jó*) most már szorosan véve csak igehatározó (t. i. „létige «esse» határozója) s csak néha, az ige kihagyásával, tűnik föl *formalis* állítmányszónak. Erre nézve meg lehet jegyezni, hogy az ilyen állítmányúl való névszó a *nominativuson* kívül más *casus* alakban is fordul elő (pl. a finnben: *essivus*, *partitivusban*: *Matti on laiska* vagy pedig *M. on laiskana*, *M. on laiskoja*). Hogy az ugor nyelvek régiebb korában az állítmány puszta névszóval is tétettek ki, már abból is gyanítható, hogy a *verbum finitum*-tők maguk is nagyrészt névszó alakúak.

b) **Határozó** — még pedig lehet a névszó szintűgy *alany* nak mint állítmányszónak, valamint megint más *határozónak* határozója, — s ebbeli «szolga-szerepét» a határozott

szónemek szerint így is oszthatjuk kétfelé, hogy t. i. α) névszó-határozó, β) ige-határozó. — A névszóhatározás nagyrészt alakatlan (viszonya csak szórend v. szószerkesztés által kifejezve: jelző névszó, attributum); kiváló helyet foglal el itt a birtokos-féle határozás, melynek kifejezője egyes ugor nyelvekben külön viszonyrag (genitivus) vagy e mellett (illetőleg e helyett) birtokos személyrag. Az ige-határozások közt még főfontosságú a tárgy (objectum) viszonyának kifejezése.

A határozás külömbféle viszonyainak azonban az egyes nyelvekben nem felelnek meg szintannyi alaki exponensek (azaz: viszonyragok). Könnyen észrevehető ugyanis, hogy egyazon viszonyrag gyakran többféle viszony kitételére van alkalmazva (pl. térbeli eredetet, ki- vagy elindulást jelentő ablativusrag az *okviszony*, vagy a nekiirányulás ragja, a lativus a cél vagy idő határ kitételére stb.) E mellett azt látjuk, hogy a viszonyragok általánosabb eredeti értékei átvitelesen különösebb viszonyok kitételére szolgálnak. Ilymódon különösen a térbeli nyugvásra (maradásra) és mozgásra (haladásra) vonatkozó ragok, vagyis az általános úgynevezett helyviszonyi ragok sokféle másodlagos functiót teljesítenek. Ugyanezek szolgálnak megint különösebb viszonyok kitételére rendelt ragos-szók (névutók, postpositiók) képzésére is, melyek egyes nyelvekben az eredeti egyszerű viszonyítókat részint ki is szorították a használatból (úgy hogy pl. «-ben»-féle ragos szó, vagyis «inessivus» rag az általánosabb «locativus» ragot pótolja).

Másrészt meg kell jegyezni, hogy az egyes ugor nyelvek nem ritkán ugyanazon különösebb viszonyokat külömböző értékű ragokkal vagy ragos szókkal teszik ki (pl. a finn ember «beszél a dologból» [*asiasta*] = magy. «dologról»; a mordvin «csinál vmit kézen» = finn «kézen» [*kädellä*] = magy. «kézzel». E tekintetben tehát csak az egyes nyelvek külön fejlődésében történt meg a megállapodás, a miért is a viszonyragok mindenféle használatának fejtegetése csakis az egyes nyelvek külön előadásába tartozik. Itt az ugor összeh. alaktanban a találtató viszonyragoknak csak eredeti vagy főértékét vehetjük számba, s e mellett összeh. nyomozásunk főleg a ragoknak alaki egyezését illeti, meg az egyes nyelvekbeli külön ragalakok megfejtését.

NB. A névszónak viszonyragozásához tartoznak nemesak a

rendesen minden névszótól előforduló ragos alakok (a szorosabb úgyn. «névragozás» — declinatio), hanem a többé-kevésbé megmerevedett vagy különálló határozó alakok is, ú. m. adverbiumok: a «gerundiumok» meg a névutók (postpositiók). Hiszen többször épen csak ilyeneken maradt meg a régi egyszerű viszonyragozás.

67. §. (74.) Az egyszerű helyviszony-ragok:

locativus-, lativus-, ablativus-ragok.

Finn. Loc. -na, -nä:	Abl. -ta, -tä, -a, -ä (ered. -da, dä)	Lat. -ksi (-kse), (-s).
<i>kaukana</i> messze (van)	<i>kauka'a</i> messziről (jön)	<i>kau'as</i> (<i>kau'aksi</i> , <i>kau-gaksi</i>) messzire
<i>ulkona</i> künt	<i>ulkoa</i> (<i>ulkota</i>) kívülről	<i>ulos</i> (* <i>ulgoksi</i>) ki, kive
<i>ulompana</i> kijebb (van)	<i>ulompa'a</i> kijebbről	<i>ulommaksi</i> kijebb(re)
<i>lähempänä</i> közelebb (van)	<i>lähempä'ä</i> közelebbről	<i>lähemmäsi</i> közelebbre
<i>tykönä</i> -nál	<i>tyköä</i> -től	
<i>luona</i> -nél	<i>luota</i> -től	<i>luoksi</i> -hoz (<i>luokseni</i> hozzám)
<i>tänä päivänä</i> e napon,	<i>kolme päivää</i>	<i>päiväksi</i> nappá, napra
<i>talvena</i> télen	[ma	
<i>kivenä</i> kőül, kő gyanánt	<i>paljon kiveä, puuta</i>	<i>kiveksi</i> kővé (válni), kőnek (mondani)
<i>lapsena</i> gyermekül, gy- korban	<i>kolme lasta</i> (* <i>lapseta</i>)	<i>lapseksi</i> gyermekké, gyermeknek
<i>alla</i> alatt (* <i>alna</i>)	<i>alta</i> alól	<i>alle'</i> (<i>allen</i>) alá
<i>yllä</i> rajt (* <i>ylnä</i>)	<i>yltä</i> -ről	<i>ylle'</i> (<i>yllen</i>) reá
<i>-ssa, ssä:</i> <i>puussa</i> fában (<i>-sna, -snä</i>) <i>kivessä</i> kőben	<i>-sta, -stä:</i> <i>puusta</i> fából <i>kivestä</i> kőből	<i>-h-n:</i> <i>puuhun</i> fába, <i>maahan</i> földbe <i>kivehen</i> kőbe <i>-sen, -sehen:</i> <i>taivaasen</i> (<i>-seen, -sehen</i>)*
<i>taivaassa</i> égben NB. <i>siinä</i> abban	<i>taivaasta</i> égből NB. <i>siitä</i> abból	NB. <i>siihen</i> abba
<i>-lla, -llä:</i> <i>puulla</i> fán, fánál	<i>-lta, -ltä:</i> <i>puulta</i> fáról <i>kiveltä</i> kőről, -től	<i>-lle</i> (n): <i>puulle</i> (<i>puullen</i>) fára, fának <i>kivelle</i> (<i>-llen</i>) kőre, -höz, -nek
(<i>-lna, -lnä</i>) <i>kivellä</i> kővön, kővel		
NB. Észt. <i>maad, tööd</i> = finn <i>maata, työtä</i> <i>seda, teda</i> = f. <i>sitä, tätä</i> <i>mind</i> = f. <i>minu'a</i> .		
Vepsä. <i>mad, pud</i> = f. <i>maata, puuta</i> <i>sida</i> = f. <i>sitä</i> <i>mindäin</i> (e h. <i>mindäni</i>) = f. <i>minua(ni)</i> .		

*) Lásd Kioletär II. 1, 54. stb. Ahlqvist: Suomen kielen rakenus. 108. l.

Mordvin. Loc.	Abl.	Lat.
<i>šinä napon</i>	<i>avada</i>	<i>avaks</i>
Erza: <i>čine nappal</i> (<i>fkä šinä</i>)	E. <i>avado</i>	E. <i>avaks</i>
E. <i>vene éjjel</i>	<i>virďä</i>	<i>virks</i>
<i>talnä télen</i>	E. <i>virde</i>	E. <i>virks</i>
E. <i>telne</i>	<i>selmida</i>	<i>tuviks</i>
	E. <i>selmede</i>	E. <i>tuvoks</i>
<i>ala alatt (nom. al)</i>	<i>alda</i>	<i>alu, kudu</i>
E. <i>alo</i>	E. <i>aldo</i>	E. <i>alov, kudov (haza)</i>
<i>ingelä előtt</i>	<i>ingeldä</i>	<i>ingeli</i>
E. <i>ikele</i>	E. <i>ikelde</i>	E. <i>ikelev, ikelej</i>
<i>ičkežä messze</i>	<i>ičkežďä</i>	<i>ičkezi, vasu</i>
E. <i>vasalo</i>	E. <i>vasoldo</i>	E. <i>vasov.</i>
Prolativus: - <i>va, vä</i> — <i>va</i> és - <i>ga</i> <i>gä</i> — <i>ga</i> : <i>mastirga</i> — <i>mastorga</i> <i>virgä</i> E. <i>virga</i> <i>vastiva</i> — <i>tarkava</i> <i>kudga</i> — <i>kudova</i> .		
- <i>sa</i> : <i>kutsa házban</i>	- <i>sta</i> : <i>kudsta</i>	- <i>s</i> (- <i>z</i>): <i>kuts</i>
E. - <i>so, -se</i> : <i>kudoso</i>	E. - <i>sto, -ste</i> : <i>kudosto</i>	E. <i>kudos</i>
<i>velesa faluban</i>	<i>velesta</i>	<i>veles</i>
E. <i>velese</i>	E. <i>veleste</i>	E. <i>veles</i>
NB. <i>kosa hol</i>	<i>kosta</i>	<i>koza</i>
E. <i>koso</i>	E. <i>kosto</i>	E. <i>kos hova</i>
<i>tosa ott</i>	<i>tosta</i>	<i>toza</i>
E. <i>toso</i>	E. <i>tosto</i>	E. <i>tozov oda</i>

E. *onsne* v. *onsto* álomban.

M. *sista napon*, E. *čiste*

kizista évbén, év alatt, -*iste* (vö. *disznó* — *disztú*), lásd

Mord. nyelvt. 35. l.

Cseremisiz. Loc.	Abl.	Lat.
<i>onžolno</i> előtt, elül (<i>van</i>)	<i>onžuč</i>	<i>onžuk (onžolku)</i>
M. <i>anzalna</i>	M. <i>anzac, -cen</i>	M. <i>anzaka</i>
<i>mündürne messze</i>	<i>mündürč</i>	<i>mündürkö messzire</i>
M. <i>mindirnä</i>	M. <i>mindirc, -cen</i>	M. <i>mindirke</i>
<i>dene (derne) -nál, -vel</i>	<i>derič (deč)</i>	<i>deke, dek (derik) -hoz</i>
M. <i>dono</i>	M. <i>dorac, -doracen</i>	M. <i>doko</i>
<i>tünö künt</i>	<i>tüč</i>	<i>tügö ki, kive</i>
M. <i>tünä</i>	M. <i>tüc</i>	M. <i>tüge</i>
<i>kušto hol</i>	<i>kužec honnan</i>	<i>kuško, kužak, kuža- gen hova</i>
M. <i>kušta</i>	M. <i>kušec, -cen</i>	M. <i>kuška, kušak</i>
<i>tište itt</i>	<i>tišec, -cen innen</i>	<i>tiške (tiš), tižak, tiža- gen</i>
M. <i>tištä</i>	M. <i>tišec</i>	M. <i>tiškä</i>

<i>kudošto domi</i>	(<i>kudo-geč</i>)	<i>kudoško, kudeš</i>
M. <i>kudašta</i>		M. <i>kudaška, kudeške</i>
<i>olašte városban</i>	(<i>ola-geč,</i>	<i>olaške</i>
M. <i>olašta</i>	M. <i>ola-gic, gicen</i>)	M. <i>olaška</i>
<i>türüštö szélen</i>	(<i>türgüč</i>)	<i>türöškö, türeš</i>
<i>longošto között</i>	(<i>longugeč</i>	<i>longuško, longuš</i>
M. <i>lošta</i>	M. <i>logicen</i>)	M. <i>loška</i>
	<i>-leč -tól, -geč -ből</i>	<i>-lan (dat.): jumolan</i>
	M. <i>-lec, -gic/en</i>]	M. <i>jumalan</i>

Vö. *deran -hoz*. M. *doran* | *mündürän* messzire | *tüan ki* | *šen-galan*, M. *šailan* = *sengak*, M. *šaika* hátra, mögé.

NB. A cser. *-č* c-re nézve: cser. *tič, tic, cic* «plenus» = finn *täyte* (azaz: *täyde*); cser. *vič, vic, viz* «öt» = f. *viite- (viide)*. A cser. *-k-ra* nézve: cser. *vik* egyenes — f. *oigeda*; cser. *kuruk* hegy — f. *korgeda altus*; cser. *čoka* sűrű — f. *sageda*.

A fentebbiek szerint (a déli-ugor ágban) egyszerű helyviszonyragoknak mutatkoznak:

a) L o c. -*n_s* (f. *-na, -nä*, cser. *-no, -nö, -ne*.)

b) A b l. -*d_s* (f. *-da, -dä*, mord. *-da, -do, -de*, — cser. *-č; c*.)

c) L a t. I. -*g_s* (mord. *-v* [vö. prolat. *-va, -ga*], cser. *g_s, k_s* [*kuško, tügö*], finn *-h* [*sehen, -h-n*]).

II. *-ks_s* (finn *-kse*, mord. *-k*, cser. *-š* [*<eš: kudeš, türeš*]).

Megjegyzendők:

1. Csak rövidült névutók (postpositiók) az egyszersmind speciális helyzetekre vonatkozó viszonyragok:

finn *-sn_s* (*-ssä, -ssä*) *-st_s* (*-sta, -stä*) *-sehen, -seen*

mord. *-sn_s* (*-sa, -so*,

-se meg: -st_s) *-st_s* (*-sta, -sto, -ste*) *-s', -z-v (tozov)*

cser. *-št_s* (* *-šn_s*) *-šec, šec (kužec, kušec)* *-šk_s*.

Ezekben az *s, š* «bel» jelentésű. — A finn *-sn_s, st_s* mellett (*-sehen* helyett) nagyrészt *-h-n* fordul elő mint lativusrag («be»); ez nem is egyéb, mint az egyszerű lativusrag, szorosabb értékkel használva (vö. *siihen abba, siinä abban*); e szorosabb használatot elősegítette, hogy még a *-kse* lat. rag is megvan. — Szintúgy válnak a szorosabb értékű ragok is az egyszerű viszonyragok helyettesítőivé (v. ö. *Bécsbe — Pestre — Szegedé*; finn *edessä előtt — takana mögött*).

b) finn *-ln*, (*-lla*, *-llä*) | *-ld*, (*-lta*, *-ltä*) | *-l-g-[n]* *-l-h-[n]* (*-lle-n*).

Ezekben az *l* jelent «kültért, oldalt, fölszint, melléket» (*pöydällä* asztalon, *vuorelta* hegyről, *seinälle* falhoz, *isälle* atyának). Vö. az alaptóhoz ragadt ilyen *l*-vel a mordE. *vasol-do* «messziről» és *vaso* (ebben: *vasov*, *vasu* «messzire»).

2. A mordvin prolatívus (*-va*, *-ga*) állandó <*a* (*ä*)-jében (Erza is <*a*; NB. *melgank* «utánunk»-félék) az egyszerű *-v*, (*-g*) lativraghoz járult nyomatékosító végragot kell látnunk, mely itt a «latív» irány tovább folytatását jelzi («prolatívus»). — Mint ilyen nyomatékosító encliticum előfordul a mordvinban *-n* is, ablatívusi alakon (*mezleni*, *sedeni* mitől, attól), s prolatívus alakon *-nä* (*kuvanä* «merre el», Mord. Nyelvt. 43. l.) — s ezzel azonosítjuk, bár értéke most már egészen elhalaványult, a finn *-sehe-n*, *-lle-n* illat. allat., a cser. *-če-n*, *-ce-n* ablat. és *-ge-n* (*kužagen*) latív alakok vég *-n*-jét.

3. Tekintve, hogy a mordvinban az inessívus (*-sa*) «instructívus» functiót is végez (pl. *pejelsa* késsel, *mantša* bottal) — a finnben az eszközt, módot jelentő *-n* casus-ragot («instructívus») a teljes alakú *-na*, *-nä* locatívus-ragnak kopott másának tartjuk: *neljän jalan juosta* négy lábon futni, *omin silmin* saját szemmel; | instr. gerundium: *syöden* evén, evéssel, *juosten* futva. (NB. *kaikkien nähden* «indem es alle sehen»). || NB. Elég érezhető még a locat. érték ezekben: *kahden kesken* kettő közt (négy szem közt) | *ennen* (ente-) azelőtt, előbb | *näen hevosiä tulevan* (vö. *pidän hyvänä*).

4. <*i* latívus alak a finnben: *sikäli*, *täkäli*, *mikäli* (Kal. 3, 286, *panen semmoiset urohot* | *sen sikäli*, *tuon täkäli*, | *sorran son-tatunkiohon*); a kül-re nézve vö. *siellä*=*siälnä* (*sigäl-nä*) *muu'alla*=*muu'alna* (*muugalna*, vö. *muukalaise*).

5. Latív-féle *-nne'* a finnben: *tänne* ide, *sinne* oda, *kunne'*, *minne'* hova, *merre* (NB. *kunnes* «míg»: *k. elät* a míg élsz; de *minnes* egyszerűen «merre») = *-ni* terminatívusrag az észben, pl. *kaelani* nyakig, *pohjani* fenékig, *ohtuni* estig, *polvini* térdig. | NB. ész. *seniä* «so lange» (*seniäks* «auf so lange, bis dahin») — *senna* «dahin» (*senna ja tänna* hierhin u. dahin) | *kuñni* «so lange wie» (*kuñniäks*, *kuñniä* wie lange) | *tänini* «bis dahin, bis jetzt, bis heute» (vö. *täni päni* bis heute) — *tänna* «hierher». || Ide vonatkozó még a finn (dial.) *mini* — *sini* (= «minkä verran — sen ver-

ran»). — Egészben az *-nne'* (*-ni*) rag olyan mint az *allat. -lle(n)*, azaz: rövidült névutó, melynek alapszavának jellemző hangzója *n*.

6. <*itse* finn (karjalai) prolativus, pl. *sivuitse* (*sivu* oldal), *vieritse* (*viere*), *keskitse* (*keske*), *taitse* és *taatse* (*taka*), *alitse* és *alitse* (*ala, ale*), *meritse* (*mere*) stb. || NB. *i* után *tse* e h. *kse*, s így <*itse* e h. *i-kse* kettős ismételt lativusrag (pl. *vieritse* ebből: *vierejekse*). || NB. előfordul nyomat. vég *n*-vel is (úgy mint közönségesen az illativus s gyakran az allativus), pl. *taitsen*, s továbbá egyes tájnyelvtanban *ts* helyett *tt*-vel (v. ö. nyugati finn *katto-* e h. *katso, itte* maga *itse*). || NB. az *i*-nek utólagos elnyomására nézve vö. Pohjola dial. (Suomi IX, 298.) *sivuutte, alaatte'* (vö. ugyanebben a dial.-ban: *lupaasin = lupaisin, muistaa-sin = muistaisin, vasikoota = vasikoita*).

Vajjon ezen prolativ értékű *-tte(n)*-vel azonosnak magyarázható-e a modális *-ten* ezekben: *siten, täten, muuten, kuten, joten, samaten* stb., a mint Ahlqvist akarja (Rakennus 174. §. 111. 1.)? Vagy pedig ez külön eredetű *t_{ss}* alapszótól való, bár szintén lativusragos, névutó? («szerint»; alapszó talán *tē* «út», vö. mord. *ki* «út»-tól: *kis, -ksa, kigä* «után».)

68. §. (75.) Folytatás. (Locativus, ablativus, lativus-ragok).

Lapp. Loc.	Abl.	Lat.
<i>ulkon</i> kúnt lpF. <i>olgon</i>	<i>ulkot</i> kívülről	<i>ulkos</i> ki, kive lpF. <i>olgu</i> s, R. <i>olkuzi</i>
<i>kukken</i> messze lpF. <i>gukken</i>	<i>kukket</i> messziről	<i>kukkes</i> messzire lpF. <i>gukkas</i>
<i>vuolen</i> (<i>vuole</i>) alatt [v. <i>vuolesne</i> lpF. <i>vuold</i>]	<i>vuolde</i> alulról, [<i>vuolest</i> alól] lpF. <i>vuold</i> alól (pl. <i>suoladi sänga vuold</i>)	<i>vuolai</i> alá lpF. <i>vuollai</i>
<i>porramasan</i> ételül, -llé lpF. <i>balkam</i> díjul		(<i>vuolasan</i> alám lpF. <i>vuollasam</i> alám)
<i>bondan</i> (<i>šaddi</i>) gazdaggá (lett) lpF. <i>iseden</i> mint gazda		
<i>tasne</i> ebben lpF. <i>dast</i>	<i>taste</i> ebből, ettől lpF. <i>dast</i> .	<i>tasa</i> ebbe, ehhez lpF. <i>dasa</i>
<i>taisne</i> ezekben lpF. <i>dain</i>		

<i>paikesne helyben</i>	<i>paikest helyből, -tól</i>	<i>paikai helybe, -re,</i> (<i>paikasan helyembe</i>)
lpF. <i>baikest</i>	lpF. <i>baikest.</i>	lpF. <i>baikai (baikasam)</i>
<i>lakkabesne közelebb</i> (<i>van</i>)		<i>lakkabesi közelebbre</i>
<i>ulkolen extra (v. ulkollesne)</i>	<i>ulkold (v. ulkloest)</i> kivülről lpF. <i>olgold (olgotist)</i> <i>paijelt fölülről</i> lpF. <i>bajeld</i>	lpF. <i>olgotiki (külre—</i> pl. <i>maradt=künt</i> <i>maradt).</i>

NB. Egyesek: 1. *l a t i v*-alak: *allat*. (datív.) *munji tunji sunji*, *nekem, neked, neki* (nom. *mon, todn, sodn*, abl. *muste*, loc. *musne*), lpF. *munji, dudnji, sudnji*, (variánsok: *munjai, dudnjai, sudnjai*, meg *munjin, dunjin, sunjin*, meg: *munne, dunne, sunne*). Vö. lp. *manne* *minek, miért* (meg: *manne-s*.)

2. lpF. *lařabuid közelebbre, gukkebuid messzebbre, bajebuid fölebbre* = lpF. *lakkabut, kukkebut (-bui), paijebut* és *-bukt*. Ezekhez csatlakoznak a modális alakok: lpF. *buorrebut* (lpS. *puorebat*) *jobban, garraset (karresikt) keményen, ciekkoset (čäkosikt, -it) titkon, čielgoset (čälgesikt) világosan*.

Meg: lpS. *kokte* *hogyan* (=lpR. *koht*);

naute, nau így = lpF. *naft, E. nävt így*; lpR. *na,tt így*;

makte (maktet) hogyan = lpF. *moft* *hogyan*.

nuovte, nuov úgy = lpF. *nuft, nu*, lpF. *nüt nū úgy*;

3. lpS. *tokko oda, teke, tek ide (tokko ja tek)* = lpF. *duokko, dokko* és *deki (dejki, dejke)*.

4. lpS. *koggo hol (k. lē tū heima), miben (k. lē rikke), mely úton (k. mannah)* = lpF. *goggo*;

tuoggo «ibi, illie, illac» (t. pōti azon jött, a mellett el) = lpF. *duoggo, doggo*;

taggo «hic» (tuoggo ja taggo hic et illie) = lpF. *daggo (däggo)*.

5. lpF. *giddag tavaszszal, gäseg nyáron, čafčag őszzszal, dalveg télen, bäiveg nappal*.

Zürjén-votják. Loc.	Abl.	Lat.
V. <i>bordin</i> -nál, (<i>bordam</i> nálam) Z. <i>berdin</i> <i>dinin</i> -nál	V. <i>bordis</i> -től (<i>bordistid</i> -tőled) Z. <i>berdis</i> <i>dinis</i> -től, (<i>dinistim</i> tőlem) Z. <i>dinis</i> <i>karis</i> városból Z. <i>karis</i> NB. <i>dinisen</i> (= <i>dinis</i>) Z. <i>sötömsan</i> szivből	V. <i>borda</i> -hoz (<i>bordaz</i> hozzája) Z. <i>berdö</i> <i>dinä</i> -hoz, (<i>dinäz</i> hozzája) Z. <i>dinö</i> <i>karä</i> városba Z. <i>karö</i>
- <i>len</i> -nál (= adess. <i>murtlen</i> embernél; <i>kudz-</i> <i>len</i> val kinél <i>vala</i> = <i>kinek</i> <i>vala</i>) Z. <i>lön</i> (<i>mortlön</i>) <i>minam</i> nálam	- <i>les</i> -től (<i>murtles</i> , <i>soles</i> at- tól, <i>töle</i>)	- <i>li</i> -nek, (<i>murtli</i> , <i>solli</i> <i>an-</i> <i>nak</i> , <i>neki</i>)
Z. <i>mein</i>	Z. <i>lis</i> (<i>mortlis</i>) <i>monestim</i> , <i>minestim</i> <i>belölem</i> , <i>tölem</i> Z. <i>meis</i> és <i>mensim</i>	Z. <i>-li</i> (<i>mortli</i>) <i>minim</i> nekem Z. <i>menim</i> és <i>meö</i> <i>belém</i>
<i>tinad</i> nálad Z. <i>tein</i>	<i>tonestid</i> Z. <i>teis</i> és <i>tensid</i>	<i>tinid</i> neked Z. <i>tenid</i> és <i>teö</i> <i>beléd</i>
<i>otin</i> ott Z. <i>setön</i> , <i>sen</i> <i>tatin</i> itt Z. <i>tatön</i> , <i>tan</i> Z. <i>kostin</i> között	<i>otis</i> onnan Z. <i>setis</i> , <i>setsan</i> <i>tatis</i> innen Z. <i>tatis</i> , <i>tasan</i>	<i>otsi</i> oda Z. <i>setse</i> , <i>setše</i> <i>tatsi</i> ide Z. <i>tatse</i> , <i>tatše</i>

Egyesek.

1. Locativus-féle: *Votj.* < *en*, *zürj.* < *ön*, pl. *votj. sub-*
bata nunalen szombat napon, *goliken* meztelenül (futott), *puen*
fán (am baume), *vuen* vízzel, *kilen* nyelvel; szem. névmástól:
1. *monenim*, 2. *tonenid*, 3. *soeni-n*. || *zürj.* *vaön*, *kien*, kézzel,
kokön lábbal.

2. Lativus-féle: prolativus -*ti*: *votj.* *intijosti* helyeken
át, *ju ludti* vetésen (gabna mezőn) által, *banitz* arczon (ütötték),
küitiz kezén (fogva) | *dorti* mellett el (*dorin* -nál, *doris* -től, *dorä*
-hoz), *ulti* alatt el, *vilti* fölött el. || *Zürj.* *dorti*, *dorti* és *dorin*, *doris*,
dorö, *ulti* alatt el. (NB. *zürjP.* *kon-ult* hónalj, *nir ult* *toš* bajusz,
és *ultö* alá, pl. *pizan* u. asztal alá), *vilti*, *börti*.

b.) prolativus: *votj.* < *äti* (= illat. + prolativus *ti*), pl. *šuresäti*

az úton el, muzeumati földön el, át (egész földön). | NB. *karäti selo-no äti* városon és falun át; az *äti* különválására nézve vö. magy. nélkül = régibb -nél, -nál kül. || Zürj. < öd, ed: *karöd, tujed* (tuj út), — NB. zürjP. *böröt, boröt* hátra.

3. **L a t i v u s**-féle: **t e r m i n a t i v u s**, votj. < ož, zürj. < öž, pl. votj. *puñož* végig, *viziož* gyökérig, *ta dirož* ez időig, *so nunalož* azon napig || zürj. *pomöž* végig, *viröž* vérig, *lunöž* napig.

NB. A «**t e r m i n a t i v**» értékre nézve, vö. szláv *do* «bis» és «zu» (pl. tót *do Pešti, do domu; čo komu do mäna* kinek mi köze hozzám); vö. mordvinban prolativussal (pl. *pilmanža-vat panarinja* «térdig valók az ingei»), a finnben *asti* mellett illativussal: *loppuun asti* végig (de szintén *asti* mellett: *aamusta asti* reggeltől fogva). NB. az egész *ož, öž* névutónak látszik (zürj. *vož, P. ož, votj. važ, až* «elő», s ennek illativusa *vože, ože, ažä* «elé»). [L. bővebben NyK. XV. 444.]

4. **L a t i v u s**-féle: **-lañ (vañ)**: votj. *ažlañ* előre, előbbre, jövőre | zürj. *karlañ* városhoz, *mortlañ* emberhez, zürjP. *mortlañ, mortvañ* id., *ožlañ* előre || vö. lativ. -li és abl. s mellett -*šan*, pl. *sölömsaň*.

5. **L a t i v u s**-féle: votj. *kuzja* «längs (hosszant, hosszában)» és *kuzjana* «immerfort» (kuz hosszú): | *dirja* «während, zur zeit» (so *dirja* akkor). || zürj. *kuža* längs (*tuj k.*): *kužala* *чepeзь, по dirji во время*.

Vogul. Loc.	Abl.	Lat.
<i>joln</i> unten K. <i>jol torem</i> alvilág	<i>jolel</i> alulról	<i>jole le</i> (hinab) K. <i>jole vojles</i> leszállt
<i>numen</i> fent K. <i>numen</i>	<i>numel</i> fölülről, von oben K. <i>numel jole mos</i> v. oben bis unten	<i>nong</i> (<i>nongo, nonge</i>) föl (hinauf) K. <i>nonxo</i>
<i>jun</i> zu hause, honn K. <i>jun</i> дома	<i>juil</i> hazulról <i>koti keurl visen</i> (melyekből vittél)	<i>ju haza</i> K. <i>juv</i> K. <i>kval-tól</i> : <i>kvali</i> háznak (pl. mondatik)
<i>kqzaken</i> (k. oli mint kazak, kazakúl van)		<i>kqzaki</i> (k. jemts kazakká lett) K. <i>nañi</i> kenyérré, <i>viši</i> kicsinek (mondatik)

<i>uost városban (olēm lakom</i>	<i>uosnel városból (ju jön)</i>	<i>kūli hallá (jemts lett) kit ɣali két felé (ur-titü osztja)</i>
	<i>K. tusnel szájból</i>	<i>uosen jalēm városba (nach der stadt) megyek, hajtok.</i>
<i>kvolt házban</i>	<i>kvolnel házból</i>	<i>K. usne</i>
<i>K. kvalt</i>	<i>K. kvalnel</i>	<i>kvoln házba (sälti bemegy)</i>
	<i>több. kvoletnel</i>	<i>K. kvalne</i>
	<i>K. kvaletnel</i>	<i>több. kvoletn</i>
	<i>mānl földről (kuals fölkelt) [talról]</i>	<i>K. kvaletne</i>
	<i>K. pasennel asz-</i>	<i>iun fāra (kangi hág, mász)</i>
<i>äkvät egyben, együtt</i>		<i>äkvän egybe, öszve</i>
<i>K. akvat</i>		<i>K. akvane</i>
<i>kalt között</i>	<i>kalnel közül</i>	<i>ɣalne közzé, jolpalne alá (lajt j.)</i>
<i>K. ɣalt (šam ɣ. szem közt</i>	<i>K. ɣalnel</i>	
<i>titti, titt itt</i>	<i>tīl (tīl ult) innen</i>	<i>tī ide (tī maš eddig)</i>
	<i>K. tigil</i>	<i>K. tig</i>
<i>tottä, tott ott</i>	<i>tūl (tul ult) onnan</i>	<i>tū oda (tū maš)</i>
	<i>K. toul</i>	<i>K. tov</i>
<i>kot hol</i>	<i>kotl (k. ult) honnan</i>	<i>hotä hova</i>
<i>K. ɣot</i>	<i>K. ɣotel</i>	<i>K. ɣote</i>

Meg: *tälē erre, tūle arra, kotälē, kotäl merre, kvonälē kifelē (kvone ki) || K. ɣotal, nonɣal fölfelē (nonɣo).*

NB. A *vog. -t* alak nem csak *loc.*, hanem *lativ is: känkem poalt äm minēm bātýmhoz megyek | äm poaltem én hozzám | täu poalte joɣtes ő hozzája jött.*

NB. Egy *-l* rendes *casusalaknak* eredeti értékére nézve: *jägä sälem pongel vos oli atyja szerzett vagyonával (-ból) éljen | pongel tēm äjēm vagyonával (-ból) eszem iszom | vogK. Máté 23, 25. ɣaje-rel i retel tagle rosszal és csalással tele (vö. finn *täysi* partitivussal).*

	Osztják. Loc.	Abl.	Lat.
<i>S. nōmen fent</i>	<i>nōmelta fölülről,</i>	<i>nok, Irt. noɣ</i>	
<i>Irt. nūmen.</i>	<i>Irt. nūmalta.</i>	<i>B. noɣ föl, meg</i>	
<i>B. numin</i>	<i>B. numilta</i>	<i>B. nogis, noɣis</i>	
		<i>вверхъ, навѣрхъ</i>	
<i>kāmen, kēmen künt</i>	<i>kēmelta Irt. kāmetta</i>	<i>kēm, kīm kive, ki</i>	
<i>B. kamin</i>	<i>B. kamilta kívülről</i>	<i>B. kim (k. julmata kivetni)</i>	

<i>zovan</i> , S. <i>kovon</i> pro- cul B. <i>χουνα</i> , <i>χουνα</i> (tő: <i>χου</i> , <i>χου</i> «hosz- szű»)	<i>kovalta</i> , Irt. <i>zovatta</i> messziről B. <i>χουлта</i>	<i>zova</i> , S. <i>kokko</i> mesz- szire B. <i>χυα</i> meg B. <i>zuvát</i> вдоль hosz- szant, längs
<i>vanen</i> , <i>vanna</i> közel- ben. (tő: <i>van</i> «rövid»)	<i>vanelta</i> , Irt. <i>vanetta</i> közelről B. <i>vanilta</i>	<i>vana</i> közel, közelbe
<i>tagana</i> helyen <i>jinkna</i> , <i>jinkne</i> viz- ben, vizen, vízzel <i>idajna</i> estve, B. <i>ilána</i> B. <i>zadlna</i> nappal <i>zun</i> mikor, S. <i>zunti</i> , B. <i>zun</i> és <i>zunti</i>		B. <i>jogo</i> vissza, meg: <i>jogos</i> vissza, <i>jogod</i> azután, ПОТОМЪ B. <i>jil</i> , <i>jilla</i> , <i>jilli</i> «le», meg: <i>jilis</i> v. <i>jilis</i> <i>pelá</i> B. <i>tii</i> «ide», meg: <i>tis</i>
<i>totta</i> , S. <i>totti</i> ott B. <i>toda</i> <i>tetta</i> , S. <i>tetti</i> , <i>tet</i> itt B. <i>tadá</i>	S. <i>toł</i> onnan B. <i>selta</i> <i>sagat</i> S. <i>tel</i> , Irt. <i>tet</i> <i>sagat</i> B. <i>talta</i> <i>sagat</i>	Irt. <i>togot</i> oda, S. <i>to- gonam</i> *) B. <i>togo</i> <i>tege</i> ide, S. <i>tegenam</i> B. <i>tii</i> (meg: <i>tis</i>)
<i>kerapna</i> hajóban B. <i>pozna</i> több. <i>kerabetna</i> B. <i>pogetna</i>	<i>kerabivet</i> B. <i>pozelta</i> több. <i>kerabedivet</i> -ból -tól (Reg. <i>kelāneult</i> , több. <i>kelāneult</i> , <i>vaseul</i> városból) NB. Surg. <i>-euz</i> , pl. <i>tom pelegeuz</i> = Irt. <i>tom pelegivet</i>	<i>keraba</i> B. <i>poga</i> több. <i>kerabeda</i> «nek» B. <i>pogeda</i>
<i>-ivena</i> , <i>-iven</i> : <i>zatti- ven</i> B. <i>zadlevin</i> , <i>zad- lejin</i> nappal		

NB. Látni való, hogy oszt. *nōmelta* = vog. *numel* abl. + *ta*, melynek e szerint magához az abl. értékhez semmi köze sincs; vö. *-t* mint végragot lativus alakon: *χυα-t*, *togot*. Az oszt. Irt. *-tta* csak megelőző *-lta* helyett való (vö. Irt. *nett*-nyelni = vog. K. *nalt*-).

NB. Az abl. *-ivet* névutó-féle (vö. a loc. *-iven*); teljesebb

*) Cf. zürj. *an* [főnt a zürj.-votj. lativusféle *-lan* ragbau; — későbbi bej.]

megelőző alakja *-ivelt* (= B. *eult*), melynek vége ugyanaz, a mi a *nōmelta*-beli *-lta* (B. *el̄ta*).

Kérdések és megjegyezni valók.

1. Mily eredetű a *lapp* nyelvben az *-i* (<*ai*) végű lativus, pl. *paikai*, s csakugyan azonos-e (és miképen) a vele váltakozó *s*-es alakkal (pl. *paikasan*)? Igazi illativus-e az utóbbi vagy pedig az *ulkos*, *kukkes*-beli *s*-vel egynek veendő (mely nyilván a finn *-ks* lativusnak a mása)?

2. A *-kt* végű *lapp* módadverbiumok eredeti értéke nyilván lativus-féle (vö. lpS. *paijebukt*, *paijebut* = lpE. *bajebuid* «főlebbre») || szintűgy az osztjákban az <*a* lativus (dativus) egyszersmind módhatározó, pl. *teviña* csendesesen, *jima* jól, *nomsišña* okosan | vö. finn: *tarkkaan* pontosan, *suoraan* egyenesen, *varmaan* valóban, bizonyosan || a *-kt*-nek eleje = ugor *-g* lat. rag, a *t*-re összevethető az oszt. *-l-ta* (*nōmelta*, l. fentebb).

3. Vajjon a *lapp*F. *gidđag*-félékben a *-g* tőképző-e vagy viszonyrag?

4. A *lapp*F. *-st*-ről mint loc. (inessivus)-ról ugyanaz áll, a mi a cser. *-št* iness., meg a mord. *-st*, temporalisról. Hogy régebben a lpF.-ben is megvolt *-sn*, mutatja a többesi alak, pl. *dain* = lpS. *taisne*.

5. Különbség a zürj. v o t j. <*in* és a szintén locativus-féle <*ön*, *en* között. Hogy amaz valódi inessivus, mutatja *ot̄in* «ott» mellett *ot̄is* (**ot̄ist*), *otsi*; fölveendő tehát régiebb *-sn* alak, pl. **karisn* = *karin*.

6. A lativféle zürj. v o t j. <*ö*, *ä* megvolt végnasalisra utal (tehát olyan alakra, a milyen a finn *-h₃n*, pl. *siihen*, *jalkahan*) | vö. a hangalakra nézve az <*ö*, *ä* végű ind. præ. egy. 3. szem.

7. Zürj. v o t j. *-ti* prolativus. — vö. a finn *miten*, *siten*, *muuten*, *samaten* módadverbiumokat.

8. Megjegyzendő a zürj. v o t j. <*en*, *añ* végnyomatékosító, abl. rag után (*diñišen*, *sölömsañ*) = cser. *-n* (*-čen*, *-cen*, pl. *gicen* -ből.)*)

9. A v o g u l -ban — azonegy alapú, névutó-féle ragok: abl.

*) [Vö. az előbbi jegyzetet.]

-nel, lat. -ne (v. ö. *jolel, jole*): az utóbbi a vogB.-ban elkopva, csak -n (vö. vogB. *pär vissza* = vogK. *pari*).

10. Az oszt.-ban az *s* latív vérag alkalmasint a finn -*ks*-nek felel meg; e szerint a *jogós tiís* latív alakok a finn <*itse* (e h. *i-kse*) végü prolatívussal állíthatók egybe.

A vogulhoz pótlás: vogK. latív <*i* mellett még <*ag*: *ülenag* élővé, *čakenag* sóssá, *čurum čotelag* három napig. | Vö. vogB. *tajleg* «teli» (rakni, tenni, pl. *tajleg pinëm* finnül «panen täyteen»).

Magyar. — A) Locativus-osztály.

1. Locativus: *benne-m, -d* — e h. *belne-m* (meg névutó: -*ban, -ben* illetőleg -*bann, -benn*) | *honn* (*itt-h., otthonn*) e h. **hozno* v. **holno* (vö. *haza* a latív osztályban, meg finn *kotona* azaz *kodona*¹⁾) | *fönn* (*fölnö*: *fö—föl*) | *hun*¹⁾ (**hulno*- vö. *hol* és *holt*, pl. *seholt, sehult*) | *kinn, künn* (**kil-ne*), *lenn* (**lelne*: vö. *lelebb*). *Pestën, koron.*

2. Szorosított locativus (fölszinre vonatkozással — superlatívus; egyszersmind instructívus és modális, úgy mint a finn «adessívus») -*n* (-*nn*), illetőleg <*on, ön, ön*, pl. *lovon, kövön* (tők. *lova-t, köve-t*), *úton* (*úta-t*), *vizën, vizön* (*vize-t*), *házon* (*háza-t*) || NB. *kézön* (*keze-t*), *nyáron* (*nyara-t*), *télën* (*tele-t*) || *nagyon, szépen* || *szárazon, világosan*; de így is: *világoson*.

NB. -*nn*-vel a Debr. Gramm. 1795, 135. l. (szintúgy: -*bann, bann, a* minek láthatólag jó oka van): *házonn, földönn* stb., *hibásonn, örökösönn, egyenesenn, tisztánn*. | Most is, pl. Somogyban *óronn esik* (Nyr. III. 318.) *mezënn, utonn* (ib.) *égënn a csillag, földönn a fűszál* (ib. 90.)

3. Locativus -*tt* (-*t*): *alatt* (*alatta-m*), *mellett* (*mellette-m*) | *között* (*közt*), *mögött, kort, helyett* (*helyt*: *mihelyt*), *Fehérváratt, -váratt, -várt, Pécssett* | *álmottam* («álmomban» Szikl.), *legéntem* (v. *legéntembe*), *leántam, d* (= l. koromban) | *ifjatta in juventute sua* MA.²⁾

NB. *ott* és *ottan* | *itt* és *itten*.

NB. *alattomban* (**alotton-ban*) «*clanculum, occulte*» (*a. maró eb, a. czirkáló* MA). | *egyetemben* (-*ten-ben*) «*simul, una*» (Münc. cod. *egyembe*).

¹⁾ Lehet bár *l*: *n* változás. [Későbbi bej.]

²⁾ [Az utóbbi három példa később bekerítve.]

NB. *éjten éjtszaka*, *egész éjtszaka* Heltai (*éjten éjtszaka* SzD., *mind étön étszaka* Érdy cod. 390.) | *napot napestig tota die*, *per diem MA.* (*napton napotszaka* Sánd. I.)

NB. Ide vonható a régi *tt-s gerundium* (Münch. cod.): *látja ötet ülette* (eum sedentem) | *láttonk tégedet éhezetted*, *szomjazzattad* | *lelé azokat alattok* (invenit eos dormientes) (Münch. cod. *alás = alvás*) | *látá őt siratta* || *vö. menet, jövet mint határozók: haza menet megáztam, menet jövet senkit sem láttam.*

4. *lent*, *kint* v. *künt*, *bent*, *fönt*, *alant* || *Kreszn. lentt inferne*, *infra: lentt van* | Sánd. Ist. *fönt*, *fönntt* «*superne*, *superius*» — *de MA.* csak *fön*, *fen*, *fenn* «*alte*, *superne*», Márton *ott fenn* «*droben*» | *MA. kün*, *künn*, *kin* «*foris*» (*künn* vagyok, *állok*): *ot kün* — *itt ben* *MA. gramm.* | *benn*, *ben*, *MA.* «*intus*» (*benn hál intus cubat*, *pernoctat*) | *alatt jár elméje MA.*, *ott alatt* «*drunten*» Márton, *alatt infra* — *fenn*, *fön*, *supra MA. gr.* (*Kreszn.-ben* *sincs alant*).

5. *régenten antiquitus*, *quondam MA.*, *régönte olim Tinódi* (és *régen MA.*) | *hajdantan olim* (Biró M.) *hajdant Sánd. I.* (és *hajdan*) | *estendön este felé Szék. Kriza.* — *estennen circa vesperam*, *crepusculo Kreszn.* | *naponnan interdiu Kreszn.* — *minden naponnan = m. napon: Benigna Imádság.* [CzechC.] | *őszönne őszszel. Őrség: Nyr. II, 563.* | *ifjantann SzD.* | *füventibe* «*zsenge korában Szék. Kriza.* || NB. *nyaranta* (*nincs Kresz.-ben*, csak: *nyáron*).

6. <*ül*, *ül* (<*ól*, *öl*) «*essivus*¹⁾ (*modalis*)»; *boldogúl*, *józanúl* (*vö. józanon*), *jámborúl*, *magyarúl*, *szentül*, *vitézül*, *emberül*, *csehül*, *ebül* stb. | *gazdáiul*, *zálogúl*, *túszúl adni*, *példáiul* | *feleségül venni* | *egész nemzetül járulván hozzá* | *reánk izentek mind falvül* (= *egész falura*).

7. *-stül*, *-stül*²⁾ «*comitativus*»: *fiastül*, *gyermekestül*, *feleségestül*, *lovastül*, — *mindenestül*, *szőröstül* *bőröstül*, stb. || NB. Székely: *tösül* v. *tösön* «*tövével együtt*».

NB. *vogul: tan manax jaupiinst olët* (ők hány atyafiak vannak) | *tan piinsit jist* (*fiastül jöttek*) (*vogK. jegepüviné*, *atyafi*).

8. *Kopott végűek: -ba*, *-be* e h. *-ban*, *ben* (*a faluba*, *kertbe van*) | *kor* (*akkor*, *ekkor*, *mikor* — *régibb koron*, *vagy pedig kort*) | *mikép* | *tegnap*, *minap*, *rég nem láttam* | *meziül*, *négykézláb járn* |

¹⁾ De *keresztül-kasúl*. [Későbbi bej.]

²⁾ [L. erről Budenznek későbbi magyarázatát. NyK. XVIII. 158.]

hol (vö. hun és holt, hutt — meg a lat. *hová* e h. **holá*) || NB. *ha, ma.*

NB. Gerundium *-va, -ve*: *rakva, kérve* (= Dtúl *-val, vel*: *rakval, kérvél, illet. rakkal, kérrél*) = *-ván, -vén, e h. *-valon, -velen.* || Régibb nyelvben *-ván* a mostani *-va* helyett, pl. *meg vagyton írván*; a mostani népnyelv rendszeren csak *-va, -ve*-vel él; fél óra *mulván* Somogy Nyr. III. 468. | *kírvén kirtük* III. 285. Szabolcs; — a *-val, -vel* mint nom. verbale-féle töre nézve lásd 33. §. B) 1. pont végén.

B) Ablativus-osztály.

1. <ól, öl (<úl, ül): *alól, belől (-ből, -ból), hazól, mellől, mögül közől (közzül), ról (*rajól, Székl. róllik és rióllik = róluk; Őrség léra e h. réla = róla), től (*tövíl), elől, felől, utól (u. érní) | Pécsül jöve emböröm (LevT. 1554.)* || NB. *hazubról, alul-ról, elülről.*

2. *-nan, -nen | -nant, -nent | -najt, -nejt | -nét* || *-nal*: *honnán (*hol-nan), onnan (*odnan, oznan), innen (*idnen, eznen), fennyen (felnen), vagy: honnét, onnét, innét, v. honnajt, onnajt, innejt, — vagy: honnant v. honnat stb.* || NB. Münch. cod. *onnaton, inneten* || NB. Régi: *innel, onnal, valahonnal.*

NB. <unnan, ünne, pl. *másunnan, egyebünnen, messzünnen, mindenünne* || vö. *másutt, egyebütt stb., másuvá, mindenüvé, — és máshol, máshun, -hult, máshová.*

3. névutó: *ólta** (*óta*) — és **ólte* (*öte*): *miólta (mióta), rég ólta három nap ólta, az ólta, ez ólta, — de tájonként még így is: az öte.* || NB. Münch. cod. *mioltol mióta.*

C) Lativus-osztály.

1. <á, é: *alá (alá-m), elé, mögé, közé (v. közzé: közz — f. keske), belé-m (-ba, -be; -bá, -bé, pl. olybá venni, bé menni) | haza (*hazá), oda, ide (NB. odább, odébb) | soká (soká-ra), Győré, Szegedé (Szegedé-be).*

NB. ragkopással: *nek (nekie = neké-je) | meg (meg-vetni, meg-térni; meg-felé; HB. mige olv. migé; Erdösi János. Bibl. 69. l.: üresen bocsáták megé) | föl-menni | ki (e h. kive, *kilé), vö. bé, be (be-menni).*

*) Ad lat[ivum]! — Későbbi bejegyzés; l. MUGSzót.]

2. -vá, -vé «translativus»: *porvá (porrá), vízvé (vízzé), jóvá tenni, boldoggá, vérré, hamuvá, epévé, kövé, stb.* || NB. «szeretne világgá futni» | «messze földé (földdé) elbujdostanak» BodC. 12.

NB. Dtúl (Göcsej) -já, -jé: *puhájá gyúrta, lójá tette, kurtájá szabta* (Vass, M. Nyelvészet. V. 83, 140. || Góry cod. X. *annak jegyété hogy ... (= jegyévé).*

NB. *hová (hova)* — és *holyá (= hova, Dtúl: Nyr. V. 181.)*

NB. *kissé, többé* — vagy: *kiss-é, több-é?* || NB, *eleve előve (mai elé-adni, elé-hozni).*

3. <ég, íg, ig «terminativus»: *kicsinyég, kicsidég | kevésség (kevéssé Szék.: Kriza) | városig, végig, határig, holtig (mind holtig), holtomig, mind éltig (mindétig, mindég, mindig).*

NB. *hanyotág «hanyatt» Szék. Kriza | viszontag «rursus, contra, invicem».*

NB. *ig-lan, ig-len: holtiglan.*

4. *addég, eddég (addig, eddig), meddig, meg: adzig és azdig.*

5. <ént, int «prolativus»: *szerént (szerint), messze földint, részént (-int) | vérént (vérént való rokonok, Arany) | jó módint adott (Szék. Kri.) | képesint tehetség szerint Nyr. V. 230. (Simon-tornya) | alkalmasint | megint, megént (imént, ösmint, ismét) | ezént («ezen szerént» Szék. Kri.) | mint (*miént) | ként (*képént). | Jóformán ide valók (á-val): aránt, iránt v. eránt, gyanánt.*

6. -tá, -té (-ti) — -ta, -te: *szerte | szélti-re (NB. szét e h. szélt, szélté: szét menni) | végtire | gyakortá (ÉrdyC.), gyakorta ? talá, *gyakor-tajl ? | szerül-szerte vagyon ezekről emlékezet, Pósa-házi, Nyr. V. 508. || csángó: vadnak itt elöltön falak, előtöre fut, l. Nyr. IX. 533.*)*

7. Czélgerundium (infinitivus) *-ni: *írni, járni, menni, esni stb. (veszni indult, alunni ment); — némely tájon még -nya: akarok innya.* || NB. személyragokkal: *írnom, írnod, írnia, írunk, írnotok, írniok, menném stb.* — úgymint: *nekém, nekéd, nekie stb.* || az -n képzős alapszóra (nom. verbale)-ra nézve, fent 31. §. végén.

*) [Az utóbbi és a *gyakortajl* későbbi bejegyzés; *gyakor-tajl*-hoz l. NyK. XVIII. 158.]

D) Még meghatározandók:

1. Módhatározók: *úgyan, így, hogyan* — *úgy, így, hogy* ||
? *gyanánt* || ? *md. koda-nä* (cf. *kodama*).

2. *után*, vajjon *loc.* vagy *lat.-féle*? | *vki után menni, futni, járni, utána lát a dolognak* || *délután* (*mikor*) || NB. *utánam, -ad* stb.

3. *-lan, -len*, kivált *terminativus (-ig)* rag *után*: *addiglan, eddiglen, holtiglan* | *kediglen, pediglen* || *megintelen* | 1553-iki levél: *hetfőre virradólan* | *múlólan* Pázm. (*múlólag*).

-lag, -leg: *múlólag* (Debr. gr., SzD.) | *mellékesleg, melleseleg, oldalaslag* SzD. Sánd. | *futólag* SzD. || különösen a *székelységben* (Kriza): *agylag* v. *agyon* varrni (két szál vásznat összevarrni) | *felesleg* v. *felesen* = félenként | *félszántulag* = csapinósan, rézsutt | *tőleg* — *tővinél fogva*, *alaposan* | *végesleg* — *vég számra*.

4. *elesztébb* (Bécsi cod. *èlèztéb*) prius (előbb): «*elesztébb M-ban lakozott*» | *e. lássok azt meg Sz. Kat. leg.* | *e. istennek adja mindön jószágát. GuaryC.*

5. *-st*; *mihelyest* (*mihelyt*), *megest* (*megint*).

örömost, MA. örömost Pázm. | *egyenest recte MA. (e. jár)* | *rette-netest* | *nagy bőségost kiontád CzechC.* | *méltóságost* *ib.*

bízást confidenter MA. | *folyvást SándI.* | *léprést* (nincs Kreszn.) | *nyargalvást Kresz.* | *nézvést* (nincs Kreszn.) | *oldalvást* (nincs Kreszn. MNSz. *oldall-* igétől: *oldallvást*) — *analogiás képzés* [kés. bej., vö. a 33. §. B. 1. alatt adott magyarázatot.]

közöst (*közösen* — *birtokolva, k. igazítsuk Szék. Kri.*) | *mejjékest* (*egy vonalban* — *mentem vele*) *ib.* | *tudnivalóost tudnivalóképen* *ib.* | *ugyanvalóost* *ib.*

NB. *mindjárást* (*mindjárt*).

6. *igazán juste, vere, recte MA. (igazábban rectius Pázm.)* | *magyarán MA. (m. szólló).*

A magyar viszonyrag-alakok magyarázatához.

1. Az ugor nyelvekbeli egyszerű helyviszony-ragok (*loc. -n, abl. -d, lat. -g*) megvaunak a magyarban is, még pedig részben a kellő változással:

a) *loc. -n*: *benne e h. belne-m* (lásd A), 1.); *mint utórag*

A) 2.-ben *lovon, tkp. lovonn, e h. *lovoln.*

b) abl. *-l* (= ugor *-d*), vö. vog. oszt. *-l* (*numel*); t. i. az abl. < *ól, öl* végén.

c) lat. **-j* (= ugor *-g*), a tőnek végvocalisával együtt < *á, é, (a, e), i* [vö. hangalakra nézve: < *á, é* végű praet.-tő, pl. *tudá-l, tudé-k, mené-l, mené-k*], fent C) 1. *alá, haza, mögé, oda* és *odébb, tudni, menni* C), 7. || vö. vog. *kit pali* = két felé | mord. *meki, mekev* = megé.

2. Tőképző vagy névutói alaprész *-l* (vö. *fő : fő-l, ebben fölső, úgy mint alsó, belső, első* | *ho* névmás: *ho-l* ebben: *ho-l+t*):

a) loc. *-nn (-n)*, illetőleg < *onn, önn* (A, 2.) — e h. *-ln*, pl. *lovonn, kövönn* e h. **lovöln_o, kövöln_o* || az állandó *o, ö* tövégvocalis a következő *l* miatt, úgy mint az *l*-es 2. szem. igealakban: *mondol, alszol, eszöl* || a *nyáron, kézen-beli* h o s s z ú első szótag súlyegyenlítésből magyarázható.

E szerint *-nn (-ln)* = finn *-lla* adessivus (*lna*), pl. *kövönn* = f. *kivellä*.

b) abl. < *ól, öl* — e h. *ol_ol, öl_ol*, melynek első *l*-je *v*-be ment át: < *ov_ol, öv_ol*, pl. *hazól* e h. *hazol_ol, hazov_ol* | *közöl* e h. *közöl_ol, közöv_ol*.

E szerint < *ól, öl* = finn *-lda* ablativus, pl. *közöl* = *keskeldä* (*keskel_odä*).

BUDENZ JÓZSEF.

Angol helyesírási reformmozgalom. Az *American Philological Society* szintén mozgalmat indított az angol helyesírás egyszerűsítésére. Erről a mozgalomról egyelőre a müncheni *Allgemeine Zeitung* rövid jelentését vesszük át (*Beilage* 58. 1893.): «A társaságnak az a meggyőződése, hogy az angol helyesírás legrosszabb a világon. A fölösleges betűk írása és nyomtatása több millió dollárba kerül évenként. Gyermekünk nevelése — úgymond — késleltetve s népünk nevelkedése lassítva van a mi nehézkes, logikátlan, megtévesztő írásmódunk által; az egész világ műveltjei követelik az egyszerűsítést. A társaság már egyes módosításokban megállapodott s folyamodik a kongresszushoz, hogy a hivatalos kiadványok nyomtatóit utasítsák a javasolt egyszerűsítések alkalmazására: hogy pl. *dialogue* helyett *dialog* legyen, *quartette* h. *quartet*, *programme* h. *program*, *phantom* h. *fantom*, *subpoena* h. *subpena* stb. Ezen változtatások közül némelyik már divatra kapott Amerikában; a többit alkalmasint szintén elfogadják, mert ez által időt, nyomtató festéket és munkabért fognak megtakarítani.»

Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése.

II.

Ugor-szamojéd szóegyezések.

T.

A Magyar-ugor szótárban dentalis explosivá-val (*t, d*) kezdődő szók háromfélék: 1. minden ugor nyelvben *t (d)* szókezdő van; 2. az ugor nyelvek tulnyomó részében *t*, de egyikben-másikban sziszegő (v. ö. *te, tó, toll, tetü* stb. cikkek); 3. minden ugor nyelvben sziszegő (a finnben s magyarban *h*, a magyarban semmi is) s csak a vog.-osztjában *t*. — Eddig Budenz után az volt az általános fölfogás, hogy mind azon esetekben, a hol a vog.-osztjában a többi ugor nyelvek sziszegőjével szemben *t*-féle hangot találunk, ezt kell eredeti szókezdő hangnak tartanunk s csak ott tulajdoníthatunk már az ugor alapnyelvnek is sziszegő szókezdőt, a hol a vog.-oszt.-ban is *s*-féle hang van a szó elején. Később maga Budenz jött rá, hogy ez a fölfogása téves és az ugor 3. személyű névmásról szóló értekezésében részletesen kifejti, hogy a hol csak a vog.-osztjában találunk a többi ugorság *s*-féle hangjával szemben *t* szókezdőt, ott nem ez a *t* az eredetibb, hanem a két testvérnyelv külön életében, a magyartól való elszakadása után, eredetibb *s*-ből fejlődött. Budenz ezen értekezéséről nem tudva Anderson N. is adott ki 1892-ben egy terjedelmes kötetet, melyben ezt a kérdést fejtegetve ugyanazon eredményre jut, mint Budenz.

Már most mit látunk a szamojéd nyelvekben? Azt a meglepő tényt, hogy nemcsak azon szavak elején találunk itt *t*-t, a hol minden ugor nyelvben ez a szókezdő hang, hanem ott is, a hol Budenz és Anderson szerint az ugor alapnyelvnek *s* kezdő hangot

kell tulajdonítanunk (l. különösen az 57—61. cikkeket). A vog-oszt. *tāñ*, *ton*-nak például, mely a finnben *suone*, a magyarban *in* alakban él, a szamojédságban *tāñ*, *teañ*, *ten* és több csupán *t*-vel kezdődő alak felel meg.

Mit tartunk e körülményről? Legközelebb esik az a gyanú, hogy az ilyen szók vendégszavak a szamojédban és egyenesen a vogul-osztjából jutottak bele. Igen ám, de akkor hogy van az, hogy olyan szavak is *t*-vel kezdődnek a szamojédságban, melyek az összes ugarságban, a vog.-osztj.-ban is, *s* kezdetűek? Ilyen pedig az én jegyzékemben tizenegy van (l. a 88—98. számokat). Az átvétel gyanúja ennek alapján tehát elesik és más magyarázat után kell látnunk.

Szerintem az uráli ősnyelvnek volt egy határozottan dentalis explosiv és egy határozottan dentalis sziszegő hangja és az ilyen természetű szavak mind a két ágban ugyanazon szókezdővel maradtak fenn (l. a *t* kezdő hangra nézve a 32—51. számú szavakat). Volt azonban e két szókezdőn kívül még egy olyan hangja is, melyből *t* és *s* egyaránt keletkezhetek. Ez a hang valószínűleg interdentalis *ʃ* volt. Ugyanolyan alaphangja volt ez az ő s uralságnak, mint az *ñ*, melyből *n*, *ń* s más rokon hangok szintén egyképen fejlődhetek. (L. bővebben az *n*, *ny* kezdetű szavakhoz való bevezetést). A hol tehát az ugarságban *s*-t, a szamojédban *t*-t találunk, ott az ilyen szavak eredetileg *ʃ*-vel kezdődtek.

A szókezdő *t* magában a szamojédságban is meg szokott egyes nyelvekben változni. Az északi szamojéd ágban, itt is különösen a JurS.-ban, igen gyakran *t* lesz belőle, főkép ha utána *i* következik (l. 31., 32., 34., 56. cikkeket). Ritkábban a déli szamojéd ágban is találkozunk a *t*-nek *t*-re változásával (l. 44., 47., 48. cikkeket). Ezenkívül a szókezdő *t*-nek egyéb változása csak a déli ágban fordul elő, nevezetesen az OS.-nak némely dialektusában *č* lesz belőle (l. 55., 56., 60. cz.), a KamS.-ban pedig többnyire *th*-t, és négy szóban (47—50. cz.) *š*-t találtunk a többiek *t*-je helyett.

30. Ugor: finn *taka posticus*, quod a tergo est (*taka-puoli*) | észt. *taga* hinterraum (*tagana* hinten, hinter; *tagasa*, *tagasi* rückwärts) | lív *taga*, hinter, jenseit.

lpF. *duökke* (*duöŕe*) tergum, pars postica: *duökken* mögött, mögül; *duökkai* mögé | lpS. *tuoken* mögött | lpE. *tuohhen* id. | lpK. *tüikken* id.

mdvM. *taga*, *tanga* megint, ismét, még | mdvE. *tago* id.

Ide tartoznak még zürj. *tön* gestern és a magyar *teg-nap*-beli *teg*, föltéve, hogy a *teg*- az előbbieknél magashangú változata. MUSz. 196. l.

Szam. TavS. *taka* rükkseite: *takanu* hinten; *takada* von hinten her; *tagaŋ* hintenhin; — *tagabla* entfernt.

JenS. *tehone*, *tahone* hinten; *tahodo*, *tehoró* von hinten her; *tahanō*, *tehonō* nach hinten; — *tehoti*, *tehoti* entfernt.

JurS. *taha-na* hinten, früher; *taha-d* von hinten; *taha'* hinterwärts; — *teka-lña-* auf die seite legen, eig. hinter die zeltstangen stecken.

OS. *tak*, *tag* das hinten belegene: *takkan*, *tagan*, *tān* hinten, von hinten; *takt*, *tag*, *tā* hintenhin.

KamS. *tak* das hintere: *takkan* hinten; *takka'* von hinten; *takte* nach hinten.

Ugor fő: *taga* (**tanga*), szamojéd *taka* (*taga*).

31. Ugor (magy. *tegez*; vog. *täut* köcher; zürj. *doz* gefäss: *nöl-doz* köcher) MUSz. 200. l.

Szam. JurS. *tienete* C., *tience* B., *teänäč* R. *tegez*.

A magy. *tegez* ered. **tegeze* helyett való. Minthogy pedig a szamojédban igen gyakori az *ñ* (*ng*): *n* változás, a JurS. *tienete* stb.-beli *n* is könnyen válhatott *ñ* (*ng*)-ből. Kár hogy e fontos kultur szó csak a JurS.-ből van följegyezve, de azért nem tarthatjuk valamely ugor nyelvből való átvételnek. Ellene szól ennek már hangalakja is, de meg aztán a körébe vágó *ij*, *nyil*, *ideg* szavakat is megtaláljuk a szomszédságban, melyeknek alakja az mutatja, hogy még az ugor-szamojéd őskorból való maradványok.

32. Ugor (vogK. *tiglel*- repülni; vogB. *tīl*-, *tīl*- id. osztIrt. *tēgd*- id.) L. MUSz. *légy* cikk alatt 690. l.

Szam. JurS. *tī*-B., *tīj*-C. repülni, elrepülni; *tīriña*- R., *tīrña*-C. fliegen.

TavS. *tau*-, *taeri*- id.

JenS. *tīña*-, *tio'*, *tīñe*-, *tībi*- id.

OS. *timba*-, *tīžerna*-, *tildarna*- id.

Ugor alapszó *tēg*-, *tīg*-, a szamojéd pedig *tī*- (*tī*-), *tīj*-, mely szintén ered. *tīg*- helyett való lehet.

33. Ugor (finn *tuo*-; mdv. *tuje*-; osztjB. *tu*- stb.); l. MUSz. *hoz*- és *toj*- cikkek alatt 136. l.

Szam. JurS. *tā*- C., B., R. hozni, adni; *tā-mbi*- B., *ta-mbi* C. id.; *tatta*- R. hozni.

TavS. *tada'*-, *tadu*-, *tatu*- bringen, geben.

JenS. *tera*-, *teda*- id.

OS. *tada*-, *tade*-, *tata*-, *tate*-, *tatna*-, *tanna*- bringen.

KamS. *tet-*, *det-* id.

Szamojéd tő *tā-*, *ta-*. A KamS.-ban hangemelkedés történt (v. ö. 1., 4., 6., 8., 12., 17., 21., 23., 27., 28., 29. cz.). A JenS.-ban az *a*-nak *e*-re változása gyakori jelenség.

34. Ugor (magy. *tüdő*; lpS. *tabde* lien; lpF. *davdde*, *davde* milz; cser. *šodo pulmo*) MUSz. 239. l.

Szam. JurS. *tivuak*. *tivuak*, *tivok*, *tivi* lunge.

TavS. *tieinda* id. | JenS. *tiji* id.

OS. *tūmäkta*, *tūmiekt* id. | KamS. *thu* id.

A lpS. *tabde*, lpF. *davdde* alakból, e nyelv hangviszonyaival számolva, könnyen azt lehetne következtetni, hogy az ugor alapszó *tendε* volt (v. ö. lpS. *tobde-*, *toboto-*, lpF. *dovdda-* «ismerni, érezni» = finn *tunte-*, szam. *tumte-*). Csakhogy ez esetben a kolai lapp nyelv meg szokta őrizni az eredeti *m*-et, mint a lpS. *tobde*-nak megfelelő *tomte-* szóban s így a *tabde*-nak a lpK. dialektusban *tamde* v. *tamte*-nak kellene megfelelni. E helyett azonban a lpK. nyelvben is *tāpte* alak van. Világos ebből, hogy *e* szó az ugor alapnyelvben is ajakhanggal élt körülbelől *tsbde* v. *tsvde* alakban, melynek a magyarban még oly továbbképzése van, mint a *velő* szóban.

Ezen ugor *tsvde* tőnek a szamojédban csak *tev-* felel meg és ez lehetett az uráli alapalak is. Az OS. *tūmäktä* e helyett való *tevmäktä*, a JenS. és TavS. *tiji*, *tiei-* pedig *tive*-ből alakultak.

35. Ugor (magy. *tud-*; finn *tunte-* sentire; lpS. *tobde-* sentire, cognoscere; intelligere; jemtlandi lapp *tamäta-* id.; lpK. *tomte-* id.; lpF. *dovdda-* id.; votj. *tođ-* wissen, kennen stb.) MUSz. 237. l.

Szam. JurS. *tumda-* megtudni, erfahren.

TavS. *tumtu-* erraten | JenS. *tudda-* erfahren.

KamS. *thümnä-* wissen, sich erinnern.

Közös ugor-szamojéd alak *tumde* v. *tumte* volt (L. NyK.

XXIII. 21.).

36. Ugor (magy. *titok*; vog. *tujt-* verstecken, verbergen stb.) MUSz. 219. l.

Szam. JurS. *takalña-*, *takkalña-* verbergen.

TavS. *tī-* id. | JenS. *tō'-* id.; *teka-* sich verbergen.

Budenz a vog. *tujt-* igét és a magyar *tit-* tövet eredetibb *tag-t*-ből magyarázza, mely már *tag-* celare, abscondere» jelentésű alapszó származéka volna. — A TavS. *tī-*, JenS. *tō'-* nyilván teljesebb *tak-* tőnek kopásai, mely a JurS.-ban és egy JenS. dialektusban még fön is maradt. Közös uráli alapszó «verbergen» jellel *tag-* volt.

37. Ugor (magy. *tanul-*; mdv. *tonadi-* lernen, sich gewöhnen stb.) MUSz. 177. l.

Szam. OS. *tānamta, tanamda-, tandldeña-* stb. sich gewöhnen; *tānamdebedi, tanamdebel, tandalbedel* gelehrt; *tanamdalža-, tanamdaldeña-* lehren.

JurS. *tohi-, toholaj-* lernen, sich gewöhnen; *tohola-, toholambi-* lehren.

KamS. *tüšü-, tüš-, tüšü-* lernen, sich gewöhnen; *tüšül-* lehren.

JenS. *tadda-, tōta-, tota-* lehren.

Ugor-szam. közös *tō tan-* volt. A **JenS.** *tadda* e helyett való *tan-da*; itt ugyanis rendes hangtani tünemény, hogy a többi dialektusokbeli *nd dd-*re változik. A *tadda* (**tanda*) mellett előforduló *tōta-, tota-* arról tanúskodnak, hogy a **JurS.** *to-hi-*, a **KamS.** *tü-šü* (e h. *tu-šu-*) alakokban *n* elisiója történt. V. ö. 14. és 16. sz.

38. **Ugor** (magy. *tapod-, tapos-, tipor-*; vog. *tub-*, osztj. *tupa-* stb.) **MUSz.** 180. l.

Szam. **JurS.** *tap-arña-, tappa-rña-* mit dem fusse stossen, hinten ausschlagen; *tap-halña* einmal ausschlagen.

OS. *tabarna-, taponna-, tābarna-, tappolna-* stb. id.

KamS. *tho'bdō-* auf etwas stossen.

Uráli közös tō tap-.

39. **Ugor** (magy. *tavas*; osztj. *tovi*; vog. *tōjq*, **Munk.** *tūjä*; mdv. *tundā* stb.) **MUSz.** 187. l.

Szam. **JurS.** *ta' C., ta', taūko, tavuko* B., *ta* R. nyár, sommer; *tañ-ī* nyári; *taña-d* sommerschuh.

TavS. *taña* sommer; *tañā* auf den sommer bezüglich; *taña-dā* sommerstiefel.

JenS. *tō* sommer; *tojio, toe* auf den sommer bezüglich, nyári; *tō-ri, tō-di* sommerstiefel.

OS. *tagi, tagge, tag, tañ, taī* sommer.

KamS. *theña* id.

Ugor tō: *tava-*, szamojéd: *tavu-, taña, tagi*. A két *tō* összefüggése azonban világos, csak az nem bizonyos, vajjon az egészet, vagy csak a *ta-* (*ta-*) *tōt* tartasuk-e közös elemnek. Az is lehet, hogy az eredeti szamojéd alak ép úgy *v* tömássalhangzóval volt, mint az ugor. A szamojéd dialektusokban ugyanis elégszer előfordul labialis és gutturalis hangok váltakozása, mint pl. a **JurS.**-ban *ñ*: *v*: *ñañota* és *ñāvota* dick; *nadoñorñam* és *nadovorñam* schnäuzen; az **OS.**-ban *g*: *v*: *kogam* v. *kovam* talállok; *ñogam* v. *ñovau* ich jage.

40. **Ugor** (magy. *tev-* facere; finn *teke-* facere; osztj. *tag-* werfen stb.) **MUSz.** 215. l.

Szam. **KamS.** *thōgoner-* arbeiten.

OS. *taktolža-, taktoldo-* bereiten.

JenS. *tiđo-, tiđu-* ich bin ein arbeiter.

TavS. *tanda-* ich bin arbeiter.

Az ugor *tege*-vel szemben csak a déli szamojédságban, az OS. és KamS. dialektusokban találjuk meg a megfelelő *tak*-, *thög*-töveket, a JenS. és TavS. *-do* és *-nda* végzetek pedig már továbbképzések, melyek elől a tövégi *k* eltűnt.

41. Ugor (magy. *tő*, *töve*-stamm, stock, wurzelende; finn *tyve* pars arboris radicalis crassior stb.) MUSz. 227. l.

Szam. TavS. *tofi*, *tobi* baumstamm.

JenS. *tabo*, *taima* id.; *tabu* haarwurzeln.

OS. *tāb*, *tāba*, *toaba*, *tābu*, *tābe*, *tāpe* baumstamm.

KamS. *tāvu* id.

A magy *tő* (*töve*-) úgy egyezik a finn *tyve* alakkal, mint a m. *kő* (*köve*-) a finn *kive*-vel és valószínűleg a finn *tyve*-nek semmi köze sincs a *tykö* postpositióhoz és nem kell föltennünk, hogy a *tyve*-beli *v* eredetibb *k* helyett való. A szamojéd szavak is az eredeti ajakhang mellett bizonyítanak.

42. Ugor: vog. *tovante*- rudern | osztj. *tovotte*- id.

Szam. OS. *tu*-, *tuva*-, *tugga*-, *tūña*-, *tūga*- rudern.

KamS. *thu'b*- id.

Lehet, hogy a szamojédban e szó nem eredeti és a vogulból vagy osztjából került oda. Csakis a két legdélibb dialektusban él.

43. Ugor (magy. *torok*; oszt. *tūr* hals; vog. *turr* gurgel és vox, stb.) MUSz. 244. l.

Szam. JurS. *tōr*, *tor* C., *tore* B. hang, stimme; *tōriña*-, *tōrina*-, *tōrinorña*- C., *torina*- B., *torena*-, *torinorga*- R. kiáltani, schreien.

A *torok* és *hang* jelentése, mint a vog. *turr* bizonyítja, szépen megfér egymás mellett és azért tartom a szam. *tor* stb. szavakat a fölsorolt ugor alakok másának.

44. Ugor: magy. *dorgál*, *doroszol*; zürj. *dor* schmieden; lpS. *tōrro*- (*tōro*-) pugnare, bellare; stb. MUSz. 257. l.

Szam. JurS. *tāro ña*-, *tāro-tā*- ringen.

TavS. *tora-tu*- id. | JenS. *taru-ña*- id.

KamS. *ta'bdol* id. | OS. *tār* streit.

A finn *tora*, lp. *tōrro*- (*tōro*-) alakra és jelentésre egészen megegyeznek a fölsorolt szam. szókkal, melyeknek tövük *tāro*-, *taru*-, *tora*-. A KamS. *ta'bdol* bizonyára e h. való *tarbdol*-.

45. Ugor (magy. *toll*, *tolu*; mdv. *tolga* feder; f. *sulka* penns, pluma; vog. *taul* feder im flügel). MUSz. 225. l.

Szam. JurS. *tu*, *to* C., *tō* B. feder. | OS. *tū*, *tu* id.

Az ugor alapszót nem állapíthatjuk meg biztosan. A vog.-osztjából kiindulva *tagla*-, a többi ugor nyelvek alapján pedig *talga*- alaptót tehetünk föl. A szamojéd alapszó mindenesetre rövidebb volt, akár *tag*-, akár *tal*-, melyből a fölsorolt JurS. és OS. alakok egyaránt rövidülhettek.

46. Ugor: finn *talja*, *taljo* fell (des bären, renntiers oder hirsches.

lpF. *duöllje* (*duölje*) pellis | lpS. *tuolja* id. | lpE. *tüölje* id. | lpK. *t̄l̄lje*, *t̄lj*, *tuelj* renntierfell.

vog. *toul* id.

Szam. JurS. *tāj*, *taj* C. kopfhaut, stirnhaut; *tajl* B. homlok (rénszarvasnál).

TavS. *tuaja* stirnhaut unter dem haar.

JenS. *tājo*, *taijo* kopfhaut.

Mind az ugor, mind a szamojéd alakok «bőrt» jelentenek, csakhogy mind a két ágban szorosbult jelentésben. Az ugorországban egyes állat (főképp rénszarvas) bőrét értik alatta, a szamojédságban pedig csak a «fejbőrt, homlokbőrt».

47. Ugor. Finn *tuohi* birkenrinde; *tujainen* (*tujaise-*) kleine flasche aus birkenrinde | vepsz *tohi* birkenrinde | vót *toho* id. | ész. *tohk*, *tohi* (*tohu*) weisse birkenrinde | liv *tos*, *tuvigos* birkenrinde.

Zürj. *tujös*, *tujis*, *tuis* korb aus birkenrinde | votj. *tuj* birkenrinde; *tujes* körbchen aus birkenrinde.

Szam. JurS. *tae* birkenrinde.

TavS. *tie* id. | JenS. *tē*; *te* id.

OS. *twe*, *tüe*, *tüe*, *tö*, *tö* id. | KamS. *šo* id.

48. Ugor (magy. *tüz*; osztj. *tūget*, *tūt*; vog. *tqut* stb.) MUSz. 242. l.

Szam. JurS. *tu* feuer.

TavS. *tui* id. | JenS. *tū*, *tu* id.

OS. *tū*, *tū* id. | KamS. *sū* id.

A Budenztól kifejtett ugor *tagada* alapalagnak a szamojéd-ban már igen kopott megfelelője akad. A közös *tő* alig terjed ki az egész főntebbi ugor hangtestre, hanem a TavS. *tuj* tanúsága szerint legfeljebb *taga* lehetett.

49. Ugor (magy. *talál*; finn *tule-* venire; cser. *toī-* id. stb.) MUSz. 175. l.

Szam. JurS. *tō-*, *tā-*, *tū-* B. jönni, eljönni: *turña-* B., *tūrña-*, *tūrña-* C. id. (frequ.).

TavS. *tū* kommen | JenS. *to-*, *tū-* kommen.

OS. *tō-*, *tū-*; *tūva-*, *tūva-*, *tūga-*, *tūga-*, *tūña-*, *tūmba-*, *töku-*, *tūku-*, *tūkku-*, *tūkku-* id.

KamS. *šo-*, *šō-na* id.

Ugor *tő tala-*, szam. *tā-*, a mely ered. *tal-* helyett való. Az l kopására nézve v. ö. 6., 9., 61. sz.

Ugyanezen tőhöz tartoznak, bár alakra és jelentésre némileg módosultak is, még a következő szamojéd szavak:

JurS. *ta-* C. erreichen | TavS. *tū-* id. | JenS. *tae-*, *to* id.

OS. *tule ná-*, *tule-špa-* id. | KamS. *ihu-* id.

Az OS. *tule-* tö = ugor *tala-*.

50. Ugor (magy. *te du, ti ihr*; finn *sinä te, te ti*; Zürj. *te (votj. ton) te, ti, tije ti*; lp. *ton te, tije ti*; vog. *nāñ tu, nan vos stb.*) MUSz. 192. l.

Szam. OS. *tan, tat du, te*; dual. *tē, tī ihr zwei*; ti ketten; plur. *tē, tī ihr, ti*.

TavS. *tannañ te*; dual. *tī ti ketten*; plur. *tēñ ti, tik*.

JenS. *tođi te*; dual. *tođi' ti ketten*; plur. *tođi' ti*.

KamS. *than te*; dual. *šiste ti ketten*; plur. *ši' ti*.

Az ugor és szamojéd csoport e második személyű névmásai mind az egyes, mind a többes számban föltűnően egyeznek még a vocalisatióra nézve is; pl. OS. *ta-n*, pl. *tē, tī*. Érdekes, hogy még az *n* nyomatékosító elem is megvan három szam. nyelvjárásban, mint a legtöbb ugor nyelvben. — A KamS. *šiste, ši'* alakokbeli *t*: *š* változás e dialektusban nem ritka jelenség (v. ö. 47., 48., 49. cz.).

51. Ugor (magy. *tó*; osztB. *tuu lacus*, osztS. *touy, toy id.*; vog. *tūr id.*; zürj.-votj. *tī id.*; finn *suo palus*) MUSz. 222. l.

Szam. JurS. *to' binnensee*.

TavS. *tur-ku id.* | JenS. *tud'io, tuse'e id.*

OS. *tu, to id* | KamS. *thu id.*

A TavS. *tur-ku*, mely egy nem használt *tur-*nak diminutiv alakja, föltűnően hasonlít a vog. *tūr, turr* «tó» szóhoz és nincs kizárva a lehetőség, hogy ez a szamojéd alak a vogulból való átvétel. A többi alakok azonban kétségkívül eredetiek és a közös uráli korból valók.

52. Ugor (magy. *tolvaj*; vog. *tolmaq*, Munk. *tūlmay*; mdv. *sala-* stehlen stb.) MUSz. 222. l.

Szam JurS. *tālē-, tālē-, tāli-* stehlen; *talej dieb*; *tālesi* heimlich, verstohlen; *tāleva* das stehlen.

TavS. *tola-, tole'-* stehlen; *tolea dieb*.

JenS. *tafi-, taleddi-* | *tare-* stehlen; *taliggaro', tarigaddo dieb*.

OS. *tuela-, tuele-* stehlen.

KamS. *thole-r-* stehlen; *tholi dieb*.

Ugor *tó sal-, tal-, szam. tal-, uráli šal-*.

53. Ugor (finn *sulke-, sulje-* claudere, occludere, obstruere | ész. *sulge-, sulgu-* schliessen, sperren, verstopfen, dämmen; — md. *solgi* | *solgo-* zuschliessen). L. *til-* cikk alatt. MUSz. 216. l.

Szam. JurS. *talla-* zárni, bezárni; *tallqambi-* B., *tallambi-, tallimbi-, tallibi-* C. id.; — *tallama* C. deckel.

TavS. *talu' id.* | JenS. *toła-, tora-* id.

Az ugor szók *s*-szével szemben a szamojéd szók *t* kezdő más-salhangzót tüntetnek föl, mint több más példában (v. ö. 51—61. és 87—97. számokat). Közös tő *ðal*.

54. Ugor (magy. *sejt*; finn *tietä-*; cser. *šínž-* scire stb.) MUSz. 337. l.

Szam. JurS. *tehe-*, *tēhiē-* wissen, sich erinnern, denken C.; *teñuva-*, *teñiva-* tudni B.

TavS. *tanneje-* wissen.

JenS. *teñi-*, *tenne-* wissen; *teñita-* denken.

OS. *tena-* wissen; *tönu-* können; *tinuva-*, *tönema-*, *töru-* wissen; *tenerba-* denken, sich erinnern; *tärba-*, *tërba-* denken.

KamS. *thenö-mä-* denken.

Az ugarságban a tő *tē-* (*še-*, *ši-*), a szamojédságban pedig *tan-* (*ten-*, *ten-* stb.), de az OS. *tö-ru*, *tä-rba* alakok azt gyaníttatják, hogy az *n*-es tőalak már itt is továbbképzés és a tulajdonképeni tő *ta-* (*te-*, *te-*).

55. Ugor (magy. *csap-* schlagen; finn *tappa-* dreschen, erschlagen stb.) MUSz. 361. l.

Szam. TavS. *tufali-* abschütteln (schnee von den kleidern).

JenS. *tuboña-* ausklopfen.

OS. *čupanna-*, *čuparna-*, *tobanna-*, *tobarna-* ausschütteln, abschütteln.

Közös tő *tap-* (*ðap-?*) lehetett. Az OS. *t : č* változásra v. ö. 56., 91., 93. sz.

56. Ugor (magy. *csuk-* claudere; finn *tukki-* obturare, obstruere) MUSz. 377. l.

Szam. OS. *takata-*, *takateña-*, *čagaža-*, *čakača-* zuschliessen; *ču-*, *tu-*, *tūña-*, *tūva-* id.

KamS. *takt-* von aussen zuschliessen.

Ugor-szam, közös tő *tak-* (*ðak-?*). Az OS. némely dialektusában *t*-nek *t*, *č*-re változása rendes.

57. Ugor (magy. *új* manica, ärmel; vog, *tājt* ärmel; zürj. *sos*, *soska* ärmel; cser. *šokš* manica stb.) MUSz. 865. l.

Szam. JurS. *tu* ärmel, ruhaújj | TavS. *tūja* id.; *tu*, *tua* flügel.

JenS. *tiojo*, *tiejo* ärmel; *tua* flügel.

OS. *tönak*, *tönañ*, *tūnnañ*, *tūnañ*, *tūnañ* ärmel; *tu*, *tū* flügel.

KamS. *thū* ärmel.

Budenz szerint az ugor alapszó *saga* «arm, flügel» + diminutiv képző. Ugyanez lehetett a szamojéd alapszó is *t* (*t*, *th*) szókezdettel, vagyis *tag-*, melynek *g*-je vagy egészen elkopott, vagy nyomát a magánhangzó hosszúsága őrizte meg, mint a TavS.-ban. Urali tő: *ðag-*.

58. Ugor (magy. *új, ujj* digitus; vog, *tule* finger, zehe; oszt. *tuj* finger; lp. *čute, čuvde* digitus stb.) MUSz. 864. l.

Szam. JenS. *tubae* zeigefinger.

59. Ugor (magy. *to-, az*; finn *tuo* iste, is; mdv. *to-*; cser. *tu-* ille; osztj.-vog. *to-* stb.; — magy. *te-, té-, ez*; finn *tä-, tämä* hic; mdv. *tä* dieser; vog. *ti, ti* dieser; lpS. *ta-, tat* hic, stb.) MUSz. 761. és 805. lap.

Szam. 1. *ta-* mutató névmástó: JurS. *ta-ki* dieser dort C., *ta-ki* der, jener R.; *ta-nāna* ott B., C., *ta-ina* id. C.; *ta-iju* ott R., *ta-jun* R. oda; *ta-nā* dorthin C.; *ta-nād* von dort C.; *ta-da* so R.; *ta-rce* ilyen B., *ta-rée* solcher R., *ta-ricea* so beschaffen, solcher, talis C.; *ta-u nōka, ta-nōka* so viel C.

TavS. *ta-*: *ta-kā* dieser dort; *ta-nie* jener, der bekannte, ille; *ta-raje* solch, derartig; *ta-nne* dort; *ta-gata* von dort; *tā nōka* so viel.

OS: *ta-*: *ta-m, tau, tap* dieser hier; *tap* er.

2. *to-, tu-* névmástó: JurS. *tu-ki* C., *tu-ki* R., *tu-ku* B. dieser hier, ez, ezen; *tu-karaha* C. solcher, so wie dieser, ilyen; *tu-kohañe, tukuhane* R., *tukohona, tukahana, tukōna* C. hier; *tukehāne* R. dieser hier; *tu-kuan* R., *tukon, tukan* hierher; *tukuhad* R., *tukohod, tukahad, tukōd* C. von hier.

JenS. *to-honō* dieser dort; *to-lē* so beschaffen; *to-ne, to-nne* da, ekkor; *ni-to-da* er.

OS. *to* dieser da; *tō-nd* dort, *tō-n, to-tton, tottōdagan* dort, von dort; *tō, tottō* dorthin.

KamS. *dū* dieser hier; *dū-gün* hier; *dū-gü'* von hier.

3. *te-, ti-, di-* névmástó: JurS. *tiki* B., *ti-ki* R. az, azon, amaz, *tiki, tekī* C. dieser da; *tikahana, tikehena, tikēna* C. dort; *tikan* B., C. oda, dahin; *tikahad* R., C., *tikehed, tikēd* C. daher, von dort her; *ti-karaha* ein solcher, dergleichen; *tikin, tikinde* akkor B.; *tē-da, te-daj, tie-da, tieda* nun C., *tieda, teda* B., *teädä, teda* R. most.

JenS. *ti-kohone* dort; *ti-keddo* dorthin; *ti-kohoro* von dort; *tiada, tiñadī* nun.

OS. *te-p* er; *te-nd* hier; *tī, te-ka, teña* hierher; *tīn, tenne* von hier; *tedam, tidam, tī* nun.

KamS. *di-* der, jener, ille; er; *di-rgit* solch; *di-gän* dort; *di-bir* dorthin: *di-gā'* von dorthier.

4. *se-, šö-* névmástó: TavS. *se-te* er, *seti* sie beide, *seteñ* sie.

JenS. *se-đeo* der, ille.

KamS. *šö* dieser dort; *šö-gön* dort; *šö-bir* dorthin; *šö-gö'* dorthier.

Mint a fōlsorolt alakokból láthatjuk, a szamojéd csoportban háromféle *t* kezdetű névmástó van és ezek közül a *to* (*tū-*) közelebbre, a *ta-* és *ti-* (*tī-, di-*) pedig általában távolabbra mutat. —

Itt soroltam föl a negyedik névmástövet, a *se-* (*šo-*)-t, melyet a *t* kezdetűektől, ép úgy mint az ugarságban, valószínűleg el kell választanunk. Érdekes, hogy némely névmás nyomatékosított továbbképzésben is majdnem teljesen megegyezik mind a két nyelvsoportban; pl. finn *tä-mä* hic; lpF. *dam*, lpJemtl. *tama* der; osztIrt. *tema*, osztB. *tami* dieser = osztSzam. *ta-m*, *ta-p* (a *p m* helyett való) dieser hier; lpS. *takkar* ilyen, *tuokkar* olyan = JurS. *tukaraha* ilyen, *tikaraha* olyan; lpS. *tēhke*, L. *teke* ide = OS. *teka* hierher; cserM. *sedä*, *sedu* is, ille; osztB. *sit* der, derjenige; magy. *ez* hic = TavS. *sete* er; JenS. *sedeo* der, ille.

60. Ugor (magy *in*; vog. *tān*; osztI. *ten*; finn *suone* stb.) MUSz. 816. l.

Szam. JurS. *tean*, *tea'*, *tē'*, *tön*, *teañ*, *tī'*, *ti*, *ader*, *sehne*; *teana-ku* id. dim.

TavS. *tāñ* *sehne* | JenS. *tī'*, *ti* id.

OS. *ten*, *čen*, *cän*, *cäne*, *cat* id.

KamS. *then* *sehne* (ungetrocknete); *šüdü* id. (getrocknete).

A KamS. *šüdü* az OS. *cat*-tal egyezik s talán más eredetű.

61. Ugor (magy *öl*; vog. *tüll* klafter; finn *syle* orgya, *amplexus ulnarum*, *sinus* stb.) MUSz. 846. l.

Szam. JurS. *tivie*, *sevaei* C., *tibe* B. klafter.

TavS. *tīmi* id. | JenS. *tīe*, *tibe* id. | OS. *tī* id.

A felsorolt szamojéd szónak csak a *tī-* (*tī-*) töve egyezik az ugor *tele* alapszóval. A legtöbb szó, a melynek töve az ugarságban *l*-lél végződik a szamojédban a nélkül való (v. ö. 6., 9., 49. számokat); *tīmi*, *tivie* eredetibb alakja *tīlmi*, *tīlvie* volt.

S (= sz.)

Az ugor szókezdő kemény dentalis spiransnak a szamojéd-ságban is többnyire *s*, vagy ezzel váltakozó palatalis sziszegők felelnek meg. Tizenegy esetben *t*, illetőleg *t'* vagy ezzel váltakozó denti-palatalis diphthongust találunk az ugor *s*-szel szemközt (l. 88—97. cz.). Hogy mit tartunk az ilyen természetű szavakról, arról már a *t*-hez való bevezetésben szóltam.

Magukban az egyes szamojéd nyelvekben a szókezdő *s* következő változás alá esik. Az északi ágban, különösen a JurS.-ban gyakran *ś* lesz belőle (l. a 62., 63., 76., 81., 82. stb. cz.), az OS.-nak néhány nyelvjárásában pedig és a KamS.-ban *š* (l. 62., 64., 66., 70., 74. stb.). Ritkábban a JurS.-ban is váltakozik az *s* hang

š-sel (l. 73. és 78. sz.). Az OS.-ban gyakori ezenkívül az *s—h* változás is, mely néhány esetben a JurS.-ban is előfordul (l. 63., 65., 69., 78., 79. és 75. cikkeket). Az OS. egyes dialektusában a *s* (ill. *š*) helyett néha *č*, *t* változást is találunk. — Az ugor *s*-szel szemben álló *t* kezdetű szamojéd szavak ugyanolyan hangokkal változnak, mint a hogy főntebb a *t* kezdetű szavaknál láttuk.

62. Ugor (magy. *szék* medulla, nucleus; oszt. *tigbi*, *tibe* das innere; finn *sisä* id. stb.) MUSz. 285. l.

Szam. JurS. *šonđea*, *šonzea* magen.

JenS. *sude*, *sode*, *suse* das innere.

OS. *šünž*, *šünd*, *čonž*, *tonž*, *tonđ* das innere.

KamS. *šöjö* id.; *šöjöme* hinein; *šöjögän* drinnen; *šöjögä'* von innen.

Az ugarságban *si-*, a szamojédságban pedig *sa-* a *tő*, melyhez aztán mind a két csoportban különböző képzőelemek járultak. Talán ugyanezen tőnek egyik változata a JurS. *tiu* «magen»-beli *ti-* is.

63. Ugor (magy. *száj*; finn *suu* os; lpS. *čuvva* gula, guttur.) MUSz. 266. l.

Szam. JurS. *šo* essbare kehle; bogenhals; *huño*, *huñu* kehle (ungeniessbare).

JenS. *sū*, *sō*; *so* kehle | OS. *soi*, *suoi*, *suol*, *hoi* id. | KamS. *soi* id.

Ugor *tő* *saga* és ugyanez lehetett a szamojéd alapszó is. Erre vall a JurS. *huño* ered. *suño*, *suko* helyett. — *ñ* és *k* (*g*) a szamojédságban ugyanis gyakran váltakoznak. A «száj» és «torok» összeférhetőségére magában az ugarságban is találunk példát: finn *suu* os, ostium és lp. *čuvva* gula, guttur.

64. Ugor (magy. *szaj* erstes dünnes eis; lp. *čuoke* superficies terrae glacie obducta.) MUSz. 266. l.

Szam. OS. *soñ*, *soña*, *soño*, *šok*, *čoña* eiskruste.

Ugor alapszó *saga* és ha a finn *hanke* «acervus nivis compactus et glacie obductus, gefrorene schneerinde» is idetartozik, akkor *sanga*. Bármelyikkel mind hang-, mind jelentésre nézve egyképpen megegyezik az OS. *soñ*, *šok* stb.

65. Ugor (magy. *szó*; lpS. *čuodđa-*, *čuoja* hangzani).

Szam. TavS. *soibutu-* schreien, einen laut von sich geben; *soibua'bta-* läuten.

OS. *hoi* stimme.

Ugor alapszó *saja-* és a fölsorolt szamojéd alakokból is ez fejthető ki.

66. Ugor (magy. *híj* inanis, vacuus; finn *sija*, *sia* locus, spatium stb.) MUSz. 134. l.

Szam. JurS. *sī* loch | TavS. *sie* id.

JenS. *sie* id. | OS. *söter* id. | KamS. *sī* id.

Közös uráli tő *saja*. Az OS. *söter* továbbképzett alak és valószínűleg már az ö-ben is lappang valamely képzőelem.

67. Ugor: finn *seinä* fal.

Szam. JurS. *si* zeltwand der tür gegenüber.

KamS. *siñ* wand.

68. Ugor. lpS. *čehčē* nagybátya, az atyának öccse: lpF. *čæcce*, *čæce* id.; lpK. *čieccē* jüngerer brüder des vaters.

Szam. OS. *čēca*, *čitca*, *čiče*, *tečea* mutterbruder; *cežega* dim. id.

Bár e szót az ugarság és szamojédságnak csak egy-egy nyelvében találjuk, mégis közös urálinak tarthatjuk. Tarthatjuk pedig annál is inkább, mert sok rokonsági elnevezés közös a két nyelvcsaládban és az egyes ugor nyelvek közül épen a lapp az, mely a rokonsági fokozatok jelölésében talán a leggazdagabb. Itt könnyen fönmaradhatott olyan szó, mely a többi ugor nyelvekből már kivészett.

69. Ugor (magy. *szab-*; lp. *cape-* in partes minusculas concidere stb.).

Szam. JurS. *sap'a-* hauen | TavS. *sofara-* fällen.

JenS. *sobu-* id. | OS. *hapta-*, *hēpta-* id.

Közös uráli tő *sap-*.

70. Ugor (magy. *sötét*; vog. *čapt-* verbergen, begraben; osztB. *šavij-* bewahren, aufbewahren, verwahren, hüten; begraben, beerdigen; mdvE. *šopi-*, *šopo-* verbergen, verhehlen). MUSz. 349. lap.

Szam. OS. *hèp-kanna-*, *hèpkalža-*, *hèpkalba-*, *hèpkalešpa-* verbergen.

KamS. *šüb-de-* id.; *šeb-* sich verbergen.

Uráli tő: *šep-*, *šeb-*. — Talán ide tartozik a JurS. *haeba*, *haeva* «sünde» szó is.

71. Ugor (magy. *hab* spuma; mdv. *šov* id.; lp. *sopt* id. stb.) MUSz. 125. l.

Szam. JurS. *sīšu*, *sīšo* schaum; *sabu*, *savi* blase.

JenS. *siosi*, *siesi* schaum | OS. *sī*, *sibon* gare; *šī*, *šibo-kare* id.

A JurS. *sīšu*, JenS. *siosi* más összetett vagy továbbképzett szók. Tövéük *sī*, *sio*. A JenS. *o* gyakran eredetibb *m*, *v* vagy *b* (*p*) helyett való és ez eredetibb *b*-vel való alak fönt is maradt az OS.

sibo, *sibo-ban*, mely csak összetételben használatos és a JurS. *sabu*, *savi-ban*. A *szam.* alapszó tehát *saba* (*siba*) volt, mely megegyezik a kifejthető ugor *saba-sapa*-val.

72. Ugor (magy. *szív*-, *szop*-, *szip*-; vog. *sipg*- *szopni*, *szívni* stb.) MUSz. 307. l.

Szam. OS. *sibolda*- schnupfen, szippantani.

Közös uráli tő *sap*-.

73. Ugor (magy. *szép*; lp. *čabbe pulcher*; finn *hyvä bonus*). MUSz. 292. l.

Szam. JurS. *sauva*, *sava* gut.

JerS. *sova*; *soera*, *soeda* id.

OS. *sō*, *suo*, *soma*, *somañ*, *sōñ*, *suoñ*; *hca* id.; — *čambanna-*, *tambenna-*, *tämbenna-*, *tembenna-* sich ausputzen.

V. ö. egyébként finn *soma* «hübsch» = OS. *soma*.

74. Ugor (magy. *hét* sieben; osztIrt. *tābet hét*; vog. *sāt*; finn *seitsemä* stb.) MUSz. 133. l.

Szam. JurS. *siu*, *šeu* sieben; *sivimdaei*, *sivimdiei*, *siumdei* der siebente.

TavS. *šaibur* sieben; *šaibumtea* siebenmal.

JenS. *se'o* sieben; *se'odde* der siebente.

A *szam.* alapszó *seve* v. *sebe*, ez pedig igen közel áll az osztj. *tābet* (ered. *sābet* v. talán *sabet*, *sābet*, *sābet*) «hét»-nek *tābe* tövéhez.

75. Ugor (magy. *sző*-, *szöv*-; osztj. *sēv*- flechten; vog. *säg*- flechten; lpS. *save*- varrni). MUSz. 311. l.

Szam. JurS. *saeda*- C., *sāda*- B. varrni; *saedara*- C., *sādara*- B. id.; *sāderpi*- flicken B., *sedoma* zwirn R.

TavS. *soitali*-, *soitura*- nähén | JenS. *saruła*-, *sodura*- id.

OS. *südera*-, *sütara*-, *sütna*-, *sünna*-, *sünna*-, *šütpa*-, *šüteta*-, *šüterna*-; *höнна*-, *höтта*- id.

KamS. *šō*-, *šödör*- id.

Talán ugyanezen csoporthoz tartoznak a következő *t* kezdetű szamojéd szók is:

JenS. *ta'u* flechte; *ta'ola*-, *ta'ora*-, *ta'oña*- flechten.

JurS. *tāno'*, *tāñ* ' flechte | KamS. *thuluñ* flechte.

Ugor alapszó *szg*-, szamojéd *sag*- (*tag*-). A *g*-nek a szamojéd szavak végéről való elkopására nézve v. ö. 45. stb.

76. Ugor (magy. *hó* schnee; finn *suve* tempestas hiemalis tepida; lpS. *sueve* nix; lpF. *suovve* nasser schnee). MUSz. 136.

Szam. JurS. *hava*, *hauva*, *haua* schnee.

KamS. *savu* schnee und regen, schlackwetter.

Közös uráli tő *sava*.

77. Ugor finn. *savu* füst | észt *sau* (gen. *savvu*) id. | vepsz. *savu* id. | vót. *savvu* id. | lív *sou*, *souv*, *sau* id.

lp. *suovva* (*suova*) füst | md. *suf-tan* beräuchern.

Szam. JurS. *šun* aufsteigender rauch; *seamdaravi* rauchig; *tuñu-* rauchen.

JenS. *šuddo* id. | OS. *sümde* rauch.

Szamojéd tő: *sumde* «rauch», a mely a JurS. *tuñu-* ige tanúsága szerint továbbképzett szó egy *tu-* (*su-*) alapigéből.

78. Ugor (magy. *szív*; vog. *sim*; finn *sydäme*; zürj. *sölöm* stb.) MUSz. 300. l.

Szam. JurS. *seai*, *siei* herz | TavS. *sa*, *soa* id.

JenS. *seo*, *sejo* herz | KamS. *sī* id.

Ugor tő *sedeme*, a szamojéd pedig *sěj-*, *sėje-* mely ered. *sedε-*ből keletkezhetett. Ez esetben a közös uráli tő is csak *sedε* volt. Megjegyzendő azonban, hogy a JenS.-ban a végső *o* gyakran eredetibb *n* helyett való; pl. JenS. *sio* = TavS. *simi* kohle, és így nincs kizárva az a lehetőség, hogy a szamojéd alapszó is *sedeme* volt.

79. Ugor (magy. *szem* auge; finn *silmä* id.; vog. *säm*; oʒtj. *sēm* id.) MUSz. 289. l.

Szam. JurS. *saeu*, *haem* C., *seu*, *säu* B. auge; *saeu-si* C., *seusi* B., *seūši* R. vak, blind.

TavS. *šaime* auge | JenS. *sei* id.

OS. *saiji*, *sai*, *hai* id.; *saigedil*, *saigetil*, *saigedel*, *saigedie*, *saigedi*, *haigedal* blind, ohne augen.

KamS. *sima* auge; *simāžet* blind, ohne augen.

Ugor alapszó *selme*. A legteljesebb szamojéd alakok a TavS. *šaime* és KamS. *sima*. Ezekben megvan a *-me* végzet, a TavS. szóban pedig az *i* az eltűnt *l* nyomát is mutatja, úgy hogy s szamojéd alapszó is ugyanaz volt, mint az ugor, vagyis *selme*.

80. Ugor (magy. *szén*, *szenny*; lpF. *čidna* carbo; cser. *šeme niger*; vog. *sēmel* schwarz stb.) MUSz. *szén*, *szenny* cikkek a 290—91. l.

Szam. TavS. *simi* kohle.

JenS. *tū-sio* id. (tkp. tűz-szén).

JurS. *tū-sibea-* id. (tkp. tűz-szén).

OS. *sīde*, *sete*, *seteä*, *šij*, *sīt*, *hīž* kohle.

KamS. *si'* id.

Úgy látszik, kétféle «szenet» jelentő tő is volt az ugarságban és már az uráli ágban is. Az egyik *seme*, a melynek az ugarságban főleg «fekete, szennyes» jelentése maradt meg, a másik pedig egy *sete*, *sedε* alak, mely a finn *syte-*, lapp *čad̄da*, OS. *sīde* stb., KamS. *si'*-ben maradt fenn.

81. Ugor (finn *sumu nebel* | észt. *summe trübe, nebel* | lpF. *sobmo nebel* | mdvE. *su id.*) l. MUSz. *szomoru cz. a.*

Szam. JurS. *siño, siñu, siño, siñu nebel.*

82. Ugor. Magy. *czompó.*

Szam. JurS. *šumboñ muksun* (ein fisch).

JenS. *šuboggo id.*

A magy. *czompó* ered. szó és ennek szépen megfelel a *szam. šumboñ.* Lehet, hogy az ugarság egyéb részeiben is megvan e szó nyoma, különösen a keleti ugarságban.

83. Ugor (magy. *szér ordo, series*; osztB. *sir ordnung, regel, gewohnheit*; vog. *sir art, beschaffenheit stb.*) MUSz. 293. l.

Szam. JurS. *šer, sir, šir* mód, szer: *hu-sir* mikép, hogyan, mi módon; *huñ-sär R., hun-sier, hu-sier C. id.*

TavS. *sier sache* | JenS. *sie', sie'lo', siero' id.*

Közös uráli tő *šer.*

84. Ugor (magy. *szürke*; osztj. *sur grau stb.*) MUSz. 321. l.

Szam. JurS. *sear, sēr, sōr* weiss; salz; eis; *sira, sīra, sire, šire* schnee; — *searata-, sērota-, sēruta-* salzen.

TavS. *sera'a* weiss; *siru* schnee; *ser, sēr* salz.

JenS. *siłoi* weiss; *siła, sira* schnee; *si', si'lo', si', siro'* salz.

OS. *sēr, hēr; sir, sirre* schnee.

KamS. *siri* weiss; *sirü* schnee.

A szamojéd «fehér, hó, jég és só» jelentésű szókat egy eredetieknek tartom. Az alapjelentés «fehér» volt. A *szam. ser* tő csak az északi szamojéd ágban vált «só»-jelentésűvé is.

85. Ugor (finn *suole intestinum, darm*; lpS. *čöllē, čölē* darm; lpF. *čoalle id., stb.*) MUSz. 137. l. *húr cz. alatt.*

Szam. JurS. *šu, šun* nabel | JenS. *šū' id.*

OS. *šöl, šou, šoi, šii, šü, šön, šün id.* | KamS. *šāñ id.*

Ugor tő: *šülē, sölē* (ered. *sagala?*) és az az OS. *šöl*-ből kiindulva, ugyanezt vehetjük föl a szamojédban is. — A «bél» és «köldök» jelentés összegeztethető.

86. Ugor. lpF. *suolo (sullu)* sziget; lpK. *siolaj (šilli)* stb. insel | finn *salo* waldbenwachsene insel | észt. *salu* morastinsel, hügel im morast | liv *sala* insel.

Szam. JurS. *sala, salea* landzunge; *sala ku* dim. id.

JenS. *soro, sodo id.*

87. Ugor (magy. *csekély, sekély*; lpS. *coke vadum, brevia*; *cokes, sōkēs non profundus, stb.*) MUSz. 338. l.

Szam. OS. *čagebal, čagembadi, čekambedal* seicht; *čagemba, čagemba, čekamba* es ist seicht.

Közös uráli tő *sag-* v. *šeg-*.

88. Ugor (magy. *szag*; lpS. *sáks* nidor; *soggo-* evanescere; zürj. *ziñ* geruch stb.) MUSz. 264. l.

Szam. JurS. *tíne-*, *tínie-* C. riechen; *tuńuba-* B., *tíńibi-* R., *tíńimbi-* C. megszagolni.

TavS. *tíny-* megszagolni, riechen.

JenS. *tíńíne-*, *tíńedde-* id.

OS. *túde-* stinken.

Ugor alapalak *sanga*, szamojéd pedig *tańa*. Ebből az *ń*-ből fejlődött az ugarságban az *ng* (és tovább az egyes nyelvekben *gg*, *g*, *ń*), a szamojédságban pedig rendes hangváltozással *ń*.

89. Ugor (magy. *szúk*; zürj. I. *čigem* eng, *čigemti-* eng machen.) v. ö. MUSz. 319. l.

Szam. JurS. *tíjea*, *tíjek*, *tíjeak* C., *tíjako*, *tíjik* szúk, keskeny; *tíjema-* eng werden; *tíjemda-* eng machen.

JenS. *tíja* eng, schmal; *tíjuma-* eng werden; *tíjadda-* eng machen.

A magy. *szúk* ered. *szejek*, *szejke* helyett való lehet, ez pedig a zürj. I. *čigem* tanúsága szerint még eredetibb *szege* alaknak változata. — A szam. szóközépi *j* is többszörösen származik eredetibb *g*-ből (v. ö. 45., 47. stb.).

90. Ugor (magy. *szid-*; mdv. *šudi-* verfluchen, stb.) MUSz. 294. lap.

Szam. OS. *tínda-*, *tínta-*, *tíńža-*, *ti-* schelten.

JurS. *teadorńa-* id.

JenS. *tíla-* id.

Ugor alapszó *sa* (*sag-?*), szam. *tí-*, talán szintén ered. *tag-* helyett. Az OS. *tínda* = magy. *szid-* (*szindo-).

91. Ugor lpS. *cobbö* béka, *varangy*; lpF. *cuobo* (*cubbu*) rana, pagurus; lpK. *čiombaj* (gen. *čímpí*), *cuomp*, *cūmpu* | finn *sammakko* frosch.

Szam. JurS. *tamde'* frosch.

OS. *čāmže*, *čāmze*, *tamtek*, *tāmdeä* id.

KamS. *thamnu'd* id.

Az ugor alapszó *sāmpa* lehetett, melyből csak a *sām-* rész egyezik meg a szamojéd szavakbeli *tam*-mal. Uráli tő *šam*.

92. Ugor (magy. *szú*; lpS. *suoksa*; mdv. *suks* stb.) MUSz. 314. lap.

Szam. JurS. *tuhu* made, *tu* wurm (in faulen fischen).

JenS. *tubo* wurm.

OS. *tuk*, *túk*, *čuk*, *cuk* id. | KamS. *thü'* id.

Ugor alapalak *suva*, szamojéd *tuva* vagy *tuba*. Ez utóbbit a JenS. tartotta fönn. Az OS. *tuk* stb., a JurS. *tuhu*, a KamS. *thü'*

(ered. *tuk* helyett) ennek *k* kicsinyítővel való továbbképzése. Ez a *k* a JurS.-ban *h*-vá gyengült, a KamS.-ban pedig aspiratio lett belőle.

93. Ugor. Finn *sari* ton, lehm | észl. *sau* (gen. *sauē*); *saua*, *savi* id. | liv *sāv*, *sai* id.

lpK. *savv*, *šavv* id.

mdv. *šovoŋ* | mdvM. *sovin* ton, lehm.

cser; *šon*, *šun*, *sun* id.

zürj. *šoj* | votj. *šuj* id.

vogK. *suł* id.

Szam. JurS. *saed* lehm.

TavS. *satu* id.; *satulā*, *sadubala* lehmig.

OS. *sō*, *sūe*, *sū* lehm, ton | JenS. *tobo* thon.

Legteljesebb szamojéd alak a JenS. *tobo*, melyből a többi szam. alakok is magyarázhatók. Közös uráli alapszó *šava*, **sava* lehetett.

94. Ugor: osztIrt. *seu* | osztS. *sawa*, *sova* | osztB. *suvet* stab, stock.

vog. *su*, *sū* id. | vogK. *sav* gebüsch, stock.

finn *sauva* stab, stock | észl. *sau* (gen. *saua*, *savva*) id. | liv *sova* stock, knüttel, speichen am rade.

cser. *šove* rute, gerte | mdv. *čov* stab.

Szam. JurS. *teb*, *tieb*, *tieb* stöckchen.

OS. *tibe*, *tipe*, *tīb*, *tib*, *čībä* id. | KamS. *lapsu* id.

Uráli közös tő: *šap-*, *šab-*. A lapp *säbbe*, lpF. *soabbe* «stab» szó alig tartozik ide, mert ez a lpK. dialektus tanúsága szerint ered. *sōmpē* helyett való (lpK. *sio,mpe*, *suo,mp* stock, stab.) Ez pedig Ahlquist szerint (Kulturord 126.) inkább a finn *sompa*-val egyezik meg.

95. Ugor (magy. *savanyú*; mdv. *šapama* sauer; zürj. *šom* sauerteig, säuerung; osztB. *šum* sauer werden stb.) MUSZ. 332. l.

Szam. JurS. *tibeai*, *tibei* C. sauer, verfault; *tiviej* B. savanyú; *tibej* R. gefault; — *tīme-* R. faulen; *tīmea-*, *tīmie-* C. zu faulen anfangen, sauer werden; *tīmdīe-* sauer machen.

TavS. *tīnea* sauer, verfault; *tīmi-* sauer werden, verfaulen; *tīmti-* sauer machen.

JenS. *tībā* sauer | *saibe* id.; *tīme-* seuer werden | *saibe-* id.; *tīddi-* sauer machen | *saete-* id.

OS. *temba*, *tembal*, *tēmba*, *termba* sauer.

KamS. *thebi* verfault.

Ugor tőalak *saba*, szamojéd **tibe-*, *tīve-* stb. A JurS. *tīmea-*, TavS. *tīmi-*, JenS. *tīme-* igék *tībmea-* v. *tīvmea-* stb. alakok helyett valók. Az *-m* a rendes valamivé válást jelentő igeképző.

96. Ugor (magy. szár-ad-, szár-aszt. szár-az; osztj. sōr, vog. sur stb.) MUSz. 279. l.

Szam. JurS. *tira-baei trocken*; *tira-, tīrañu-, tīrana- trocken*, trocken werden; *tīrāstā- trocken machen*; — *tōra, tōrik seicht*.

TavS. *tera, tera'ku seicht*; *teramua seicht* werden.

KamS. *thurzuga seicht*.

Ugor alapszó *sara-*, a szamojéd *tara*, uráli közös *ðara*.

97. Ugor (magy. szárny; mdv. *šuru* ästig; lp. *suorge ramus*; stb.) MUSz. 280. l.

Szam. JurS. *tora flosse*; *steuerruder*; *tora-ku* id. dim.

TavS. *tuaru, tuaru flosse*.

JenS. *tuala, tuara* id.

Jelentés szerint igen könnyen összegyeztethető a *szárny, ág és flosse*. Ez utóbbiból a JurS.-ban «*steuerruder*» jelentés is fejlődött.

98. Ugor (magy. szőr; cser. *šar pilus equinus*; vog. *sāj̄r*, vogK. *šar szőr* stb.) MUSz. 312. l.

Szam. JurS. *tar körperhaar od. feder (ein)*; *tarte* id. (viel) R.; *tar, tabor haar, kleine feder C*.

TavS. *tar' haar*; *tarafantea haarig*.

JenS. *to', toľo', to', todae* id.

OS. *tar, tare wolle*; *taril, tarel haarig*. *

KamS. *ther haar, wolle*; *therzevi haarig*.

A JenS. *tō', toľo'* ered. *tor-, toro-*ból alakult.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Gabelentz a latin és görög nyelv tanításáról. Érdekes, hogy az orientálista G. mily lelkes híve a klasszikus kor tanításának. «A mi klasszikus képzésünk azon ellenzőinek — mondja előszavában, — kik arra támaszkodnak, hogy a gimnázium éppen főtárgyaiban sokszor mily kevésbé vonzó hatású, fájdalom, eleddig színleg igazságuk van. Ezt a látszatot el kell tőlük venni; be kell bizonyítani, hogy a látszólag legszárazabb tudomány valójában a legelevenebbek s legvonzóbbak egyike. Hogy mi volt a görög-római ó-kor a mi tudományos, művészeti és állami észjárásunkra nézve, abból száz reformer sem alkuszik le egy betűt sem. A philologusok feladata őket végkép elnémitani. Ha sikerül nekik a nyelvtanítást az értelem és ízlés iskolájává tenni, akkor föl fogják ébreszteni az ízlést és értelmet a nyelvtanulmányok iránt is.»

KALMÁR ELEK.

Idegen szók írása.

«Következetesség.»

Bevezetés 279. l. — Akadémiai szabályok elemzése 279—281. l. — Kik milyen irányt követnek 281—282. l. — A három irány elvei 283—290. l. (a egyes írásuk 283—284. l. — idegen irány 284—287. l. — nemzeti irány 287—290. l.) — Idegen betűk 290—393. l. — Eredeti írás megtartása 293—294. l. — Apró ellenvetések 294—295. l. — Betejezés 296—297. l.

Simonyi Zsigmond az akadémiai helyesírás revíziójára javaslatokat terjesztett elő s ezek közül egyik az idegen szók írását érinti és azt ajánlja, hogy ezeket — néhány igen ritka műszón kívül — mind magyaros ejtésünk szerint lehessen írni. Minthogy ezáltal a régóta vitatott kérdés ismét napirendre került, közlöm itt csekély változtatással azt a dolgozatomat, melyet 1888-ban írtam meg s fel is olvastam a Philologiai társaságban.¹⁾

E kérdésben újabb időben három párt alakult, melyek egyike világos elvül vallja, hogy az idegen szót idegenül, eredeti alakjában, másika meg, hogy mindent magyarosan ír, harmadika pedig, hogy a közhasználatban levőket magyarosan, a többit idegenül írja. De a következetlenség mindenik részről akkora, hogy azért mégis csak egy párt van — zagyva-párt.

A zavar táplálója, bár nem egyedül, de azért jórészt maga az Akadémia. És pedig legfőképp azzal a szabályával, hogy megengedi a meghonosodott szavak magyaros írását és nem ad irányelvet, hogy mit tartsunk meghonosodott szónak. S innen fakad minden zavar és következetlenség. Melyik szó idegen, melyik meghonosodott? Egy-egy szót egyik idegennek, másik meghonosodottnak tart, sőt egy és ugyanazon ember is most ilyennek, most meg olyannak érzi azt. E bizonytalanság mellett csak természetes, hogy az első, ki e szabályoknak áldozatul esik és következetlenségekbe keveri magát, — épen az Akadémia.

Vegyük csak rendre és taglaljuk elveit és eljárását.

14. §.²⁾ «A latin szókat s neveket és általában a latin betűrend-

¹⁾ Akkoriban napirendre is került a kérdés és két felolvasás és egy más czikk indult ki épen ezen felolvasásból, dr. Fialowskyé, ki határozott javaslatot is nyújtott be a társasághoz, (l. Egyet. Phil. Közl. 1889. 537—550. és 407. l.), dr. Pruzsinszkyé (u. o. 561—569.) — végül Duka Tivadaré (Vas. Ujság, 1889. 275. l.).

²⁾ A magyar helyesírás elvei és szabályai. Újabbán átvizsgálva kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Harmadik változatlan kiadás. Budapest. 1884.

szer szerint írt szókat és neveket leghelyesebb úgy írunk, a mint az illető népek saját nyelvökben írták és írják; pl. *ratio, circulus vitiosus, progressista*».

Ebben annyi érdekes, hogy a két utolsó szót az *illető nép saját nyelvében* sehogy sem írta, lévén ezek a latin nyelvnek holt korában képzett szavak.

U. o. «A latinul, vagy a latin írásmódtól kevéssé eltérően írott főszók véghangját ragozás, vagy képzés esetében a magyar kiejtés szerint írjuk le; pl. *Cicero: Cicerót . . , socialisták, moderadók, progressisták*».

Tehát itt az első engedmény a kiejtésnek.

15. §. «A régi görög szók és nevek írása némi nehézséggel jár; mert a latin betűrendszer nem meríti ki a görög nyelvnek minden szóhangját. De minthogy a görög és latin nyelv minden szóhangjának értékét teljes bizonyossággal úgy sem határozhatjuk meg; minthogy továbbá némely hangot a latin származású nyelvek is különbözően ejtenek, s a mai görög kiejtés sem biztos útmutató: legezélszerűbbnek tartjuk *egészen* úgy írni a görög szókat és neveket, a mint a rómaiak írták saját betűikkel, jelesül: *a = ae; o = oe; v = y* vagy a magyar *ü* [szükségtelen engedmény!], *x magas önhangzók előtt = c* [talán azért, mert ezt az egyet bizonyosan tudjuk, hogy a görögök nem így ejtették], *egyebütt = k* [a latinok is «egészen» így írták?]; *φ = ph; χ = ch; ψ = ps; σ = s*; stb.; például: *oekonomia, akadémia, encyclopaedia, philosophia, physika, katholikus, Sophokles, Pythagoras, Psyche, Zeus, scythia, hymnus* stb». [Hát a *θ ξ* hol maradt?]

Tehát: 1. nem tudjuk, mily értéket kell tulajdonítanunk az *a i z* *φ* és más betűknek, vagyis nem tudjuk pontosan, hogyan ejtették ki a görögök e betűket; 2. azt sem tudjuk, hogy a rómaiak hogy ejtették ki a maguk *ae oe ch ph* betűit. Ennélfogva az Akadémia az egyik bizonytalan helyébe teszi a másik bizonytalant. S azt kívánja, hogy mivel a mai latin származású nyelvek másokkal semmit sem törődve, egymástól eltérően ejtik ki a görög szók hangjait; s mivel az új görög sem ejti azokat úgy többé, mint az ősök, hanem halad a maga útján: tegyünk mi magyarok változatosság kedvéért kivételt és megvetve saját honi betűrendszerünket (mintha csak honi iparczikk volna) folyamodjunk a jó öreg latin nyelvhez és vegyük át annak biztosan nem is ismert olvasását és írását! És e szabálynak megvilágítására azt tanítja a magyar tudós társaság, hogy a latin *encyclopaedia* és *academia* «egészen» latinosan *encyklopaedia, akadémia* volna!

16. §. «Az ó és részben az új szlávok, héberek, arabok s az arab írásmódot követő mohamedán tatárok és persák, továbbá a mongol, mandsu stb. népek és a szanszkrit nyelv szavait, — különösen pedig a történeti és földrajzi neveket — magyar kiejtés szerint írjuk; pl. *czár, zsvicó . . Ahmed . . pasa. bagcse . . Sina (China)* stb. — De azon ázsiai, afrikai, amerikai és ausztráliai nevek, a melyeket latin betűvel író európai népektől veszünk át, ezek módja szerint iratnak: *Bombay, Cayenne, Saint Louis*» stb.

Ez, magában véve, még csak megjárná, ámbár a földrajzi tanár a megmondhatója, mennyi zavar származik belőle.

17. §. «A meghonosodott idegen keresztneveket, továbbá az olyan

műszókat, a melyeknek megfelelők a magyarban vagy nincsenek, vagy a melyeket ilyenek mellett is használunk, kivált ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni; pl. *József, Zsigmond, Sándor; Róma, Lápse, Nápoly, Drezda, Páris v. Párizs, Konstantinápoly, Velence, Egyiptom, Ázsia; szláv, orosz, spanyol, franczia; márczius, október; kritika, patika, fináncz, taksa, áspis, káptalan, oltár, rózsa, zsálya, maizsa, próza, poézis, kristály* stb.

E szabály először hiányos, másodsor határozatlan, harmadszor következetlen, és pedig magában véve úgy, mint az előbbi czikkekkal szemben. Mert először, szerinte csak a szavaknak következő négy csoportját lehet magyarosan írni: keresztneveket, földirati neveket, hónapokat, műszókat, míg a mindennapi élet szavait vagy nem szabad magyar kiejtés szerint írni, vagy pedig megfélekedzik róluk a szabály. Ez a hiány. Másrészt a magyarosan írható műszavakat előbb szűk körre szorítja («a melyeknek megfelelők a magyarban nincsenek»), azután egy engedménnyel valamennyi műszót mind közéjük sorolja («vagy a melyeket ilyenek [magyarok] mellett is használunk»), majd meg ismét megszorításokat tesz, hogy «kivált ha magyarosan ejtjük» azokat. Ez a határozatlanság. Végül míg a szabály a műszavak mellől kizárja a közönséges élet szavait, a példák között *rózsát, finánczot* és *patikát* is olvasunk s viszont a 15. §-ban, a hol (minden műszóról itt, a 17. §-ban, lévén szó) nem műszavak vannak elsorolva, ott áll az *encyklopaedia, hymnus*, a 14. §-ban pedig *circulus vitiosus*. Vagy ezek nem volnának meghonosúlva annak daczára sem, hogy magyar szóval nem tudjuk pótolni? Ez a következetlenség következetlensége. S hogy, — ha nem szabályt — legalább még egy pár épületes példát nyújtson a meghonosult és teljesen idegen szavak megkülönböztetésére, a *kritikát, poézist* meghonosult szavaknak tekinti, de a *szittya* és *katolikus* szerinte még nem honosultak meg. 900 éven át a magyaroknak milliárdjai hiába mondták el életükben legalább egyszer magukról, hogy katolikusok: az Akadémia vallásuk nevét még mindig futó idegennek nézi.

Szóval, nagyobb határozatlanságot és következetlenséget az idegen és honos szavak megkülönböztetésében akarva sem tanúsíthatnánk, mint az Akadémia e három rövidke szakaszban.

S az Akadémia folyóiratai és kiadványai ép úgy hemzsegnek a legnagyobb önkény szerint megkülönböztetett honos és hontalan szavaktól, mint e szabályzat. Csak egy van üdvös és reális eredmény, a mit e szabályzat idevágó szakaszaiból konstatálhatunk: hogy elvben az Akadémia elismeri és megengedi az idegen szavak magyaros írását; még a műszavakét is, melyek legtovább szoktak idegenek maradni nyelvérzékünk előtt. Hogy aztán önmagához következetlen, az többi elveinek természetéből származik.

Az Akadémia elveit követik (nagyon természetesen) az iskolai nyelvtanok. Simonyi ugyan sem kisebb, sem rendszeres nyelvtanában nem szól az idegen szók írásáról, de a többi, pl. Szinnyi (Rendszeres magyar nyelvtan 17. l.) egészen, jórészt még példáiban is az Akadémia után indul, úgyszintén Ihász (Magyar nyelvtan 10—11. l.), de ő már azt is kiteszi, hogy «Az idegen szókat a kiejtésökné legmegfelelőbb magyar kiejtés szerint írni újabban általánossá vált, csak a következetességet ne téveszszük soha szem elől. A latin abéczés népek szavait is

irhatjuk magyarosan, ha közhasználatban vannak, pl. *próza, poézis, filozofia, fizika, civilizáció, telegraf* stb.» Itt is az a kifejezés, hogy «ha közhasználatban vannak» teljes féktelenségében hagyja a habozását.

Ennyivel aztán véget is ér az Akadémia tekintélyének országa. Az állam és a törvényhozás nem követi őt, mert azzal az engedelmével, hogy a meghonosodott idegen szavakat magyarosan írhatjuk, sohasem él, s még a minisztert és minisztériumot is *minister*-nek és *minisztérium*-nak írja. A *Nyelvőr* pedig (különben akadémiai folyóirat), kire méltán függesztvék minden habozónak szemei, egészen cikkíróinak tetszésére bizza e tekintetben a helyesírást. Ámbár különben elméletileg szintén a magyaros írásmódnak a híve. A többi folyóiratok legnagyobbbrészt szintén cikkíróik írását közlik. A «*Természettudományi Közlöny*» és általában a reális tudományokkal foglalkozó folyóiratok a magyaros íráshoz ragaszkodnak.

A lapok közül még a *Nemzet* sem respektálja az Akadémiát, hanem 1891. márcz. 6. óta, nyílt czikkkel okolván meg lépését, a magyaros íráshoz szegődött, azelőtt pedig — szintén nem respektálta az Akadémiát. A latin és görög szavaknak minden hangját (a k-t is) mindenütt latinosan; a többi nyelvek szavait szintén mind idegenül írta, s az egészen idegen és a meghonosodott szavak közt majdnem semmi különbséget nem tett. — A többi napilap, első sorban a *Budapesti Hírlap*, mely legtöbbet foglalkozott helyesírási kérdésekkel, azután a *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Fővárosi Lapok* és általában minden hírlap a magyaros írást követi. Úgyszintén az önálló művek írói közül csak az Akadémiához, vagy a kormányhoz közel álló írók, azok sem mindnyájan tartják magukat az idegenes betűrendszerhez; a többi mind a magyar kiejtés szerint való írásnak híve, sőt ez írásmód még az iskolai könyvekben is jelentékeny tért hódított el az idegentől. Úgyhogy nincs mit haboznunk annak a konstatalásában, hogy *napjainkban már az írói nép túlnyomó nagy része a nemzeties írást fogadta el.*

Hogy e módszer mégsem bírt még általános és kizárólagos használatba jutni, annak oka egy részt a konzervatív idegen párt tekintélyében, más részt az épen e párt tekintélye által főkép az iskola útján gyakorolt presszióban rejlik.

Azonban itt az ideje, hogy a kérdés elvégre belső okok alapján is dülőre vitessék s az Akadémia újra döntsön — nem ez írásmód sorsa fölött, az már nem függ tételes törvénytől, fentartja a természetes törvény, az élet, — hanem a fölött, hogy tovább is el akarja-e magát szigetelni, vagy csatlakozik a nemzet egészéhez. Azért vessünk számot az említett *három irány elveivel* s vizsgáljuk meg, melyik egyezik meg legjobban a magyar nyelv természetével és érdekeivel. Az győzzön aztán.

De minthogy a nyelv természete s méginkább érdeke igen tág fogalom, jónak látom hangsúlyozni azt is, hogy egyöntetű, egységes írásra kell törekednünk, vagyis, hogy egy szót csak egyféleképp lehessen magyarul írni, nem pedig két-háromféleképen, kinek-kinek tetszése, vagy tudománya szerint. Kell továbbá, hogy ez az egységes írás könnyű elven alapuljon, melyet bővebb nyelvtani vagy idegen nyelvi ismeretek nélkül is minden írni tudó magyar ember egyszerűen alkalmazhasson s ne legyen szüksége írás közben semmiféle fontolgatásra. *Az írást a gondolat foglalja el, nem a betűvetés, és nem szabad a gondolat folyékony menetét*

helyesírási elmékedésekkel akasztgatni meg, különben mindössze annyit írunk el, hogy az író — nem törődik szabályainkkal.

Ez a négy szempont vezessen tehát a helyes írásmód megállapításában: nyelvünk természete, érdeke, egyöntetűség (következetesség) és könnyűség. És most lássuk az irányokat.

A vegyes írásuak főelve, mint említettem, az, hogy a meghonosodott szavakat magyarosan írják, a meg nem honosodottakat, közhasználatba nem jutottakat pedig eredeti írásuk szerint. Mit tartunk magyarrá lett, meghonosodott szónak?

Némelyek azt mondják, hogy azt a szót kell tekintenünk meghonosultnak, legalább honosodónak, melynek kiejtése már mutatja a magyarosság hatását. Ezzel a kriteriummal az idegenszerűen írók elveinél fogok foglalkozni. De lehetne tán azt is mondani, hogy meghonosult szó az, a melyet magyarral nem pótolhatunk.

Minden új találmány, eszme vagy intézmény, a mely idegen földről jön hozzánk, idegen névvel együtt jön, s csak a legritkább esetekben van rá magunknak is azonnal találó szavunk. Meghonosodott már az az idegen szó használata első napjában? Vagy, más esetet véve föl, mi-helyt valaki egy idegen szónak nem tudja megfelelőjét a magyarban eltalálni, azonnal meghonosultnak jelentsük ki azt a szót? Hiszen a legtöbb idegen szóval úgy vagyunk, hogy egy ember tudja magyarral pótolni, más pedig nem. S éppen az ily pótolhatatlan szavakon szoktuk legjobban érezni az idegenséget, nemhogy azokat tartunk meghonosultnak: «phonograph», «analogia», «scrutin de liste», «paralysalni». Míg megfordítva oly szavaink is vannak, melyeket könnyen tudnánk más magyar szóval helyettesíteni, s még sem vonhatja senki kétségbe meghonosultságukat. A *pásztor*, (latin *pastor*) helyett *nyájőr*, *juhász*, *kanász*, *kondás*, *csordás*, *gulyás*, *csósz* stb., mindenik a maga helyén biztosan használható, s ki mondhatná mégis, hogy e szó nem lett egészen magyarrá?

Világos, hogy azzal, hogy pótolhatjuk-e a szót magyarban vagy nem, épen nem vontuk meg a határt a meghonosult és meg nem honosult szavak között.

Talán jobb lesz, ha hozzáteszszük, hogy meghonosult a szó, ha már rég van használatban. De hát, egy-két szó kivételével, a legtöbbről ki tudhatja nyelvészeken kívül, hogy mióta élünk velők? Minden író, nyelvtörténethúvár nem lehet, s a régiség maga is nagyon relatív, határozatlan fogalom. 10, 50, vagy 100 év múlva tekintsük réginek a szót? Számon tartuk ez alap érdekében a szavak korát, s teszem a 9 éves szót még idegenül, de 10 esztendő korában már magyarosan írjuk? Más választás nincs, mint vagy ilyenféle megegyezést hozni létre, vagy pedig mindenkinek saját tetszésére, szeszélyére bízni, hogy mikor tartsa a szót elég réginek.

Ép így relatív fogalomra építenénk, ha a közhasználatot vennők a meghonosultság alapjául. Még az sem tisztázott dolog, hogy mit kell érteni közhasználat alatt: az egész nemzet használatát-e, vagy csak egyes szakkörökét. A szakkörök használata nem közhasználat, a nem szakemberre vagy új szakfőfira nézve még mindenik ily szó új idegen szó marad, a nemzet pedig teljes egészében vajmi kevés idegen szót használ. Még úgy is határozatlan maradna a megállapítás, ha azt mon-

danók, hogy tekintsük általában a művelt osztályok használatát közhasználatnak. Ezek között sincs egység, s hányszor nem esik meg, hogy én már annyit hallottam és használtam egy szót, hogy egészen meghonosultnak, közhasználatúnak tartom, míg más nem is ismeri azt, s mikor először hallja, teljesen új idegen szónak kell találnia, s annak tartja mindaddig, míg, hosszas személyes használat után, maga is hozzá nem szokik. Honnan tudjam én már most, hogy azokból az idegen szavakból, melyeket én sűrűn használok, melyiket ismeri már minden, vagy legalább majd minden művelt ember? Nem lehet sem megállapítani, hogy mi a közhasználatú, meghonosodott szó, sem megegyezést hozni létre, hogy mit tartsunk annak. Hogy meghonosultnak érezzünk és higyük valamely szót, az teljesen a személyes használattól s ennek kapcsán a személyes ízléstől és tapintattól függ; ezt pedig a maga különféleségeivel általános, egységes eljárásra célzó szabályok alapjául tenni képtelenség.

S hogy mire visz ez a szabadjára eresztett izlés meg tapintat, mutatják a mai állapotok. Nem tudunk megegyezésre jutni számos szó meghonosultsága felől, s ugyanazon irányhoz ragaszkodó emberek közül is egyik ilyen, másik olyan felfogást követ; más részt meg írunk *katholikust*, *technikát* *codezet* és számtalan egyébbet, ahol kétség sem lehet a felől, hogy századok óta sűrűn használt és semmi mással nem pótolható szavakkal van dolgunk; míg megfordítva, sokkal jelentéktelenebb szókat, sokszor magyarral nagyon könnyen pótolhatókat, magyarosan írunk, tehát meghonosultaknak, az előbbiekkal szemben közhasználatban levőknek tüntetünk fel, mint *poézis*, *katasztrófa* stb.

Főokuk e hibáknak abban gyökerezik, hogy az iskolából azt az elvet hozzuk magunkkal, hogy az idegen szót másképp kell írni, mint a magyart, s mihelyt egy szó idegenszerűnek érzik előttünk, azonnal idegenül írjuk azt, de nem érünk rá a közhasználat felől elmélkedni. Ehhez járul, hogy a nehezebb helyesírású görög, francia, vagy bármiféle szók helyesírását vajmi hamar elfeledjük, s ha mégis idegenszerűen írunk, természetesen jól elhibázzuk azt. Főleg a görög szavakat legnagyobb ritkaság nem-philologusok műveiben hibátlanul írva találni. Így pl. a görögből latinba jutott *gymnasium* szó, melynek a-ja eredetileg rövid, valóságos Próteuszként nem kevesebb mint nyolczféle alakban rémitgeti az olvasót: *gymnasium* *gymnásium* *gymnazium* *gymnázium* *gymnasium* *gymnásium* *gymnázium* és *gimnázium*. Hallottam ejteni, írva, igaz, nem láttam, így is: *gimázium*. Pedig ez ugyancsak gyökeret vert és meghonosult nálunk; sorra rángatják a miniszterek és segít nekik egész iskolamesterhad, mégsem bírják kitépni a tápláló honi talajból.

Egységet, következetességet tehát a meghonosult szavak elvével nem érünk el, de ezzel még az a kérdés, hogy ez elv követése által a magyar nyelv természetének megfelelően, vagy azzal ellenkezőleg cselekszünk-e, eldöntve nincsen. E végből meg kell vizsgálnunk, hogy mért volna helyes a *meg nem honosult szavak idegenszerű írása*. Ezzel aztán a tisztán idegen, sőt közvetve a tisztán nemzeties írás elvei felett is el fog dőlni az ítélet.

«A nemzetben rejlő egyéni és collectiv erők kibontása és munkára vétele, ez a liberalismus és democratia értelme Magyarországon» (Nemzet).
«Itt 3 idegen szót mondtam. Tudom, érzem, hogy e szavak nem ma-

gyarok; más hangok és más hangcsoportok vannak bennök, máskép ejtem, máskép hangsúlyozom őket, mint a magyar szót, és más betűkkel írva élnek emlékezetemben. Tehát ezeket nem írom úgy, mint a magyar szókat, hanem csak a mely írással emlékezetembe véstem s a mely szerint kiejteni iparkodtam őket, azaz eredeti alakjukban, idegen betűkkel.»

Körülbelül ezek az észrevételek suhannak el tudatosan, vagy öntudatlanul, e szavak szerzőjének s az akadémiai kiadványok íróinak lelke előtt, midőn egy-egy idegen szót vetnek magyar fogalmazás közben papírra. S mindez magában nagyon helyesnek látszik. Tudjuk, érezzük, hogy idegen a szó, tehát írjuk eredeti idegen alakjában.

Csakhogy akkor a nyelvész majd minden szót eredeti alakjában kellene hogy írjon, a művelt embereknek pedig minden osztálya más-más mennyiségű és más-más nyelvű szavakat, a szerint, hogy mennyi gondot fordítottak tanításában a nyelvtanra, s mely nyelveket tanult meg; míg az egyszerű, népiskolát végzett ember abba a helyzetbe jutna, hogy egy-egy magyar szót akarna idegen jegyekkel írni, idegennek érezvén ő, mint a Cs. doktor betege, ki orvosától «szemüveget, vagy a mi nyelvünk szerint *ókuláriumot*» kért, minden előtte szokatlan magyar szót is.

«De nem csak azt mondtam én, hogy tudom és érzem, hogy e szók idegenek, hanem azt is, hogy máskép is ejtem és hangsúlyozom mint a magyarokat, és azért írom őket eredeti idegen jegyekkel»; — ismétli a t. szerző.

Értem. Tehát ön német, francia, angol, olasz, latin, görög, szerb, török, oláh, orosz cseh és tót hangsúlyozás és ejtés szerint mondja idegen szavait és azért írja őket mind — latinosan, — volna jogom mondani, de nem tréfálok, — mind az illető eredeti írás szerint. Szép; de ekkor sok Mezzofantinak kellene lenni Magyarországon, hogy minden nyelvek kiejtését híven megtanulhassa pusztán a végből, hogy magyarul jól beszélhessen! Mert közönséges halandók évekig beszélnek németül és francziául, a nélkül, hogy német és francia beszédjük megszünt volna magyarosan ropogni. Hát még mikor az anyanyelv magyaros hanghordozásának sodrába verődik egy-egy árva idegen szó! — Vagy így magukban is, próbálja csak meg ezt a néhány egyszerű, de magyarosan továbbragozott idegen szót eredeti hangsúlyával ejteni, *affaire*-ben, *parfum*-mel, *senator*-ok. Hogy tetszik? Lehetetlen, merőben lehetetlen magyar beszédben az eredeti hangsúlyozást megőrizni, s minden efféle törekvés hiábavaló volna. Ha az illető nép fiai hallanák, bizonyynal azt mondanák rá, hogy az — rájuk nézve van idegenül ejtve.

Másrészt, ha lehet is egy-két nyelvet ejtés szerint is tökéletesen elsajátítani, s ha beleerőltetnők is az idegen hangsúlyt nyelvünkbe (!) — hová jutnánk, ha egyik író a francia, másik a német, harmadik meg egy más nyelv szavait írhatná idegenszerűen, a szerint, hogy melyiket tanulta meg; a többit pedig nem tudván tiszta idegenséggel kiejteni, magyarosan kellene írnia. Mert különben csak önámítás az, hogy eredeti módja szerint ejtjük az idegen szót; önámítás még a latin szavakra nézve is, ha tekintetbe vesszük, hogy minden nemzet anyanyelvének sajátságai szerint színezi e klasszikus volapüköt még akkor is, ha a legtudományosabb gonddal tanították latinul olvasni.

A hazai idegen nyelvekből vett szavak is csak addig hangzanak

eredetiben, hangsúly szerint még addig sem, — míg az illető nép területén, azt a nyelvet jól beszélő ember használja Őket, mihelyt egy kicsit tovább vándorolnak, azonnal egészen magyarokká lesznek. Könnyű bizonyítékot szerezni. A nemzeti színházban oly jól ejtik a francia és angol szókat, mint egy szerb vidéki magyar a szerb szót, ha jól tudja azt a nyelvet. S figyeljük meg, képes-e a színész (tehát oly ember, ki legjobban tudja kormányozni a szótest gyepelőjét), képes-e ő is a *fűzött* (ragozott) idegen szóban az eredeti hangsúlyt megőrizni? Tévedés tehát azt hinni, hogy a magyarban idegenül ejtjük az idegen szót: az idegen hangsúly meg nem fér pillanatig sem nyelvünkkel, az idegen hang rontja hanganyagának épségét. Ejtsük mennél hívebben azt az idegen szót, melynek nyelvét jól beszéljük, bizonyítani fogjuk magunkról ezt a tudást és műveltséget (s ez a nemzeti színházi ejtésnek helyes intencziója), de semmivel se fogjuk bizonyítani jobb magyar tudásunkat, sem a magyar nyelv érdekét nem fogjuk mozdítani sem előre, sem hátra. Írni azonban nem magunknak írunk, a mit papirra vetünk, azt nem mi fogjuk kiejteni, s így tudásunk fitogtatására nincs szükség. Az pedig, a ki nem korrekt valamely nyelvben (s hányan nem vagyunk!) meg se kísértse az eredetieskedést, hazug és kártékony fitogtató lesz.

Ha pedig nem ejtjük korrekt idegenséggel az idegen szót, akkor az a kiejtés semmiféle nyelvnek nem sajátja, s így teljesen értéktelen, a mi nyelvünkre pedig mételey. Ezt túrnunk nem szabad. S mi oknál fogva lehetne fontosabb egy ily értéktelen s hazátlan kiejtésnek adni meg a jogot, hogy leirassék, mint nemzeti ejtésünket iratni le? Az az idegen írás már nem is hű, mert az eredeti ejtést ábrázolja, nem azt, a mit tényleg leolvassunk róla, ha a magyar ejtést kerüljük is.

«Jól van; engedjük meg, hogy mindent tisztán idegenül ejteni nem lehet, rosszul pedig nem szabad, vagy legalább is nem érdemes. Szívesen ejtjük magyarosan akár a latin, akár a francia szót, de mégis csak barbarizmus volna e miatt az eredeti írást, melynek alakjával a szó emlékezetünkben él, elhagyni. Vérig sérténé nyelvérzékünket, ha a nyugati s és c helyett sz-et és cz-t használva a *iurisprudentiát* *júriszprudenciának* írának.

Ezt a kifogást tartja a nemzeties írás minden ellenfele vagy megszorítója legerősebbnek, s ez a legérzékenyebb ok, mely miatt a magyar írás nehezen terjedhet. Pedig egyúttal ez a legértéktelenebb és legkárosabb is. Mert elismerem én, hogy bántó dolog, néha pedig nevetséges is látni, mivé lomposodik, vagy mivé zsugorodik össze az idegen szó minálunk. De hát tehetünk mi írődeákok arról, hogy az *eau de Cologne*-ből magyar szájban *otkolon* lesz, a *praeses* pedig előttünk *prézesz*?

Sőt épen ez az irtózás mutatja legjobban, mily káros befolyással volt már eddig is az idegenszerű írásmód mireánk. Mert mi okozza, hogy úgy felháborodunk a magyaros íráson? súlyosan megsértett magyaros nyelvérzékünk? Korántsem. Hanem épen az illető idegen nyelvbeli nyelvérzékünk; mely ez esetben erősebb a nemzetinél és saját anyanyelvünk mélyébe is betolakodik. Barbarizmusról itt csakis az illető idegen nyelv szempontja szerint lehet szó; nekünk magyaroknak a mi nyelvünk nem barbár és sajátságai nem barbarizmusok.

Hallgatni tehát e kifogásra és miatta maradni meg az idegenszerű

írásmód mellett, annyi volna, mint nemzeti nyelvérzékünknek rovására, ápolni magunkban az idegent, melynek különben kétes valódiságával ép az imént volt alkalmunk megismerkedni. S aztán a *püspök* és *prepost* szó írásán, melyek pedig ép oly «romlást» mutatnak, mint az *otkolon* (eredeti alakjuk *episcopus praepositus*) senkisémm ütöközik meg, mert ez alakokhoz már hozzá vagyunk szokva.*) Ép ily kevéssé ütöközőnék meg akár mely szónak magyaros írásán, ha gyermekkorunk óta úgy tanítottak volna, hogy magyarban minden hangot a magyar ábécze jegyeivel írjunk le. Ez merőben a szokástól függ. Az akadémiái irány *krajczárt* ír *kreuzar* helyett, mert úgy szokta meg, de *polemísal* és *germanísal*, mert ezeknek magyaros írásához, sajnos, nem szoktatták hozzá. Pedig ezeknek az *á*-ját ép oly kevéssé találja meg az idegen nyelvekben, mint a *krajczár*-ét a *Kreuzer*-ben. Neki nevetséges a «Budapesti Hírlap» *revans*-sát olvasni, ennek pedig az kellemetlen, ha a magyar *á*-t és *é*-t ékezetlenül olvassa a *republicanus delegatus concret* és más hasonló szavakban. Másrészt, aligha merné valaki, még az is, a ki irtózik a *pedagógustól*, *kvesztortól*, a *prezentet* *présent*-nek írni; s ugyan mit csinálna, ha valahol azt olvasná, hogy ez meg ez a dolog nem *quadral*, vagy ha Göndör Sándor szavait így látná leírva: «Csinálok én itt mindjárt olyan *spectaculumot*»? Pedig ezek épen azért nevetségesek latinosan, — a miért a *kvesztor* nevetséges magyarosan írva: mert szokatlanok, azzal a különbséggel mégis, hogy itt már aztán igazán a magyaros nyelvérzék háborítása kelti föl bennünk a nevetséget. Pár évtized múlva bármely idegen szónak eredetis írása ép oly nevetséges lehetne a magyaros íráshoz szokott olvasók előtt, mint ma előttünk e néhány szóé; csak adjuk meg a magyar kiejtésnek a maga jogát, s írjuk saját hangjait saját betűi vel.

Tehát nemcsak a meghonosult, de bármely idegen szónak eredetis írása is nyelvünk természeté és jelleme ellen elkövetett hiba. Azt a csekély engedményt, mit Fialowsky, s most az Akadémiában Simonyi akar tenni, lényegtelennek s fölöslegesnek tartom. A ritka műszókat (relatív fogalom!) oly tudósok használják, kiket az eredeti alak változása nem fog alterálni, és ha valamelyik műszó a közönség szavává talál válni, mit sohasem tudhatni előre, akkor az így mindenestre először idegen mezében jelentkeznék s ép oly zavart okozna, sőt még nagyobb, mint a mostani idegen írásu szók. Egyébiránt ily csekély körben lényegtelen a dolog. Fődolog az, hogy az Akadémia is mondja ki, hogy bármely idegen szónak jogosult a nemzetis írása; e mellett tehet megszorításokat, de valószínű, hogy azok csak nyűgök lesznek és mentül kevésbbé fogják tiszteletben tartani.

Ha már most elismerjük a *nemzetis írás* szükségét, a kivitel körül kisebb kérdések merülnek felszínre. Egyik az a nehézség, hogy sok idegen hangra nincsen betűnk. De miért nincs? Könnyű megmondani: azért, mert e hangok maguk is hiányzanak beszédünkben. Ezek hallásunkban valamely rokon hangnak benyomását teszik ránk, és kiejtésünk azon rokon hangokkal pótolja őket. Ily hang a többi közt a német *ch*,

* Hogy e szók hangváltozáson mentek át, az nem tesz különbséget, mert ez attól függ, hogy alkalmas-e a szó hangváltozásra, vagy nem. Némelyik ugyanis alig szenvedhet némi változást, pl. *norma*, *pásztor*.

eu, a francia orrhangok, a rövid *á* stb. stb. Fentebb már mondtam, hogy az egész nemzetnek e hangok hű kiejtésére törekednie jámbor igyekvés maradna, az írásnak pedig az egész nemzet írásának és ejtésének kell lennie, idegen alakjuk meghagyása tehát annyi volna, mint az idegen ejtést tukmálni az olvasóra s eredeti hanghordozásába idegent csempészni be. Ha ezt nem akarjuk (és ki akarhatná?) e hangokat is úgy kell leírunk, a hogy *mi* halljuk és ejtjük.

Ne mondja senki, hogy ez erőszak a szó írásán. Ha azt az erőszakot megengedjük (pedig kénytelenek vagyunk megengedni), hogy más hangszínezettel, más hangsúlylyal, sőt egészen más hangokkal is *ejtsük* ki a szót: mért ne engednénk meg, s mennyivel volna nagyobb erőszak ezen változott viszonyoknak megfelelően más jegyekkel *írni* is azt? Sokkal nagyobb erőszakot követünk el a szón, midőn pl. így megrövidítve írjuk *concret*. mint akkor, ha a *c* helyett *k*-t írunk. Hanem szabad a szónak kezét-lábát levágni, csak az ingét kíméljük! S ha legalább lehetne azt mindig megkímélni, de ha ragozva van a szó, akkor hiába indul idegen írással, csak magyar betűkön kell végződnie.

S ez még a kisebb tarkaságok közül való; de mit szólunk ahhoz, ha kimondjuk, hogy a görög szókat latinosan írjuk, s aztán egyikét-másikát úgy írjuk, hogy az sem a latin, sem a görög, sem a magyar írásnak nem felel meg, hanem — a németnek: *architektonika*; sőt ha vannak szók, melyeket nem írunk magyarosan, de mégis oly alakban, a minőben sehol a világon elő nem fordulnak: *szuverénitás*, francia: *souveraineté*, német: *Souverainität*, olasz: *sovranità*, angol: *sovereignty*, Akadémia: *souverainitas*; *zsurnaliszta*, francia: *journaliste*, német: *Journalist*, angol: *journalist*, olasz: *giornalista*, Akadémia: *journalista*; ép így: *journalistica*! eleje francia, vége latin! Már, kérem, vagy írjunk eredeti írás szerint, vagy magyarosan: de úgy írni, hogy egyik módot se kövessük — az Akadémia tudja, miféle természetes oknál fogva kell! Igaz, ő idegen írást követ, — minden nyelvtől idegent.

Mindezek az apró, de azért elég fontos furcsaságok a legnagyobb könnyűséggel volnának kikerülhetők a nemzeties írás által. Kényelmesen és azért mégis pontosan, hibátlanul írhatnánk le minden idegen szót, csak a fülünkre kellene hallgatni. Nem áll, hogy a tanulni vágyó olvasó, a ki szótárban nézi meg a meg nem értett szó jelentését, ily írásmód mellett nem tudná kikeresni az illető szót. Arról, a ki szótárt forgat, feltehetjük, hogy annyira-mennyire tud az illető idegen nyelven olvasni s tudni fogja, hogy pl. a *zs* francziául vagy *g*-vel vagy *j*-vel van írva s így épen oly könnyen megtalálja a meg nem értett szót, mintha az eredeti írás állana lapjában. Magyar lapok támogassák csak a magyar nyelvtant, ne a francziát s ne tegyék 10 francia-tanulónak 1—2 percnyi könnyebbsége végett ezer francia-nemtanulónak egész életére nehezzé a helyesírást.

Attól sem kell félni, hogy a magyaros írás jobban fogja siettetni az idegen szó megtelepedését nálunk. Ha valóban nem bírjuk magyar szóval pótolni, megragad az akár latinosan, akár magyarosan írjuk; ha pedig nem fér össze nyelvérzékünkkel, a magyar betű csöppet sem fogja marasztalni. Sőt azt hiszem, hogy sokszor mintsem magyarosan írjuk és annyira átalakítsuk az idegen szót (pl. *taille*, ruhaдерék), inkább megfelelő magyar szó után fogunk gondolkodni. S ez határozott nyere-

ség lesz; míg a mai eljárással, ha eredeti alakjában látjuk a szót, tudjuk ugyan, hogy kellene helyébe magyar, de semmi sem szorít rá, hogy fel is keressük azt elménkben, ha pedig egy más szót már magyarosan írva találunk, az mintegy fölment bennünket azon kötelesség alól, hogy ennek helyébe is keressünk újat, mert hisz az illető már gyökeret vert szónak van jelezve. Az általános idegen írásban minden lépten-nyomon megzökken a szemünk egy-egy idegen libérián, s mindannyiszor nyelvünk «szegénysége» (vagy az illető íróké) jut eszünkbe: az általános nemzeties írás pedig mindent átmagyarosít s keresztülviszi a vérkeresztetést a szók között, a mint keresztül ment az napjaink legtöbb nemzetében a különféle népfajok közt. Mikor egy francia nyelvtanárral értekezni akartam az idegen szók írásáról a francziában, megállott és gondolkodni kezdett, melyik is volna idegen szó náluk. Ott minden szó vagy pusztul, vagy francia lesz, s a mi eltérés jelentkezik ez elvtől, az mind hiba számba mehet.

De ha nem is volna egyedül a nemzeti írásmód nyelvünk érdekének és természetének megfelelő, még akkor sem kellene okvetlenül ragaszkodnunk az idegenhez. Nem pedig azért, mert még mindig ott vannak a nem latin betűkkel író népek szavai, melyeket így is úgy is saját betűrendszerünkkel levén kénytelenek leírni, azon «erőszakosságokat», melyeket a latin betűs népek szavaiban minden áron ki akar-nánk kerülni, itt mégis kénytelenek volnánk mind elkövetni. S ha ezeknek szavaiban nyelvünk ép úgy, mint az illető nyelvek megtűrik az alakváltoztatást, a többiek is megtűrhetnék. Egyformaság, következetesség kedvéért tehát bátran írhatnók minden különös ok nélkül is valamennyi népek szavait, ha magyar beszédnek részeiként fordulnak elő, magyaros írással.

De úgy tennünk, mint nyelvtudományi fontolgatás nélkül híven követve az Akadémiát, könnyen megesik, hogy teszünk, hogy t. i. még a czirill-betűs nyelvek szavait se írjuk a magunk, hanem a nyugati népek olvasása szerint: *sobránje, Sctozár, sláv* (tehat az ő *elveik* szerint mégis hibásan, mert az idegen á ékeze van), teljesen megokolatlan, sőt lealacsonyító ránk nézve. Mi, a kik csakhogy bele nem fülünk a környező sláv-tengerbe, kénytelenek vagyunk a németből venni át a sláv szókat, németektől tanulni meg azok ejtését s tőlök kérni kölcsön helyesírásukat, mikor saját nyelvünk hangjai számos sláv szóhangot sokkal jobban fődnek, mint a németekéi.

Ez eljárásnak édes párja a görög szók latinos írása, a mint az Akadémia javasolja. Ejtsük úgy a görög szót, mint a latinok, mikor az ő nyelvükben nem volt meg pl. a görög *ü*, a mienkben pedig meg van. Világos, hogy egészszeges eljárás itt is csak az lehet, ha a magyar kiejtés szerint írunk. És pedig nem a latinból vett, hanem egyenesen a görögből olvasott kiejtés szerint, vagyis úgy, a mint az iskolában tanuljuk. Ez a kiejtés úgyis (leszámítva a leszámítandókat) a legtudományosabb, tehát a legpontosabb, leghívebb is igyekszik lenni. Így határozta ezt már az iskola-könyvekre nézve az Országos Közoktatási Tanács, ez elvet követi szóban és írásban évek óta a legtöbb történettanár és nehány másféle bölcsészeti író is. Csak arra kell vigyázni, hogy oly hangokat, melyek az iskolai görög olvasásban előfordulnak ugyan, de a magyarban hiány-zanak, ne annyira az eredetihez, mint inkább nyelvünk ejtéséhez híven

írjunk le. Igaz ugyan, hogy sok szó már a latinos olvasás alapján honosult meg nálunk (pl. *arisztokrácia*), de hát azt is az iskola honosította meg. Az iskola hibáját tegye az iskola jóvá. Mi, az utónemzedék, nem tehetünk arról, hogy elődeink addig próbálkoztak mindenféle kivételes állapotokba erószakolni a görög nyelvet és szavait, míg igazán valóságos nehézségeket támasztottak maguknak és nekünk azoknak olvasása körül. Kötelességünk azonban a helyes utat és saját nyelvünk érdekeit fölismerve, inkább későn mint soha annak védelmére kelni. Az a néhány írás és ejtésbeli különbség, mely ezáltal időre-órára be fog állani, elme-het egy-két átmeneti surlódás számban s nem lesz sokkal nagyobb, mint némely nyelvjárási sajátság, mely irodalmi jogosultságért küzdve itt-ott fölmerül, míg mások üldözik (pl. *ezt látnánk* és *ezt látnók*) s nem lesz nagyobb, mint pl. a *Kína* és *Sína*, a *parlament* és *réglement* olvasása közti különbség, melyeknek elsejét *parlament*-nek, utóbbikát *reglama*-nak ejtjük. Egyelőre tehát írhatná a görög szókat kiki úgy, a hogy ő éppen ejti. Fődolog, hogy a magyaros ejtést tegye papírra.

Itt azonban meg akarom jegyezni úgy a görög, mint más nevekre nézve, hogy írásunknak nem célja arról uyujtani képet az olvasónak, körülbelül hogyan beszélnek görögül, vagy angolul. Ez az illető nyelvtanok dolga; helyesírási elvnek épen olyan volna, mint a régebb fordító iskola elve, mely szerint az idegen szólásmódokat és fordulatokat is át kellett venni a magyarba hadd lássa az olvasó, miféle fordulatok szerint alakultak az eredeti író gondolatai. (Pedig épen akkor lett a fordítás hűtlen, mert azok a fordulatok nem az egyes író, hanem az egész nyelv szellemét rajzolják.) A hűségnek ily túlajtásáról, jobban mondva ily csalóka hűségről saját nyelvünk érdekében le kell mondanunk. Írásunknak nem lehet célja azt jelölni meg, hogyan *kellene* az illető szót ejteni, hanem hogy hogyan *lehet* ahhoz hasonlót mondani magyar hangokkal. Tehát nem az eredeti, hanem a szokott magyar ejtéshez közelebb álló jegyekkel kell az idegen szót leírni.

Azért *néhány idegen betűt*, melyekkel a nemzeties irány követői közül is sokan úgy szoktak élni, mintha a magyar «átírásban» is megmaradhatnának, én nem tartok saját betűrendszerünkhöz illőknek. E betűk az *y*, *x*, *ch*, *th*, *ä*.

Az *y* a mi betűnk közt is előfordul ugyan az u. n. *jés* hangokban *ty*, *gy*, *ny*, *ly* és — mint magánhangzó — a régi családnevek végén; de idegen szavakban való meghagyása, nem lévén ma szokásunk egy hangot (pl. az *i*-t) két betűvel is jelölni, hibás eltérés volna e szokástól.

Az *x*-et a sietve dolgozó hirlapírók szívesen használják s még az is ajánlaná, hogy sok *sz*-től megkímélnénk vele a szemet, de betűrendszerünkben, melyben annyi kétjegyű mássalhangzó van (*sz*, *cs*, *ty* stb.) idegen volna az oly betű, mely megfordítva egymaga két hangot jelöl. Azonkívül e hangok nem is mindig egyformák, hanem hol *ksz*, hol *ks*, hol meg *gz*-nek hangzanak s ezeket mind egyazon *x*-szel jelölve az olvasást sokszor kétséssé tennék, mi a legkevésbé sem volna világos betűrendszerünk szellemével megegyező eljárás. Azért csak el vele!

Az *x*-nél még veszedelmesebb a *ch*. Ezt nem is tudjuk könnyen pótolni, magyarosító törekvésünkben sehogyszem boldogulva vele, immár négyféle írását teremtetjük meg: *ch*, *h*, *kh*, *k*. A tanult osztály annyira érzi és ejti benne a *h*-t, hogy sértésnek venné, ha a leírásban e betű

mellözve volna s azért az egész kettős betű leírását szükségesnek tartja: *ch*, vagy pedig a merészebbek írásában: *kh*. Némelyek pedig, — mint a Budapesti Hírlap, — a *kh*-t igen keménynek érezvén, a *ch*-t pedig idegen színe miatt kerülni akarván, az egyszerű *h*-t tartják e kölcsön-hang legalkalmasabb jelölésének. Új, élő példája annak, hogy mennyire árt nyelvünk érdekeinek, mily bizonytalanná teszi olvasásunkat s mennyire elnyomja a magyaros hallást és kiejtést az eredeties írás! Három különféle írásmód és valamennyi hibás, mert a meg nem mételgetett népies nyelvben helyettök mindenütt következetesen pusztá *k*-val találkozunk: *arkangyal* (*archangelus*), *kórus* (*chorus*), *osztrák* (*Ost-Reich*), *kolera* (*cholera*), *árkiszamár* (*archi-*). Azért részemről egyedül a *k*-t tartom helyesnek s legeslegfeljebb ideiglenes engedményképen a *kh*-t megengedhetőnek, de csak megengedhetőnek. Mert a *ch*, nem jelölvén a *c* nálunk *k* hangot, valóban idegen arcz maradna betűink között még akkor is, ha nem rejtene magában azt a nagy veszedelmet, hogy vele tulajdonkép azt föltételezzük az olvasóról, hogy nem a népies, tehát nemzeties *k*-t fogja ejteni, hanem valamelyes *ch*-t, mi nem volna egyéb, mint a magyarban nem létező *ch* hangnak belecsempészése hangrend szerűnkbe.*)

Ezzel szemben a *h*-nak írása már maga a tárt kapu, melyet ez idegennek a magyaros *k* teljes kizárása által nyitottunk. Hisz épen azt a hangot hagyjuk ki, melyet a romlatlan magyar hallás egyedül fog fel, s helyébe azt állítjuk, melyet a nép fia elejtene. Ez visszás eljárás, a magyar nyelv természetével egyenest ellenkezik. Azonkívül figyelembe kell venni azt is, hogy egy nyelvnek nemcsak saját egyszerű hangjai, hanem saját hangcsoportjai is vannak. A *ch* sokszor oly mássalhangzók szomszédságában fordul elő, melyek mellett a magyar *h* ki nem ejthető, s ha a *ch* helyében ott *h*-t mondanánk, ez épen olyan idegenszerűsítés volna, mint maga a *ch*, azzal a különbséggel, hogy a lágy *h*-t ez esetekben még fárasztóbb kiejteni, mint a másik kemény hangot. Nem fordul ugyanis elő nálunk a *h n* előtt, vagy ha igen (t. i. rag *n*-je előtt), akkor nem ejtjük ki: *csehnek*. Ezt így ejtjük: *csé*-nek egy kissé hosszabb *e*-vel, *h* nélkül. Míg e szóban *techniká* a *h* nem rag előtt, hanem a szótest belsőjében áll, kihagyni pedig nem lehet, s így vele a magyarban nem létező hangcsoportnak kiejtésére vagyunk kénytelenek erőltetni magunkat. Vannak ugyan olyan szók, melyekben látszólag a nép kiejtésében is *h* van a *ch* helyén, pl. épen a *cseh* szó (Czech), *pléh pléhes* (*blech*), *hehel* (*hecheln*), *kelyhes* (*kelch*), de ezek nem német, hanem szláv kölcsönvételek s minden szláv szótárban megtalálhatók. A szláv *h* pedig erősebb fuvásu mint a magyar, tehát elég közel áll a *ch*-hoz, s átvételkor pótolhatja azt a szláv fül számára, de mégsem olyan erős, hogy őt is *k*-nak halljuk. Ezt a kerülő utat nem vette észre a Budapesti Hírlap, midőn ama német szók *ch*-ja helyén a *h*-t irányadó törvényynyé emelte a népiessé nem vált szókra nézve is.

Fialowsky azt mondja, hogy iskolatársai a német leczkéken hol *k*-nak, hol *h*-nak ejtették a *ch*-t s a kettő közt ingadoztak. Nézetem szerint az nem volt ingadozás. Hangejtőképességük a *k*-ra vezette volna

*) A hogy a latin-német *á*-t becsempészik, a kik *látint*, *akadémíát*, *bakteriumot* s más efféléket mondanak.
S. Zs.

őket, de tudták, hogy a tanár úr azt nem fogja helyben hagyni, törekedtek tehát hástítani a hangot, hanem az nem ment oly hamar s egyelőre csak a puszta *h*-t bírták a *k* helyébe tenni, mi tehát épen nem természetes, hanem erőltetett ejtés volt, s az is nem a magyar beszédben történt, hanem a német leczkéken.

Világos, hogy a német *ch* helyett a magyarban soha *h*-t nem ejtünk, átírásban tehát tovább is ezen hang mellett maradni nem volna jó szolgálat nyelvünk ügyének.

A *kh* természetesen szintén alkotna magyartalan hangcsoportokat, jórészt maga is magyartalan, azért helyesnek épen nem mondható. Keménységével idegen nyelvérzékünket nem elégíti ki teljesen, *h*-jával magyar hallásunkat bántja; de mivel a *k* által a puszta *h* nál közelebb áll valódi kiejtésünkhöz, a *h* által pedig mégis csak jobban eleget tesz most még igen élénk idegenszerű hallásunknak, mint az egyszerű *k*: oly szavakban, melyeknek *h*-ját ma még erősen érezzük (*Rikkárd*) egyelőre alkalmazható volna, mert a magyaros hangfejlődés menetének nem állná annyira útját.

Végül a puszta *k* alkalmazása sem olyan egyszerű, mint az ember gondolná. Hogy nem mindig elégíti ki a halló érzéket, már említettem. Arany János is sokat haboz a *k* és *kh* között, mikor népies költeményében a *Lech* vizét kell leírnia. Hol *Lek*, hol meg *Lekh* vizét ír, próbálva, melyikhez szokhatnék könnyebben szeme és füle. Azt hiszem, egyikkel sem találta el a helyeset, azért nem tudta magát kielégíteni. A *ch*-t ugyanis kétféleképp kell, esetleg háromféleképp lehet átírni: 1. Szó elején mindig, szó végén hosszú hangzó vagy mássalhangzó után, szó közepén mássalhangzó mellett egyszerű, rövid *k*-val: *kolera*, *osztrák*, *arkangyal*. 2. Szó végén rövid hangzó után és szó közepén hangzók között kettős *kk*-t kell írni: *sakk* (*Schach*), *zikker*. Ezek kétségtelen népies ejtésű példák. És valóban sokkal jobban kielégítődik hallásunk, ha így olvaszuk írva: *Lekk*, mint akár így: *Lek*, akár így: *Lekh*; *krakk* jobb mint akár *krak*, akár *krakh*; *Rikkárd* tűrhetőbb, mint *Rikárd* vagy *Rikkárd*. És e szabályt támogatják azon idegen nyelvek is, melyekben *ch* hang nincsen: az olasz. a francia. Lásd: francia *cracq* (*Krach*), olasz: *scacco* (*sakk*, *Schach*). 3. Szó közepén tisztán két hangzó között állhat *kh* is: *ekkhó* v. *ekkhó*, *ekkhó* *szekér* (más példa nincs is rája). Ha talán ez helyesírási szabálynak hosszú volna, rövidebbre fogható: írjunk a *ch* helyett *k*-t, ha ez nem elégít ki, *kk*-t.*)

*) A *ch* hangra vonatkozó nézetemet bővebben kifejtettem a Nyr. XXI. 537. lapján s azt állítottam, hogy a szláv *ch* kivétel nélkül *h*, a német, latin, görög *ch* pedig *k* lesz a magyarban, s a mikor látszólag az is *h*-vá lett, akkor a szláv nyelvből vettük át a szót. Bizonyítékul Bernolák tót szótárát használtam. Tételemet Szarvas G. a Nyr. XXII. 19. l. kétségbe vonta, főképp mert a tót hatás nyelvünkben igen csekély és új, s ennél fogva a *pléh*, *kéhely*, *héhely*, *kohó* származtatását visszavezeti a németre, s példáit megtoldja a szláv-német *czéh*, *téhely*, *pánkoh* (*fánk*), *léllah* és a tiszta német *hóstát*, *tésla*, *sit* és *persely* szókkal, melyekben mint szórványos magyar jelenség a *ch* helyén *h* van, illetőleg semmi hangja sincs.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy ezek közt egy sincs latin vagy görög származású szó, tehát a *tehnika*, *trahóma* és más ilyen szavak írása s ejtése

A *ch*-éhoz hasonló okokból kell kerülni a *th*-t és *ä*-t, melyekkel szintén arra vezetjük észrevétlenül az olvasót, hogy idegen hangot keverjen a magyar beszédbe,

Van azonban eset, mikor az idegen szó eredeti írását okvetlenül helyesnek tartom. Midőn t. i. egy idegen nép intézményeiről szólva, odaillő szavait oly szándékkal from eredeti alakjukban, hogy ennyivel is jellemzetesebb legyen előadásom. Mint midőn az etnográfus sziu-indiánjait eredeti nemzeti öltözetükben mutatja be. Így nem lehet kifogás az ellen, ha a római jog írója a római jogfogalmakat és kifejezéseket eredeti alakjukban írja le, ezzel is hivebben tüntetvén fel a képet, melyet a rómaiak az illető fogalomhoz fűztek. Így lehet a *tribunus plebis* latinosan írva, ha római dolgokról foly a szó, így helyes a *genitivus obiectivus* ilyes írása, mikor nyelvtani fogalmat jelöl.

Ez okvetlenül helyes, de nem okvetlenül szükséges. (Még a németek is «*Akkusativ*»-ot írnak). És pedig azon egyszerű okból nem szükséges, mert a nem latin betűs népek szavait úgy sem tudjuk magyarok számára eredeti alakjukban olvashatókká tenni s kénytelenek vagyunk mindent egészen magyarosan írni. Egység kedvéért tehát bátran írhatjuk minden nyelv hasonló szavait bármely körülmények között is magyaros kiejtés szerint. Azonkívül nem is lehet mindenkor czélunk oly nagy jellemzetességre törekedni, hogy a szavak alakját is szükség volna e végből eredetiben megőriznünk. Így pl. a hírlapírók napi érdekű czikkeinek ugyancsak nincs miért ily cím alatt tartani meg az eredeti helyesírást. Mihelyt azonban nem jellemzés a czélom, vagy nem az illető népre vonatkozólag élek a tőle vett fogalmakkal, az eredeti írás szerint való különbségtételnek többé helye nincs. Mihelyt nem a római tribúnusról szólok, az eredeti írás annyi volna, mintha a magyar embert római tógában mutatnám be a világnak.

Más eset, mikor az eredeti írás megmaradhat, a közmondások írása. Ezek csak idézetek. Bármily kedveltek és ismeretesek legyenek, sohasem tekinthetők egyébnek, mint átvett idézeteknek. Helytelen volna tehát a *summum ius summa iniuria* másféle írása, mindamellott, hogy külön e közmondásnak mindegyik szava belejutott nyelvünkbe. Szükséges azonban az ily eredeti írású részeket, akár egész mondatokból, akár csak egyes szókból álljanak is azok, *mindig* idézőjelek közé fogni*) és a ragot kötőjellel írni hozzájuk: a «*scrutin de liste*»-ről, — ezzel jelölvén a dolog idegenségét a többiek között.

A tulajdonneveket, főkép a modern tulajdonneveket sem tartom szükségesnek a magyar ejtés szerint írni. A név nem gazdagítja új foga-

világosan magyartalanságnak bizonyul. S fő dolog, hogy olyan szókat, melyeket nem ejt a nép is már régen *h*-val, ne erőszakoljunk a hírlapirodalomban ilyen hangba. Továbbá nagyon várom, hogy Szarvas G. (ígérete szerint) kifejtse, hogy mi az oka a kétféle hangalakulásnak, mert az én nézetem szerint el lehet vitatni egy vagy más *h*-s szónak szláv származását, de a *ch*: *h* hangváltozás még sem fog magyar okokból származni, hanem már az eredeti ejtésnek kellett ott másneműnek lenni, mint az általános német *ch*. A részletek tárgyalásába ezúttal nem bocsátkozhatom.

*) Egyszerűbb a hogy az angolok, francziák teszik, az ilyeneket *dült* betűvel nyomatni.

lommal a magyar fogalmak körét s még annyi szerepe sincs a gondolkodásban mint az idézeteknek, közmondásoknak, mert nincs semmi értelem hozzá fűzve. Azonkívül a név ép oly tulajdona viselőjének, mint a kabátja, kalapja, vagy mondjuk földbirtoka; vele mindaddig, míg embertársai félrevezetésére nem törekszik, bátran élhet úgy, a hogy neki tetszik: senkinek sem áll tehát jogában másképp írni azt a nevet mint ő kívánja. Ejtsük tehát az idegen nevet, a hogy tudjuk, de írjuk úgy, a hogy birtokosától tanultuk; s ne akarjuk a magyar olvasót jobban útba igazítani az idegen név olvasásában, mint egyik-másik ősi írásu magyar névében, vagy mint a hogy az illető nép, melynek fiáról épen olvasunk, azzal tisztában van. Sok név van francziában (*Thiers, Lesseps*), de főleg angolban, melyeket nem a rendes olvasási szabályok szerint kell olvasni, s maguk a francziák és angolok is csak hallásból tanulják meg azok ejtését, vagy pedig nyelvtanban külön szakaszból, mint mi az ősi magyar nevek olvasását. Minek már most ezeknek olvasására jobban megtanítani a magyart, mint a francziát, illetőleg angolt, s minek annyi idegen hang átirásával bibelődni, mikor azoknak semmi értelmök nincs. Ezeket inkább csak olvasni szoktuk, mint beszédben hallani s ha nem magyarul olvasunk, csakugyan beáll az a káros eset, hogy magyaros írás szerint emlékezzvén a névre, nem vesszük észre benne a régi ismerőst; földrajzi neveket pedig képtelenek volnánk ily írás után térképen kikeresni. Ha pedig egy idegen rangnevet is ki akarunk tenni (*szinyor, szir*) vagy nem tudunk lefordítani (*bej, aga*), ezt magyarul vagyis magyar írással és magyar szórendben kell használnunk. Ámbár az angol maga csak így mondja «Sir Charles Russel» vagy «Sir Charles», nekünk így kell: Russel Károly szir, v. Russel szir, v. Károly szir (v. ö. Ernő gróf). Ezt az udvariatlanságot bőven visszafizeti nekünk az angol, mikor ő él magyar névvel és rangcímmel.

A jelentésem köznevek eredetét azonban egészen fölösleges emlékezetünkben tartani. Mi szükség volna tudni, hogy ez meg ez a szó francziából vagy németből lett. Hányan tudják pl. hogy a magyar *példa* szó a német *bild*-nek «torz»-képe? Sőt hányan, hogy a *nép* és *nember* összetett szavak s első részük a *nő*. S ha ebből a fogalomnak, nyelvnek még sincs semmi kára, az idegen szóból sem lesz, ha az ejtés szerinti írás eltünteteti is az eredetnek tudatát lelkünkben. Látni való, hogy ez a kifogás igen csekélységes. Ép ily csekélységes valamennyi más argumentum, s rendszeren nem *magyar* érdekből van felhozva, a mivel az idegen írást megvédi.

Emlegetik pl. hogy a tudomány érdeke épen azt kívánja, hogy a műszók eredeti, «nemzetközi» alakjukban maradjanak, a magyaros írás pedig megszakítja, vagy lazítja azt a csekély kontaktust, mely köztünk és a tudós külföld között fennáll. — Én azt gondolom, hogy inkább a belső értékben és a szintájban legyen a mi tudományunk kontaktusban a külfölddel, mint a helyesírásban. Mert ki olvassa a mi tudós műveinket? Csak magyarok, a kiknek számára magyar helyesírással kell élnünk. Ha pedig külföldiek is olvassák, azoknak meg kellett tanulniok magyarul, s az első, a mit akkor megtanultak — a magyar olvasás és helyesírás volt. És vajjon nincs meg a nemzetközi kapcsolat akkor, midőn a *méter*-t, *kiló*-t, *tragikus*-t, *poézis*-t stbt magyarosan írjuk? Valamint ezen szavainkat minden magyarul megtanult külföldi nemzetközi

szóknak kell, hogy ismerje el, ép úgy fogja a többit is olyanoknak találni, ha magyarosan lesznek is írva. Azonkívül tévedés is azt hinni, hogy a latinos írással közelebb maradunk a nemzetközi íráshoz, mert a francia, s főkép az olasz francziásan s olaszosan írja e szókat, nem pedig latinosan. Mért legyünk mi katolikusabbak a pápánál?

Nemzetközi czélokból tartani meg tehát az idegen írást czéltalan, mert a különbözőség csak megmaradna a francia, olasz stb. s főkép a nem latin betűs népek eltérő írása miatt. Nemzetközi szók vannak, nemzetközi írás nincs.

A történeti hagyományra is téves dolog hivatkozni, mert ez a hagyomány nem is eredeti, nem is régi.

Mi ugyanis egészen más helyzetben vagyunk az idegen szavakkal szemben, mint régibb eleink a latin szók iránt. Ők t. i. a latint is egészen magyarosan olvasták, tehát az eredeti írással is a magyar ejtést akarták jelölni.

Most pedig nagy különbség van a latin és magyar olvasás között s minden latin szót úgy szokás olvasni, a mint a latin számára írva van, nem pedig mint a magyar írást, mely immár a latintól is, más nyelvektől is nagy mértékben különbözik. Továbbá apáink csak a latin nyelv útján, vagy az életből vették idegen szavaikat s az életből, a latintól függetlenül tanult német, olasz és szláv szókat ők is a magyar ejtés szerint irták s ennél fogva ők is *minden* idegen szóban a magyar élő ejtést jelölték meg.

A történeti folytonosság tisztelésével és annak ápolásával tehát joggal csak az dicsekedhetik, ki az idegen szókat magyar ejtés szerint írja le. Ez a történeti folytonosság akkor szakadt meg és a hagyományt akkor kezdték feledni és félreérteni, mikor a latin olvasás megszűnt latin szóknak magyar kiejtése lenni; s a félreértés teljes volt már mikor nemcsak az élő nyelv, hanem könyvek és hírlapok útján is kezdtünk idegen szókat fölvenni nyelvünkbe. És ennek a félreértésnek szomorú következménye az a nagy zavar, mely most helyesírásunkat oly beteggé teszi. Semmi sem bizonyítja fényesebben e feledség és félreértés beálltát, mint az a körülmény, hogy tudósainknak ugyancsak nagy fejtörésükbe került kideríteni, mért írjuk mi latin betűrendszerünk daczára a *sch* hangot egyszerű *s*-sel. — Megfelelkezve ugyanis arról, hogy latin olvasásunk most már gyökeresen megváltozott, nem mertünk arra gondolni, hogy valaha latinban is mind *sch*-nek olvastuk azt, a mi egyszerű *s* sel volt írva.

Láttuk tehát, hogy napjainkban, a különben történetileg is tapasztalt helyes érzék föléledtével mind hangosabb lett a szükségérzet az idegen szókat magyar betűrendszerünk jegyeivel írni, s hogy ennél fogva most már az írók legnagyobb része ezt az írásmódot követi. Láttuk továbbá, hogy azok, kik e módot csak megszorítással tartják követhetőnek, a legnagyobb következtelenséget és rendszertelenséget táplálják helyesírásunkban, nem tudván biztos kritériumot állítani fel, melynél fogva a magyarrá lett szókat a többi közt felismerhessük; s láttuk, hogy az egészen magyarrá még nem lett szavak eredeties írása sem bizonyítható okszerűnek sem az idegen ejtés által, mely mindig hibás, sem a szemérmék sérelmével, mely csakis idegenszerű érzékünk sérelme lehet,

sem pedig végre némely hangok hiányával a magyarban, melyeket épen azért belecsempészni nem is szabad. Ez okoknál fogva nagy hibája az idegenszerű írásnak, hogy nem felel meg élő kiejtésünknek s ezzel szemben az a haszon, mit a szó eredetének föltüntetésében keresnénk nagyon csekély és szükségtelen, még nagyobb hibája az, hogy idegen hangokat csempészvén be, nyelvünk természetének sem felel meg s épen azért érdekeinek is árt, mert meghamisítja nyelvérzékünket, mint ezt a *ch*-nak *h*-val való írása oly flagrális módon bizonyítja; — gyengéje végül, hogy nagyon megnehezíti a hibátlan helyesírást, annyi nemzet írását egyesítvén magában, s hogy szükségkép következetlenséghez visz, mert a nem latin betűs nyelvek átírásában alkalmazása teljes lehetőség.

Ellenben a magyar ejtés szerinti írás e hibák valamennyijétől ment, egyedül egységes, nagyon könnyű és a nem latin betűs nyelvek szavaiban egyenesen kikerülhetetlen, s végre a jól megértett történeti hagyományra is támaszkodhatik, a mennyiben régebben a latinos írás is az élő magyar ejtés képe volt.

Ennélfogva a latin betűs nyelvekből vett idézetek és földrajzi vagy személyi és czímjelentő tulajdonnevek kivételével minden más idegen szót következetesen a magyar betűsor jegyeivel kell írni s a magyarosítást némely írásunkba tolokodni akaró idegen betűre, az y x ch th és ä-re is ki kell terjeszteni.

S a kire a tárgyi okok és a történeti tanulság nem tudnak meggyőzőleg hatni, az nezze meg, mit tettek az ó- és újkor többi népei.

Ismeretes, mennyire átváltoztattak a görögök és rómaiak minden idegen szót, míg teljesen görögös, illetőleg latinos nem lett, még ha tulajdonnév volt is az. Nincs is nálunk se szó, se név, mely *-os*, *-as*, *-us*, *-ius* vagy másféle görögös, illetőleg latinos szótagon ne végződne: *Arminius*, *Vercingetorix*, *Avvίβας*, *Ἀτιήλας* stb. stb. Az olaszok írása mindenki előtt ismeretes: *tipografia*, *Filippo*, *Parigi*. A francziának esze ágában sincs törődni azzal, hogy francziásan utánozva az idegen kiejtést, mennyire tér el tőle s hogy saját ejtésének leírásával mennyire «torzítja» el az eredeti írást: *houssard*, *soutache* (*sujtás*). Hasonlókép a komplikáltabb írású angol is saját olvasása szerint írja az idegen szót; úgy hogy az ember csak elálmélkodik, honnan juthatott ennyi példán ellenére hozzánk az a természetellenes idegenszerű írásmód? Honnan? Hát a honnan annyi más jónak és rossznak tudása származik minálunk — a németektől. Csak a németeknél dívik ez a tarkaságos szokás és rajtunk kívül csak egyedül önáluk van idegen szók írásának kérdése. Kétségtelen, hogy mi is tőlük tanultuk és vettük át ezt a divatot s világos, hogy az idegen szók eredeties írása német hatás maradványa nálunk, német bélyeg műveltségünkön, vagy nyelvészeti kifejezéssel mondva — *germánizmus*.

Egygyel több ok, hogy tartózkodjunk tőle.

Idegen befolyás ellen védve senki sincs, az sokszor üdvös is. De kötelessége minden népnek, mikor az idegen tanultság alapján már annyira fejlődött, hogy öntudatra ébredhet és annak hatása alól kibontakozhatik, mentül előbb saját lábára állani és az idegen kölcsönök közül csak annyit tartani meg, a mennyi saját egyéniségével is összefér, annak kifejlesztésére hasznos és üdvös marad, de lerázni mindent, a mi

hosszabb idő után is idegen folt maradna rajta. Minthogy pedig az eredetis írás nyelvünk természetével meg nem egyezik, érdekeinek ártott és árt, kötelességünk ez idegen sallangtól mentül előbb megszabadítani magunkat s az egyedül helyes nemzeti íráshoz ragaszkodnunk. Itt az ideje, hogy azok a kevesek is, kik még a régi elvekhez ragaszkodnak, mielőbb csatlakozzanak a jobbhoz, helyesebb és könnyebbhez. Itt az ideje, hogy az Akadémia, a törvényhozás és az állam is, kik eddig helyzetük méltóságánál fogva tartózkodtak egy új s talán kétes értékű áramlattal elragadtatni magukat elvégre belátva, hogy ez az áramlat igaz magyaros érzékből fakadt, de nem túlzás, nem sovinizmus; hogy nyelvünk természetének megfelel; hogy logikailag helyes, gyakorlatilag könnyű, hagyjanak fel eddigi tartózkodásukkal és a «Nemzet» példájára csatlakozván ezen egészséges és a szabad fejlődés útján teljesen megizmosodott irányhoz, szentesítsék azt hozzájárulásukkal, s tegyék általánossá, állandóvá elveit. Tegyék meg ezt mindannyian, mert van eset, mikor a konzervativizmus nem konzervativizmus többé, hanem — maradiság.

KALMÁR ELEK.

Gabelentz mondattani álláspontja. Érdekes, mennyire hozzájárul az iskolai szükség a rendszer kifejtéséhez. G. minden irányban beviszi a mondattani felfogást a nyelvtudományba, de pl. a határozók tanában még éppen azon az állásponton van, melyen a mi Szvorényink állott, hogy t. i. a határozó mondatrészt kifejezzük 1. adverbiumokkal, 2. ragos, vagy névutós, illetőleg előljárós névszókkal, azaz «adverbiumot pótló» kifejezésekkel. 105. l. Míg nálunk már régen úgy szól a tanítás, hogy az adverbium ezen ragos névszók vagy kifejezések megcsontosodása. — Továbbá G. a mondattant nyelvtani synonymikának nevezi (96. l.) azért, mert arra tanít, hogy pl. egy «tárgy» kifejezésére választ-hatok-e az accusativus és szenvedő alany közt. (Sprwsschft 97. l.) Mi pedig az iskolában jól érezzük, hogy a mondatrészek és mondatfajok fogalmai ép úgy nem élnek az emberi lélekben, mint az esettaniak, s mind a ketten csak eltanult nyelvtani fogalmak. Miután pedig synonymika alatt a lelkünkben élő képek közt való válogatást értjük, vagy nem nevezhetjük a mondattant syn.-nak, vagy pedig egy hosszú ige-ragozás is megérdemli e nevet, mint egy szónak változatos használata.

Azt is az iskolai rendszer siettetésének tulajdoníthatjuk, hogy — a mit a mondattani alap önként megszül — nálunk a nyelvtani példák már másfél évtized óta előtte járnak a szabálynak, G. pedig még csak úgy szólhat, hogy «vielleicht ist der Versuch schon gewagt worden, in einem Lehrbuche die Beispiele den Regeln vorauszuschicken; es wäre dies ein Schritt in der von mir gemeinten Richtung.» (120. l.)

KALMÁR ELEK.

Ismertetések és bírálatok.

A nyelvtudománynak fő problémáiról.

Dr. Alexander Giesswein: Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie. Freiburg im Breisgau, Herder, 1892. VIII és 245 l.

(Magyarul: *Giesswein Sándor: Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890.*)

E munka szerzője két kérdést iparkodik megfejtetni: Lehet-e, hogy valamennyi nyelv *egy* ősnnyelvből fejlődött, vagy kénytelenek vagyunk-e egymástól független több ősnnyelvet föltételezni? (1—139. l.) és: Hogy kell képzelnünk a nyelv eredetét s az embernek ősi állapotát? (140—234. l.)

Az első kérdésre a 119. lapon felel: «Az eddigi nyelvészeti anyag elégtelen s alkalmasint ezentúl is elégtelen lesz arra, hogy teljes kényszerűséggel közös eredetűeknek tartsuk az összes nyelveket; semmi esetre sem lehet ebben olyan bizonyosságra jutni, mint pl. az indogermán nyelvek eredeti egységére nézve. Minthogy azonban a nyelvészetnek sikerült soha nem sejtett kapcsolatot és közös eredetet kimutatni olyan nyelvekre nézve, melyek egyenként tekintve egész különböző alakulást mutatnak: okvetetlen meg kell engedni a többi nyelvre nézve is a közös származás lehetőségét» stb. Ezt az én nézetem szerint is meg kell engedni. Ha az angol s a szanszkrit rokonnak bizonyul (s itt az angolnak csak a kiejtésére, nem az írására kell gondolnunk), tehát olyan két nyelv, melyet közvető más nyelvek s irodalmi emlékek nélkül bizonyára senki sem mert volna egymással rokonítani: akkor elgondolhatjuk, hogy ugyanazok a kedvező föltételek hasonló meglepő eredményekhez vezetnének olyan nyelvekre nézve is, melyeknek ma még látszólag semmi közük sincs egymáshoz. — A szerző tüzetesen kifejti, hogy a nyelveknek sem alaki osztályozása, mely szerint elszigetelőkre, ragozókra és hajlítókra oszlanak, sem pedig a nyelvcsaládok sze-

rint való genealogikus osztályozás nem bizonyít az összes nyelvek közös eredete ellen: az előbbi azért nem, mert fokozatos fejlődést tüntet föl, egymásba átmenő nyelvállapotokat, nem pedig elkülönített álláspontokat; a másik azért nem, mert hiszen kiváló tudósok rokonítják az indogermán és sémi, az indogermán és ugor, s kivált a sémi s hámi nyelveket, s mindig új rokonító kísérletek merülnek föl, pl. most a baszk és berber nyelvekre nézve. Lehetséges továbbá, hogy a hangváltozás a jelentésváltozással együtt szétszaggatja s fölismerhetetlenné teszi az eredeti közösséget.

Egész okvetésében Müller Miksára támaszkodik a szerző, s ezt jól is tette, a mennyiben nagyobb közönségre volt tekintettel, mely Müller Miksát még mindig nyelvészeti tekintélynek tartja. Az újabb álláspontnak persze nem felelnek meg az itt alapul vett nézetek, a hangtan is nagyot haladt azóta, úgyhogy ha a művelteknek jobb tudomásuk volna a megváltozott álláspontról, a szerzőnek is ehhez kellett volna alkalmaznia fejtegetéseit s egész más nyomon kellett volna haladnia. Világosabban ki fogom magyarázni magamat.

A nyelvfejlődésnek az a háromfokú létrája, mely szerint a ragozó állapot az elszigetelőt s a hajlító a ragozót föltételezi s csak utána következhetik, újabban több okból megingott:

1. A kínai nyelvet és társait már nem tartjuk olyan eredeti nyelvalakoknak, melyek egészben véve az alaki fejlődésnek leg-
elemibb fokán maradtak volna meg (221). A kínai világosan mutatja a megvolt elő- és utóképzők nyomait, még ha nem is hasonlítjuk össze rokonaival. Az újabb kutatók úgy fogják föl, mint valami teljes egytaguságig elkopott angol nyelvet, mint az analitikus nyelvfejlődésnek netovábbját, a minthogy ezt a két nyelvet, a legszélső nyugatét s a legszélső keletét már sokszor egybevetették (a szerző is 49. l. fönt). Ha már most az elszigetelés nem kezdete a nyelvfejlődésnek, akkor mivelta a megelőző nyelvállapot természetétől függ. Ha pl. az angol nyelv válna egytagúvá, sem a nemről, számról, esetekről nem kellene lemondania, legalább a névmásokban, sem pedig az igék időalakjairól, a mennyiben *ablaut* útján képződnek, s ennélfogva jelentékenyen különbözne a kinaitól. Ez az új fölfogás minden esetre megdönti egyik valóságos oszlopát a hagyományos nézetnek, s ez puszta föltevessé gyengül. Általában már ezen újabb fölfogás nélkül is (melyet először Grube Vilmos

fejezett ki határozottan 1881-ben «Die sprachgeschichtliche Stellung des Chinesischen» című tanulmányában), ha ugyan a kínai nyelvet nem mondom tüzetesebben, hanem egyáltalában tanulmányozták volna: rég átlátták volna, hogy az az elszigetelő nyelvállapot korántsem olyan egyszerű valami, hogy abban az állítólagos indogermán gyökér-korszakban minden esetre másforma volt a nyelv mint a mai kínai, s hogy az elszigetelő nyelvállapot még különféle lehetőségeket magában foglal, tehát nem az az óhajtott egység, melyet a nyelvtörténetnek kezdetül akartak feltüntetni. — Csak melleleg jegyzem meg, hogy elszigetelés és egytagúság még nem mindegy, mert találunk kéttagú gyökereket is, így pl. kevés kivétellel a malájiban, s ilyeneket vesznek föl némelyek az indogermánységben is [Budenaz az ugarságban is], s ezek ugyanolyan szerepeket vihetnek, mint az egytaguak.

2. Hogy azt a hármas létrát föntarthassuk, minden képzőt és ragot hajdani önálló gyökerekre kellene visszavihetnünk, az igei személyragokat pl. a személynévmásokra, mint szerzőnk is (31. l. lent és 43. l. fönt). Ámde tisztára lehetetlen az egyes 2. személy indogermán ragjait hangtanilag a *tu* vagy *two/e* névmásból megmagyarázni; s még az egyes 1. és 3. személyben is, melyeknek *m* és *t* jelét rendszerint a *mo/e* és *to/e* demonstratív szótókkal azonosítják, ismét másfajta nehézségek állnak elő: hogy jelölhetik ezek a szótók éppen az igenél az alanyt, holott különben *soha sem* kerülnek elő nominativusokul? s miért helyezkedik el itt hátul az alany, holott ez beleütközik az indogermán szórend szabályaiba? A sémi és ugor nyelvekben sem lehet kimutatni a személyragoknak névmási eredetét. Hittel, vagy inkább megrögzött balvéleménnyel kerüljük ki a bökkenőket. Egyéb elemzések, a melyet pl. a szerző a latin *amaveram* alakkal próbál (30. 31. l.) s a melyet Curtius a görög *λοθήσομαι*-val kísértett meg (32. fönt), mai álláspontunkon szintén tarthatatlanok. Csak Stolz F. latin hang- és alaktanára és Brugmann K. görög nyelvtanára (Müller Iván kézikönyvében) utalok mint legtömöttebb összefoglalásokra. Ép oly tarthatatlanok ezek, mint a latin *amo*-ban a *k* hang elveszése (30. lent, 103, 112) vagy a magyar *én*-ből az *m*-é (134. lent*) vagy a latin *viginti*-ből a *d*-é (122) és sok más efféle (a latinra nézve még Schweizer-

*) Nem érthetek egyet Simonyival a Magyar Nyelv II. 230. lapján.

Sidler H. nyelvtanára utalok, 1888). Az indogermán névragokra nézve soha sem sikerült még kimutatni az alapul szolgált viszonyzókat, s az alanyeset s ragja, hogy a mutató *so*-val legyen azonos, állítólag elvesztette magánhangzóját — mikor? s miféle törvény szerint? A sémi esetragok — *u i a* — nézetem szerint hangszimbolikával szereplő elemek és soha sem voltak külön szók, a minthogy szerzőnk sem meri állítani (42. l. jegyz. és 50. l. jegyz.). Azt tartom, nem lehet tagadni, hogy bizonyos hangok már kezdettől fogva a flexio céljaira szolgáltak.

3. A legújabb indogermán nyelvészet általában eláll attól, hogy mindent gyökerekre vigyen vissza s hogy ezt tekintse a nyelvi kutatás céljának. Mi a gyökerük a *vater mutter tochter bruder* szóknak? Azelőtt úgy magyarázták, hogy védőt, mérőt (formálót, t. i. a testét), fejt, hordozót jelentenek; *mensch* állítólag a. m. gondolkodó stb. (ez utóbbi Giessweinnál is 111. l.). Ha most ezekről Kluge szófajti szótárát megnézi az ember, elcsodálkozik, milyen keveset tudnak ma a szóknak eredetéről s első jelentéséről — az előbbi nemzedék dogmatikus bizonykodásaival szemben. Ha a szótónek megállapíthatjuk indogermán formáját, ezzel megelégszünk s elintézettnek tartjuk a dolgot, ha nem is fejthetni ki a szónak gyökerét. Hiszen nem is olyan bizonyos, hogy minden elnevezés valami általános jegyet foglalt magában s valami gyökérből indult ki. E tekintetben bátorkodtam már a Zeitschr. f. Völkerps. u. Sprachw. XX. k. 185. lapján komoly kétségeket támasztani. Nem igen lehet véletlenség, hogy éppen a legközönségesebb tárgyak nevei homályos eredetűek, és Müller Miksa mondása, hogy a még ismeretlen gyökerű szavak száma elenyésző csekély, soha sem volt igaz s ma legkevésbé az, sőt bizvást állíthatjuk, hogy minden nyelvnek legalább negyedrésze ismeretlen gyökerű. Világos, hogy ez a körülmény is nagyon megnehezíti a gyökérnyelv fölvételét, sőt még a jogosultságát is kétséssé teszi.

4. Azonfölül nagyon is fölszines az a hármassal osztályozás, mely a «ragozók» neve alá foglalja a legkülönbözőbb nyelveket, az összes nyelveknek jóformán kilencz tizedrészét; ez a név igen határozatlan s tudományos célra hasznavehetetlen, ha nem szorítjuk meg pl. az urálaltaji s még legföljebb a dravida nyelvekre. A sémi nyelveknek három-mássalhangzós gyökereit nem is lehet kiejteni, itt tehát gyökér-korszakról alig szólhatunk. Ha pedig az egyes nyelv-

vek analogiájára magánhangzókkal ejtjük a gyökeret, akkor már a kínai s a fönt egytagúnak képzelt angol mellett ismét egy harmadik fajta elszigetelésre jutunk s új példát látunk arra, hogy igenis *többféle* elszigetelést képzelhetünk, s ha minden áron ezt tartjuk a legelső foknak, akkor e különféle fajtákból a későbbi nyelvcsaládokat úgy származtathatjuk, hogy mindeniknek egy-egy *neki* megfelelő elszigetelés szolgált alapjául. Mert a sémi nyelveknek hangszimbolikáját nem bántanám (mint a szerző 39. s. köv. ll.) s nem magyaroznám mechanikus úton (mint pl. Bickell és Curtiss *Outlines of hebrew grammar*-ja 1877), ámbár a szerző helyesen jegyzi meg, hogy nem szabad minden alakot egyenesen szimbolikusnak tartani s az egyes magánhangzóknak külön-külön jelentést tulajdonítani. A hangszimbolika hiánya az indogermán nyelvtanak szerintem egyik fő ellentéte a sémivel szemben, s az olyan kísérletek, minők Bickelléi, az indogermán nyelvfejlődésnek alaptalan általánosításai; ilyenekre szerzőnk annyival inkább hajlandó, mert barátja a bibliai ősnyelv fölvételének. A szóban forgó háromfokú fejlődésnek éppen attól a mechanikus egymásutánjától idegenkedem határozottan, s olyannak látom, mintha az összes emberfajokat, mert a kicsinyek, serdülők és fölnöttek fokozatain végignőnek, egy vonalba állítanák s a faji sajátságokból semmit sem vennének számba. Ezt részben a szerző is érti s annak a morfológiai különbségnek nem is tulajdonít «szigoruan tudományos értéket» (55. s. köv. ll.), de éppen ezáltal gyengíti a belőle vont következtetéseket. A 12. laptól az 57-ig terjedő egész fejezetet rövidebbre kellett volna fogni a mai álláspontról; Müller Miksa ezeket a fölfogásokat eléggé elterjesztette a legtágabb körökben.

Genealogikus szempontból az indogermán és urálaltaji vagy az indogermán és sémi nyelvek közt némelyektől fölvett rokonságot tudományosan meggyőző erővel alig lehet megokolni, legföljebb a sémi és hámi rokonságot. A három-mássalhangzós sémi gyökereknek két-mássalhangzósakra való visszavitele igen nagy akadályokba ütközik s eredménye eddigelé ép oly bizonytalan, mint az indogermánságban; mert habár a legújabb indogermánisták a *drem* (δρρμ δραμ) ‚fut‘ és *trem* ‚reszket‘ igék *em*-jét és a *ves* ‚ruház‘ és *tres* (τρέρω) ‚reszket‘ *es* végzetét elvágják s *dr tr u* gyökeret vesznek föl: ezek csupán elmés elemzések mindaddig, míg ama szövégeknek jelentését meg nem tudják mondani.

Azonfölül itt is megnehezíti a dolgot az újabb hangtan: ma pl. két indogermán gutturalis hangsort különböztetünk meg, s ezeket a szanszkrit ábécze a tenuisnak két jegyével is megkülönbözteti: *ç* és *k*; vajjon ezek az ugorságban egyenlőkké váltak-e vagy pedig csak az indogermánban keletkeztek? Lehet-e a *ç* és *k* hangokat egyaránt az ugor *k* és *h* megfelelőjének tekinteni, mint a szerző a 135. stb. lapokon teszi? Hát még a sémi *k* és *q* hangokat? Szerzőnk még a szanszkriton belül is összezavarja a két hangot s a 129. lapon törvényellenesen egyezteti a *çvi*, *çu* ,duzzad‘ és *kup* ,forr‘ ígétet, s ha még azonfölül a *kamp* ,hajlít‘ és *cāpa* ,ív‘ szókat is összeállítja velük, akkor minden korlát megszűnik mind a más-salhangzókra, mind a magánhangzókra nézve, s bizonyítékul elég volna némi hasonló hangzás valamelyes jelentésbeli egyezéssel. Habozás nélkül egyezteti (130) a latin *calare* s görög *καλεῖν* ígét az arab *qāla*-val, melynek gyökere *qvl* s mely szabályosan rövidült **qavala*-ból; bizonyos alakokban meglátszik a *v*, pl. a *qaulun* infinitivusban, tehát kiegészítő része a gyökérnek, míg a latin s görög szóban soha sem volt *v*.

A jelentésre is nagyobb figyelmet kell fordítani, még pedig annnyival többet, minél kevesebbet fordítunk a hangokra. Az indg. *kru* *krev* *krov* gyökeret, — melynek értéke világosan kittínik a szanszk. *kravis* ,nyers hús, dög‘, *krūrā* ,véres, nyers, kegyetlen‘, a görög *κρέφας* ,hus‘, a latin *cruor* *cruentus* *crūdus* (**crovidus*), a szláv *krovī* ,vér‘, az ófn. *hrāwēr* ,roher, ungekocht‘ szókból, — csak nem lehet az egy latin *crusta* miatt a finn *kuore*-, m. *kéreg* szókkal egyeztetni, vagy megint a görög *κρός* *κρόσταλλος* stb. kedveért azokkal a sémi szókkal (129, 130), melyek mind csak jeget, hideget, fagyást, merevedést jelentenek. Maga a szerző nagyon helyesen jegyzi meg (138), hogy az ilyen egyeztetések céljára készen előttünk kellene állani az indogermán, sémi és ugor alapnyelvnek, természetesen mind hangra, mind jelentésre nézve, s az indg. ősnyelvből mind a két tekintetben sokat megmondhatunk már. De mindenesetre tapogatózni vagyunk kénytelenek s a legnagyobb tapintattal is alig keríthetünk tudományosan használható anyagot, hanem csak azok hitét erősíthetjük meg, a kik máris meg vannak győződve az összes nyelvek közös eredetéről. Mégis kívánatos — ha azt akarjuk, hogy az ilyen rokonítások egészen rossz hírbe ne keveredjenek — hogy a módszer ellen ne vétsünk s min-

dig a modern nyelvtudomány álláspontjára helyezkedjünk. Így pl. az indg. *kap káp kōp* (capio, κόπη) s a m. *kap-ni* és finn *kaapata* egyeztetése (mely már Lönnrot finn szótárában megvan) nem esik kifogás alá, ámbár ép oly véletlen lehet, mint az 58. 59. lapokon idézett párok; több jelentőséget tulajdoníthatni a magyar *víz*, finn *vete- vede-* és indg. *vod ved ud* szónak (*n* és *r* képzőkkel, ném. *wasser* stb.).

Mindamellett nincs kifogásom egy általános ősnyelv absztrakt lehetősége ellen, hacsak rá nem fogjuk, hogy azonos a héberrel vagy valamely más ismert nyelvvel, — hisz ezt szerzőnk sem akarja (212. s köv.), sőt jól jegyzi meg, hogy a legrégebbi nyelveket is ezredévek választják el a nyelvnek legkezdetétől. Az az egy ősnyelv ártatlan föltevés, mely a tudományos kutatást nem zavarja, s mely a szentírás hívőjének, ha az emberi tudásról sem akar lemondani, kívánatos megnyugvást ad. Még abban sem háborgatom, ha a szerzővel az özönvíz előtti személyek héber nevében az ősnyelvi nevek fordítását látja.

A könyvnek második részében, mely az *ősnyelvvel* s az *embernek őszállapotával* foglalkozik, kevésbé zavar az a körülmény, hogy nem éppen a legújabb nyelvtudományi álláspont érvényesül, mert ez a rész általánosabb természetű s néhány kivető szófejtés nem ejthet csorbát a fő eredményen. Így pl. igen bizonytalan, hogy a latin *mare*-nak a *mor mer mr* gyökérhez van-e valami köze (218); vö. Kluge szótárában és Heyne M. német szótárában a *Meer* cikket.

A nyelveredetről szóló hypothesiseknek jóformán kimerítő szemléje után a szerző oda jut (208, 211), hogy fő fontosságot nem a hangoknak tulajdonít, melyeknek magyarázatára szorítkoznak ama hypothesisek, hanem az artikuláló és gondolkodó képességre, melyek nélkül a sok hang csak zürzavaros conglomeratum maradt volna. E fölfogástól Steinthal sem áll igen távol, s erre nézve utalhatok a nyelv eredetét tárgyaló könyve 372. lapjára (3. kiadás 1877. — az 1888-i 4. kiad. 248, 355. főt): «A szólóképesség csak azáltal válik fontossá, hogy az elme keríti hatalmába s fordítja a maga céljaira. Így hát a kérdésnek súlypontja a lélektanba esik.» Ezt szerzőnk saját céljára úgy módosítja vagy élesíti ki, hogy — mert a gondolkodó és artikuláló képesség nem lehet emberi viv-

mány, hanem csak isteni ajándék — a nyelvet mint beszélő képeséget csak a teremtő adományakép foghatjuk föl, míg a nyelvnek *gyakorlata* az embernek saját szabad munkája. Szerinte nem a hangok kérdése a fő, mert azok sokféleképp keletkezettek, hanem a hangoknak fölhasználása.

Csak két nézetét nem fogadhatom el. Először, a mit többször is kifejez (181, 188, 190, 211), hogy a műveletlen népek nyelve sokszor valóságos műremek, egy jobb kor maradványa, tökéletesebb ősöknek el nem fecsérlett öröksége, — a szerző «tökéletes szerkezetet» tulajdonít nekik, mely csodálatot kelt, mint pl. az eszkimó s grönlandi nyelv. Ezt annyival kevésbé várja az olvasó, minthogy szerzőnk szerint (s ez a másik kifogásom) sem tökéletes, sem tökéletlen nyelvek nincsenek, minthogy eredményeiket tekintve még fokbeli különbség sincs a nyelvek közt, s minthogy a legalaktalanabb nyelvekben is kétértelműség nélkül kifejeződik minden: az állítás, a jelzői viszony, a tér- és időviszonyok stb. (191—194.)

Hisz igaz, hogy sokszor vad népek nyelve is csinos finomságokkal lep meg bennünket; de ha arra ügyelünk, mikép alakul a főbb mondatbeli viszonyok kifejezése, az állítmányi, tárgyi és jelzői: akkor ritkán van a csodálatra alkalmunk; ellenkezőleg ezen fő viszonyok kifejezésének nyers és hiányos volta sokszor igen furcsa ama finomságok mellett, melyek csak afféle csecsebecsék a szegénynek viskójában. Jeles példa erre a grönlandi nyelv, mely az alanyt nem különbözteti meg határozottan sem a tárgytól, sem a jelzőtől; bővebben ki van ez fejtve Steinthal *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* című könyvében, 1. és 2. kiad. De akármit tart valaki az ősemler tökéletességéről, a nyelvek e mellett semmikép sem tanuskodnak; a legfontosabb logikai és nyelvtani kategoriák kifejtése, úgy látszik, elvitathatatlanul a művelt nyelvek érdeme.

Természetesen nem érthetek egyet a szerzőnek ama másik nézetével sem, mely szerint nincs igazi különbség tökéletes és tökéletlen nyelvek közt. Az idézett Steinthal-féle munkából készített átdolgozásom éppen azt tűzte célul, hogy ezt a különbséget tisztán megvilágítsa. Persze nem úgy értem, mintha egy-egy úgynev. alaktalan nyelvnek nem sikerülne a tudományos és művészi föladatok kielégítése; ennek ellenkezőjét szembeszökően bizonyítja a kínai, a magyar, a finn nyelv. A különbség szerintem tisztán

tán a grammatikai térre szorítkozik és semmiben sem érinti a nyelvnek használhatóságát vagy éppen a fajnak tehetséges voltát, mert jól tudom, hogy a nyelvet utójjára is csupán eszközül használják s az eszköz tökéletlensége erős elmének csekély akadály. De a nyelvtanosnak mégis észre kell vennie, hogy az egy logikai viszony, melyben az alany áll az állítmánynyal, nagyon sokféle alakot ölt a nyelvben: megjelenhet igés mondatban, névi állítmányban, létet jelentő kifejezésben, jelesen úgy, hogy a cselekvésszó személyragos névszó alakját ölti [vö. *beszédem van* e h. *beszélék*], azonkívül az alany mind igei, mind névszói állítmányban egyforma állítmányi ragokkal lehet kifejezve [vö. *vadász-tal* és *vadász volt-tal*], sőt pusztán egymás mellé lehet állítva az alany s állítmány [vö. *Isten jó*]. Ez tehát már *ötfele* kifejezésmód (vö. fönt idézett munkám bevezetését), pedig ezek alig felelhetnek meg mind egyformán jól a célnak; s ha a nyelvtanos mint olyan nem is barátja annak a becslésnek, mégis csak jól meg kell különböztetnie ezt az *ötfele* viszonyt, akármilyen közönyösek is logikai szempontból; eredetileg mégis csak *többé vagy kevésbbé tökéletesen* fejezték ki az *egy* állítmányi viszonyt. S így nézhet az ember akárminő más kategóriát, az esetek vagy igeidők vagy módok rendszerét: ha fejtegetjük különbségüket, »karatlan is fölbecsülő ítéletet mondunk, a szerint, hogy az alakoknak milyen a száma, fontossága, következetessége, terjedelme és könnyű absztrakt jelölő képessége, s ha valamely nyelvcsaládban nagyobb számmal találunk ilyen jelességeket, akkor nyilván tökéletesebbnek bizonyul a másik családnál. A szerző abbéli törekvésében, hogy az embert elkülönítse az állattól, erősen kiemeli az embernek egyfajúságát és fél, hogy a fajoknak és nyelveknek bármilyen fokozatossága által el találna mosódni a határvonal; — szerintem nincs igaza, legalább addig, míg meg nem írják valamely állatnyelvnek grammatikáját.

Ámde az olv só azt kívánja tudni, mit tartok voltaképpen a szóban forgó könyvről; az olvasó ítéletet vár tőlem. Nos hát, rossz könyvről értelmes ember nem igen írna hosszú ismertetést; sőt *jó* könyvnek tartom s olvasásra ajánlom. A szerzőnek alapos és terjedelmes ismeretei vannak, s ez nagyon fontos körülmény. Az újabb irodalmat lehetőleg fölhasználja — persze egy ember e rengeteg téren nem győzhet mindent — s az újabb és régibb katolikus irodalomból vett számos idézetet újnak s érdekesnek találtam, bizo-

nyára más nyelvészek is úgy fogják találni, s éppen ez a *recondita eruditio*, hogy így nevezem, egyéni vonása a könyvnek. A nyelv-tudomány mindenestre örülhet az ilyen «műkedvelőknek».

Basel, 1893. július havában.*)

MISTELI FERENCZ.

Az új Magyar Tájszótár.

Szinnyei József, egyetemi professzor: *Magyar Tájszótár*. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztette Sz. J. 1. füzet: *Aba—Bitang*. Budapest, kiadja Hornyánszky V. 1893. (Egy-egy tízives füzet ára 1 frt.)

A régiebb nyelv s a népnyelv alapos ismerete egyaránt fontos és múlhatatlan feltétele annak, hogy megérthessük nyelvünk fejlődését. Ez indította arra Akadémiánkat már a harminczas években, hogy fölszólítást tett közzé a tájszók gyűjtése érdekében. Az összegyűlt anyagból szerkesztették aztán a Tájszótárt, melynek azóta szótárirodalmunk és egész nyelvészetünk igen jó hasznát vette. Mikor ez a csekély terjedelmű régi Tájszótár elfogyott, lassanként megérlelődött az Akadémia körében az az elhatározás, hogy a Nyelvtörténeti Szótár mellett egy új, még pedig tartalmasabb Tájszótárt kell szerkeszteni. A tervnek kivitelét megkönnyítette az, hogy a Nyelvőr két évtized óta a népnyelvhagyományokból rengeteg sokat gyűjtött össze, úgy, hogy már csak ezen gyűjtéseknek szótári földolgozása is gazdag eredménynyel kecsegtetett.

Az új Tájszótár szerkesztését az Akadémia 1885-ben Szinnyei József egyetemi professzorra bízta, s ma már előttünk fekszik az első füzet ugyanazon könyvkereskedő kiadásában, ki a Nyelvtörténeti Szótárt is kiadta. Ehhez nemcsak külső alakjára, hanem sok tekintetben belső berendezésére nézve is hasonlít a Tájszótár, s minthogy közönségünk annyira meg tudta becsülni a Nyelvtörténeti Szótárt, remélhetni, hogy az új vállalatot is megérdemlett szíves fogadásban fogja részesíteni.

Az új szótár gondosan és pontosan van szerkesztve s máris igazolja varakozásunkat, a mennyiben a népnyelv kincseinek dús tárházát nyitja meg nyelvészeink, íróink és irodalombarátaink előtt. A szerkesztő kritikával használta föl nemcsak a Nyelvőr, hanem a különböző népköltési gyűjtemények adatait is, sőt sok olyan adatot is szerzett, mely eddig sehol sem volt közölve, részint kézirati gyűjteményekből, részint ismerősei közléséből. Így sikerült e tar-

*) Ez a tanulságos ismertetés, melylyel a jeles baseli tudós lekötöztetett bennünket, németül is megjelenik az *Ungarische Revue*-ben, s így ellenőrizheti az olvasó, vajjon fordításom megfelel-e mindenben az eredetinek. — Megjegyzem, hogy Giesswein könyvének magyar kiadásáról tüzetes ismertetést írt Pozder a *Phil. Közöny* XIV. 832. s köv. lapjain s a német kiadásról is megemlékezett uo. XVII. 231.

talmas szótárt összeállítani, melyben az *A* betű s a *B*-nek fele majdnem kilencz ívre terjed. — Csak két fontos forrást nem említ a szerző, pedig ezeket okvetlen föl kell használni: az egyik *Kresznerics* szótára, a másik *Kassai József* szókönyve; mindketten számos tájszót közölnek saját észleleteik alapján, s hitelességük minden kétségen fölül áll.

Már az első füzet összeállításai számos értékes és érdekes fölvilágosítással szolgálnak. Látjuk belőle, mennyi esetben őriztek meg a nyelvjárások olyan kifejezéseket, melyek a köznyelvben rég elavultak. Így pl. a vélest, gyanítást jelentő *alít* ige ma is járatos az egész székelyföldön; a Besztercezi Szójegyzék *ágylep* szava főmaradt Udvarhely, Háromszék és Csik megyékben (a. m. ágynemű); a völgyet jelentő *aszó*, mely különben csak árpádkori oklevelekben mutatható ki, most is él még egyes erdélyi részekben. Ez a csallóközi kifejezés: *nagyot alapít magáról*, a mi annyi mint nagyra van magával, szintén ebből lehet átalakítva: *nagyot alít magáról*.

Némely tájszót nem mutathatunk ugyan ki a régi nyelvemlékekben, mégis belső okok miatt régieknek kell őket tartanunk. Ilyen pl. az *árad* igének hevesmegyei *árjad* alakja, mely a Heves megye szomszédságában nevelkedett Madáchnál is előfordul s éppen azt bizonyítja, hogy Madách is a nép ajakáról leste el e szót. — Ide tartoznak a néphit kifejezései, minők *bába-bokor* (szivárvány a palóczoknál s a székelyföldön), *bába-fergeteg* és *bábazile* (tavaszi hófergeteg Udvarhely, Kis-Küküllő és Brassó megyékben.)

Viszont igen sok olyan kifejezés van a népnyelvben, hogy azonnal elárulja újabbkori eredetét. Ezek többnyire két-két régiebb szónak kombinálásából támadtak, úgy, hogy két régiebből egy újat gyúrt a népies nyelvművészet. Pl. Zemplén megyében *icsarkodik* = nagyon erőlködik, s e szó bizonyosan úgy támadt, hogy az *iparkodik* igét összevegyítették a neki *acsarkodik* (-*agyarkodik*) igével, mely Gömörben annyi, mint mérgesen nekifog valaminek. — *Elámpicsorodik* Zemplénben a. m. elbáméskodik, tehát nyilván az *el ámul* és *el-kámpicsorodik* szók kereszteződéséből kerekedett. — A Dunán túl nagyon elterjedt *balaska* kétségkívül a *balta* és *valaska* szókból lett (az utóbbinak tót eredetét mostanában mutatta ki Szarvas Gábor.) — A *beknyő* vagy *bekenyő* szót, mely Veszprém és Bácsmegyékben tepsi-féle süttö-edényt jelent, bizonyára a német *becken*-ből gyúrták át a magyar *teknő* vagy *tekenyő* segítségével (e h. **békni*).

A szerkesztő óvatosan megkérdőjelezte a kétes adatokat, de egy párhoz nem tett kérdőjelet, a hol a kétség éppen annyira jogosult volna. Így pl. Lauka Gusztáv 1842-ben azt írta, hogy *árla* Szatmár megyében annyi mint szűzleány; nincs-e tévedés a dologban? mert máshol tudtomra semmi nyoma ennek a furcsa szónak.

Egy Nyelvőr-beli adat szerint *neki ásánkodik* Jászberényben a. m. nekigyürközik; ez alkalmasint sajtóhiba, e. h. *neki-átánkodik*, mely Bihar megyében a. m. nekitámad. *Babsál* szintén a Nyelvőr egy közlése szerint Csallóközben a. m. vesződik valamivel; alighanem sajtóhiba e. h. *babrál*.

Viszont kérdőjel van az *alak* szónak «szép» jelentése mellett; pedig hogy ez hiteles, bizonyítja nyelvújításkori íróink használata, kiknél ilyeneket olvasunk: «*alak szonett*» e helyett «*szép szonett*».

Egynehány szónak az értelmezése vagy rokonítása látszik hibásnak. A vas megyei «*arott estem*» pl. így van magyarázva: «*arra,*» pedig kétségkívül annyi, mint *orrott estem*, vagyis *orra estem*.¹⁾ — Az *esztág*, *esztán*-féle alakok, még ha aztán-t jelentenek is, nem az *asztán*, *asztág* elváltozásai, hanem az *ezetán*, *esztáng* összevont alakjai. — A gömörmezei *banyak*, *banyak-kezü*, mely a. m. balog-süti, alig lehet *bal-nyak*-ból összetéve, mint a szerkesztő sejtí. — A *balidó* csak így van értelmezve: «nők nyári kabátkája;» nem ártott volna megjegyezni (mert kétségtelen), hogy a francia divat *paletot*-jából lett. Szintúgy a német *ansatz* elváltozása lesz a nagykállói szeszgyárból került *andac* szó, mely a. m. «burgonya összegyűrve és átdesztillálva.» — A csallóközi *birmityül* külön szónak van véve, pedig bizonyosan azonos a székelly és somogyi *berbitél*, *birbitél*, *berbitál* szókkal: mormolást, darálást jelent valamennyi. — Viszont tévedés, hogy az abauji és gömöri *brizgál*, mely fecskendést jelent, azonosítva van a dunántúli s kiskunsági *birizgál* igével, mely piszkálást tesz; amaz, ha jól tudom, a tót *briskati*, mely ugyanazt jelenti.²⁾

Végül, mivelhogy élő nyelv szótára soha sem lehet teljes és tökéletes, természetesen itt is egy-egy hiányt fog észrevenni a figyelmes olvasó. Hiányzik pl., hogy csak egyet-kettőt említsünk, a *béka-teknő*, mely a Balaton vidékén, legalább veszprémi részén, annyi mint a Tájszótárban meglevő somogyi *béka-kalán*. A *báb* Veszprémben mindig mézeskalácsot jelent, s van pl. *reszelő-báb* is (reszelni való.) A debreczeni *bagdán*, azt tartom, *bogdán-pecsenye* alakjában is divik.

Legtöbb hiány tűnik föl természetesen az egyes szók földrajzi elterjedésének meghatározásában, s világos, hogy a szerkesztő egy-

¹⁾ «Vas megyéből bizonyosnak mondhatjuk, hogy *orrott* esnek ott az emberek», jegyezte meg a Budapesti Hirlap szerkesztősége, mikor ez az ismertetés más alakban ott is megjelent 1893. VIII. 3. Kresznericsnél, tehát szintén vas megyei forrásban olvassuk: *orrott esett*: *cecidit ad nasum, cecidit pronus*. (A Nyr. illető helyén az van ugyan: «*arott estem: arra estem*»; de ez bizonyosan sajtóhiba e. h. *orra estem*, sőt akkor az *arott* is hibásan lehet nyomtatva e. h. *arrott* v. *orrott*). Vö. *óronn esik* Nyr. II. 318.

²⁾ «*Barkóca* Sopron megyében az apró téli berkenye neve, a fája *barkóca-fa*, mint «*furkós bot*» ismeretlen.» Bp. Hirlap. Vö. *Barkóca* NySz.

maga adatainak ilyenén hézagosságán nem segíthetett. Ezeket, úgy mint a többi hiányokat, majd pótolhatják nyelvseizeink s nyelvünk barátjai, a mikor e szótárnak — nemcsak tanulságos, de valóságos szórakoztató — olvasásával foglalkoznak. Így pl. a Székelyföldről közölt *ágybéli* egész Dunántúl is járatos, sőt talán még nagyobb vidéken, úgy hogy köznyelvi szónak mondhatni s nem is való a Tájosztárba. — Veszpemben is divnak a következő kifejezések: *Istennek ajállom, asszonyném* (v. ö. *urambátyám*), *minden jókat* és *azon jókat, azon melegibe megette, bábos* (mézeskalácsos), *bandsa, bandsit, basztikuli, bekes* (a *balogsütü* pedig, ha jól emlékszem, *balogsütö* formájában is járja.)

Az *ajak* szó Fehér megyében Rác-Almásan is állat jelent.

Még csak egy megjegyzést: a minden lapon legalább negyvenszer előkerülő «Nyr.» bizvást elmaradhatna; azért mindenki tudná, hogy a pusztán számokkal jelölt forrás a Nyelvőr.

E jelentéktelen fogyatkozások keveset vonnak le a munka értékéből, s az új Magyar Tájosztár teljesen rászolgál a közönség s különösen iróink és tanítóink érdeklődésére s pártfogására.

SIMONYI ZSIGMOND.

A magyar nyelvjárások.

A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Irta Balassa József. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1891. Ára 1 frt 80 kr. — 8-r. 150 l.

A magyar népnyelv vizsgálatában kétségtelenül elérkezettnek tekinthetjük a időt, hogy az anyaggyűjtés és részlettanulmányok után az összefoglalás és rendszerezés munkája is megkezdessék. E munkának első kísérletét Balassa Józsefnek *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című művében bírjuk, a melyet mint ilyen egészében és részleteiben behatóbb bírálat tárgyává akarunk itt tenni.

A mű három főrésze oszlik. Az első a bevezető fejtegetések után *a magyar nyelvjárások általános osztályozásával* foglalkozik; a második az *egyes nyelvjárások* részletes ismertetésének van szánva; a harmadik pedig összefoglalja a grammatika rendszere szerint *nyelvjárásaink fontosabb sajátosságait*, kiterjeszkedvén e sajátosságok elterjedésének megállapítására s keletkezésük magyarázatára. Függelékül *a nyelvjárások tanulmányozásáról* ad a szerző hasznos és világos útmutatásokat, melyeknek pontos figyelembevétel nélkül nyelvjárásaink tanulmányozása a kellő alaposságra és megbízhatóságra el nem juthat.

A munka zömét s érdemleges részét a második és harmadik szakasz teszi, s megjegyzéseink is, miket az ügy érdekében előadni szándékozunk, kevés kivétellel e két szakaszra vonatkoznak.

Általánosságban elismeréssel kell adóznunk e komoly, összefoglaló és osztályozó dialektológiai kísérletnek, mely először foglalkozik behatóbban összes nyelvjárásainkkal, először ad róluk a viszonyokhoz képest teljesebb jellemzést, először osztályozza őket reálisabb, elfogadható alapon, s végül először igyekszik saját-ságaikat rendszeresen összefoglalni, e ajátságok elterjedésének módját s mértékét megállapítani s keletkezésüket magyarázni.

Azonban már itt kell mindjárt és hangsúlyosan kifejezést adnunk egy főbenjáró kifogásunknak, mely a munkát alapjában, készítésének módjában, forrásainak hitelében érinti. A mű — hogy úgy mondjuk — nem autopsia eredménye. A szerző adatait részint az addig megjelent nyelvjárástanulmányokból, részint a pontosság és megbízhatóság tekintetében igen különbsző fokon álló népnyelvi közleményekből, részint egyesekhez intézett kérdőívek válaszaiból merítette. Csak alig néhány helyen halljuk, hogy a szerző saját személyes megfigyeléseire is hivatkozik. E források közül legmegbízhatóbbak kétségkívül a nyelvjárástanulmányok, bár maga a szerző megjegyzi, hogy egyikük sem terjeszkedik ki a nyelvjárások egész szerkezetére, hanem rendesen csak az érdekesebb sajátosságok feltüntetésére szorítkoznak (147. l.). Már most megtalálta-e a szerző e nyelvjárástanulmányokban épen ama kérdésekre a pontos és biztos feleletet, melyeket kérdőíveiben összeállított s a melyek alapján a nyelvjárások jellemző sajátosságait megállapítani szándékozott? Ha nem találta meg, megállapításait minő alapon tehette? Érvényes lehet-e tételeinek nagy száma, ha itt is, ott is egy-egy hiány mutatkozik a megfigyelésben?

A népnyelvi közlemények alig egészíthették ki a nyelvjárástanulmányok hiányát, illetőleg a meglevők hiányait s alig teheték jóvá esetleges hibáikat. Különösen a nagyobb szövegek közleményekben (mesékben, mondákban stb.) annyi fölületességet találhat a lelkiismeretes kutató a szók alakjának egyes részleteire nézve, hogy a belőlük meríthető adatokat kész tényeknek el nem fogadhatjuk, rájuk ellenőrzés, behatóbb speciális megfigyelés nélkül biztos alkotmányt nem építhetünk. Maga a szerző mondja: «a míg elégséges és megbízható anyag nem áll rendelkezésünkre, addig a feldolgozás munkájához semmi irányban hozzá nem foghatunk» (141. l.). És valamivel előbb azt írja: «okvetetlenül szükség-szerű nyelvjárásainknak pontos és megbízható leírása» (140. l.). Alább mintegy maga ellen nyit ajtót az ellenvetésnek, midőn így szól: «Legjobb, ha a feldolgozó anyanyelve az illető nyelvjárás, vagy pedig legalább maga gyűjtötte össze az egész anyagot. Ha azonban az anyagot más gyűjtötte össze, elég ha a feldolgozó hosszabb időt tölt az illető vidéken, hogy maga is hallja az illető nyelv-jarást, s legyen módja a gyűjtés hitelességét ellen-őrizni.» (146. l.) Elismerjük, hogy ez az ellenőrzés, az autopsia

az egész magyar nyelvterületre nézve nagy feladat és rengeteg időt kívánna. De részben legalább, és pedig a legszükségesebb részben, meg kellett volna és mindenestre meg kell még ezután tennie a szerzőnek. E munkára alig van ma nálánál szakavatottabb egynyelvű nyelvészeink között. Meg kellett volna tennie a személyes megfigyelést első sorban azon vidékeken, melyeknek ismerete ma még szerfölött hiányos, a mint ezt maga tapasztalhatta leginkább.*) A munka késett volna időben, de nyert volna alaposságban, megbízhatóságban.

Avagy lehetnek-e mindenben megbízhatók oly munka tételei, mely adatait jelentékeny részben kérdőívek alapján szerezte be: Azt hiszszük, ez a forrás a leggyöngébb vizű. Meg volt-e a válaszóknak a szükséges idejük, hogy a föltett kérdésekre elegendő anyagot gyűjtven, észleleteiket elfogadható biztossággal megállapíthassák? S elvégezték-e ezt a nyelvészi szakavatottságot és pontosságot követelő megfigyelést? Mind oly kérdések, melyekre az ívkitöltők legnagyobb részének ismeretlen nevéből semmi választ nem kaphatunk. Meg vagyunk róla győződve, hogy ha a szerző az ily források alapján jellemzett nyelvterületeket utólag személyesen megfigyeli, maga is meg fog aggodalmaink alapossága felől győződni.

Azonban el kell fogadnunk így is a munka eredményeit, habár általánosságban és főkép a részletekben kezdetleges, ideiglenes eredményeknek vagyunk is kénytelenek őket tekinteni. Hisz a szerző maga mondja, hogy művével a nyelvjárások tanulmányozására célzó eddigi munkásságot nem volt célja befejezni, hanem ellenkezőleg, helyes alapot adva, meg akarta indítani a magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozását (140. l.). E célznak — el kell ismernünk — megfelelő munkája, s habár a nyelvjárásaink ismeretében mutatkozott «szembeötlőbb hiányokat» személyes megfigyeléseivel kevésbé pótolta is, sok érdekes és fontos eredményt állapított meg, a melyeknek a népnyelv buvárlása terén termékenyítő hatása nem fog elmaradni.

Ez előrebocsátott észrevételünkből folyik ama másik általános megjegyzésünk, hogy a magyar nyelvterület különböző vidékei a jellemzés beható voltára s az osztályozás részletességére nézve igen-igen különböző sorsban részesültek. Természetes következménye ez az egyenletlen méretű megfigyelésnek, melynek a különböző vidékek eddig tárgyul szolgáltak, s a mely egyenletlenségén a szerző — mint megjegyeztük — kellő módon nem segített. Innen van, hogy míg jóval nagyobb nyelvjáróterületekről csak elmosódó képet nyerünk, addig az aránylag kicsiny székely földön számos

*) Van nyelvjárás, melyet egyetlen kérdőív válasza alapján jellemez a szerző: a bükkaljai (93. l.).

apróbb nyelvjárást találunk, melyek, mint a szerző is megjegyzi, «csak egy-két fontosabb sajátságára nézve térnek el egymástól» (97. l.). Vajjon szükséges volt-e e pár eltérő sajátság alapján annyi kisebb nyelvjárást különböztetni meg? Általában bizonyos dolog, hogy az észleletbeli hiányok pótlása és hibák kijavítása után a fölosztásnak legalább is részleteire nézve más képet fogunk majd magunknak alkotni nyelvjárásainkról.

Helyes alapot vetett a szerző a nyelvjárások osztályozásának, midőn bevezetésében kifejtette, hogy nem csupán egyes sajátságokat, hanem a nyelvjárási különbségeket létrehozó minden fontosabb sajátságot figyelembe kell vennünk a fölosztásnál. E sajátságok figyelembe vételét általában keresztül is vitte munkájában és pedig azon pontokra nézve, a melyeket kérdőívén összefoglalt. Csak azt nem helyesljük, hogy az egyes nyelvjárások jellemzésénél nem terjeszkedett ki e pontokon kívül olyan tulajdonságokra is, melyek egyik-másik nyelvjárásuak szintén különös ismertető jelei lehetnek. Meg lehetett volna például itt-ott némely jellemző és ismeretes mondat tani sajátságokat is említeni.

Ez általános észrevételek után áttérünk a részleteket illető megjegyzéseinkre.

A bevezetésben azt mondja a szerző, hogy «a változások nem egyszerre mennek végbe az egész nyelvterületen, hanem rendszeren egyik részén megindulnak s aztán lassanként terjednek el a többi részen» (6. l.). E kifejezés olyan formán hangzik, mintha valamely változás a nyelvterületnek okvetetlenül csak egy pontjából indulna ki s innen terjedne aztán fokozatosan tovább és tovább. Meg kellett volna jegyezni, hogy egyes sajátságok bizonyos pszichikai és physiologiai okok alapján egyszerre különböző vidéeken, egymástól függetlenül is fölléphetnek. Ezért nem írhatjuk alá föltétlenül azt a III. szakaszban tett megállapítást se, hogy a szótag végén álló *l* elveszése nyelvterületünk nyugati és északi részén kezdődött s innen terjedt kelet felé egész az erdélyi magyarságig (127. l.). E sajátság elterjedésének magyarázatát nem tartjuk valószínűnek. Ugyanis első lépés, a mi a szótagzáró *l* elveszését megindíthatta, az a változás volt szerzőnk szerint, hogy az *l* az előtte álló *s* vele egy szótagba tartozó magánhangzót megnyújtotta (uo.). De hisz e sajátság, mint maga föntebb (116. l.) megállapította, épen a keletre eső nyelvjárásoknak, nevezetesen az északkeleti és királyhágóntúli nyelvjárássterületeknek a jellemző vonása. Minthogy tehát ezt a sajátságot nyugaton nem találhatjuk, a mennyiben ott már az *l* teljes elveszése uralkodik, azt kell hinnünk, hogy a keleti és északkeleti területen még csak kezdődőben van a hangváltozás, ennél fogva önállóan kellett föllépnie. Avagy azt tegyük-e föl, hogy a változásnak ez első lépése, az *l* előtti

magánhangzó megnyúlása szintén nyugatról és északról indult ki s terjedt fokozatosan keletig, mire azonban ide jutott, kiindulása helyein már jóval tovább haladt a hangfejlődés s bekövetkezett a mássalhangzó teljes elveszése? Ha így állna a dolog, helylyelközzel nyugatfelé menve is találkozoznunk kellene az *l* előtti hangzónyújtással, a mire pedig nem lelünk adatot a munkában.

Szerzőnk több helyen mellőzi a történeti alapot s ennél fogva megállapításaiban, példáiban tévedésbe esik. Így az *ly* hangról szólván, a bevezetésben azt mondja, hogy a Tiszán túl sok szóban *l* helyébe is *j* lép: *jány, mejj, sajáta* (18. l.); a felsőtiszai nyelvjárás jellemzésében pedig ugyane változásra a *ján, juk, mejj, pájinka, kójika* szavakat hozza föl például (67. l.). Történeti alapon szólva valamennyi esetben eredetibb *ly*-ből keletkezett ez a *j*és ejtés is. Egy részüknek (*juk, jány, ján*) ma is *ly*-es alak felel meg az irodalomban: *lyuk, lyány* (vö. NSzót.). A többi pedig *ly*-es változattal mind előkerül a régiségben: *mely v. melly, salyáta, pályinka, kolyika* (l. NySz.). A sajtóvölgyi nyelvjárásnál is (87. l.) találunk ilyen példákat idézve az *l—j* változásra: *mejj* mell, *jány* lány; továbbá a következőket: *fejhő* felhő, *kidüjjed* kidülled, melyek a régiségben szintén gyakoriak *ly*-es alakkal: *felyhő, fölyhő; döllyed, düllyed* (NySz.); a többiek (*Páji, téji, szeji, ájrig*) bizonyára szintén *ly*-es ejtésből keletkeztek. A kiskүнhalasi nyelvjárásból (55. l.) idézett példák (*mejj, föjhő* stb.) mind *ly*-es eredetűek. A székely nyelv jellemzésénél sem mind egy természetűek az *l—j* változásra fölhozott adatok (100. l.). A már tárgyaltakon (*juk, jány, mejj*) kívül a *tavaj* szintén *ly*-es alaknak az elváltozása, melyet (*tavaly*) az irodalom ma is használ. — Az őrségi nyelvjárásnál a régi zárt *é* változatai közt említi a *vőfin* ‚vőfély‘ szót is (34. l.), pedig ez összetett szónak utótagja a *fél* főnév, melynek *é*-je régibb *é*-ből keletkezett (vö. *felet, felez* stb.). — A göcseji nyelvjárásnál egyszerűen azt mondja, hogy *é* áll köznyelvi *i* helyén ezekben: *éppét, burét, vonét, pacsérta, kéncs* (36. l.) E példák nem mind egy természetűek. Az *-ét* képző *-it* helyett s a *kéncs* ejtés is *kincs* helyett régibb hangállapot megőrzései; a *pacsérta* ellenben újabb fejlődésnek látszik. — Az alsódrávai nyelvjárásnál a zártabbá vált *ó* *ő* példái közt említi ezt is: *hutyon* ‚hogyan‘ (53. l.), pedig ebben minden bizonynyal a HB. *hug*-jának hangfoka van megőrizve. Mellékesen megjegyezve nem *ó* *ő*, hanem *o* *ö* hang felel meg példái egy részének az irodalmi nyelvben (*hutyon* hogyan, *ujan* olyan, *gyün* jön). Ugyanitt alább az *-ül* rag elváltozásaként idézi az *átül* és *áti* (által) alakot is (erről l. Nyr. XXII. 83). — A zemplén-abauji nyelvjárásnál az *-it* végű igék ragozásáról (*számijuk, számidd* stb.) szólván, egyszerűen csak utánuk veti, hogy így ragozzák ezt is: *mutijja* (70. l.). Meg lehetett volna jegyezni, hogy a *mutat* igének e ragozásmódja egy *mutít* változatra utal, a mely valóban más alakban is előkerül:

mutizsd, azaz *mutítsd* (l. Mátjusf. nyelvjár. 75), s egybevethető a *fitat* és *fitit* viszonyával. — A középső palócz nyelvjárásvidéknél azt írja: «Époly gyakori a szövegi *ú, ü* változása *ó, ő*-re, pl. *gyűrő, szemő* stb.» (78. l.) A sajtáságok összefoglalásában is azt mondja, hogy a palócz nyelvjárásban az *ü* nyiltabbá *lesz* (129. l.). Pedig itt ismét nem változással, hanem eredetibb hangállapot megőrzésével van dolgunk, a mint a régi nyelv ismeretes tanúságai bizonyítják, s a mint egy helyen (123. l.) a szerző maga is megjegyzi. Ép ilyen régiesség a *kén, szén, éz, messzérő* alakok *é* hangzója *kín, iz* stb. helyett, valamint az *ü* helyett hallható *i*: *siket, fi, fige* stb. (uo.) A *sitét* szó azonban már hibásan került itt az *ü*—*i* hangmegfelelés példái közé, mert a köznyelvben nem *ü*, hanem *é* és *ő* áll vele szemben: *sétét, sötét*. — A *pislen* alakot (106. l.) az *ny*—*n* változás példái közt említi szerzőnk, a mi nem egész bizonyos, mert bár a *pisleny* ejtés is előfordulhat (én ugyan csak a Nagy Szótárból ismerem), a régiségben mindig *n*-es alakkal találkozzunk olyan emlékekben is, melyek *n* és *ny* között pontos különbséget tesznek.

Több hibás vagy csak hiányos észlelettel, illetőleg hibás általánosítással is találkozunk a munkában, s a különböző nyelvjárások egybevetése terén ellenmondások és következetlenségek is mutatkoznak. Sorba veszem ez észrevételeimet szorosabb csoportosítás nélkül, a mint olvasás közben szemembe ötlöttek. Egy pár ily hibára már a Nyelvőrben (XXI. 69. s köv. ll.) rámutattam. Effélek még a következők.

Az északnyugati nyelvjárásterület általános jellemzésében azt mondja könyvünk, hogy itt az *é* sohasem enged helyet az *ő*-nek (22. l.). Ez nincs így egészen. A mátyusföldi nyelvjárás meglehetősen sok szóban léptet föl *ő* t a zárt *é* helyén, úgymint: *csöngetyű, föl* (igekötő), *föllül, fölhözött, köll, ölig* (elég) *őspörös, pör, röpüllő, röstellem, röttögök* stb. (l. Mátjusf. nyelvjár. 59, 60). Tehát ha a bars megyei nyelvjárásban az *ő*-zés terjedését megemlíti («egy kissé» 89. l.), a mátyusföldinél is helyes lett volna megjegyezni, annyiival is inkább, mert a III. szakaszban az *l* hang előtti *é*—*ő* változás vidékei közé már a mátyusföldi nyelvjárást is beiktatja (125. l.). — A tőszótagbeli hosszú magánhangzó (*vidék, tükör* stb.) nemcsak erdélyi sajtáság (19. és 116. l.), előfordul számos példában Mátyusföldön is: *gúnya, gyükör* (tükör), *nyér, púha, tudósít* (l. Mátjusf. nyelvjár. 39, 40), s azt hisszük, más nyugatra eső nyelvjárásokban is található több ilyen hangzónyújtást. Magát a *tükör* szót hosszú *ü*-s ejtéssel könyvünk is idézi még a heves megyei (93. l.) és jászszági (95. l.) nyelvjárásokból. — A göcseji nyelvjárás a föltétes és fölszólitó módban nem csupán a 3. személyben őrizte meg az *ikes* ragozást (31. l.). Kardos Albert egész határozottan idézi ez alakokat: *dolgozzam, dolgozzál, dolgozzik, egyem, egyil*,

egyik, s a föltétes módra megjegyzi, hogy semmi szabálytalanságot sem mutat: *dolgozám, -nál, -naik; enném, -nél, -neik* (Budenzen-Album 167). — A rábavidéki nyelvjárásban szerzőnk szerint az *l* szó végén mindig elmarad (33. l.) s a nyugati nyelvjárasterület általános jellemzésében is azt olvassuk, hogy az *l*-re végződő ragokban az *l* mindig elvész (30. l.). Nem tudjuk, minő megbízhatóbb forrás alapján teszi e megállapításait a szerző, mert Halász Jánosnak idézett és fölhasznált dolgozata szerint (Nyr. XIII. 26) a *-ből* ragot *-bul -bül*-nek, a *-vel*-t pedig szintén *l*-el is ejtik: *kezzivel, kapávol* és *kapávo*. — A zalai nyelvjárásban az *al* szótag könyvünk szerint csak a tő első szótagjában válik *ó*-ra, Bókaházát kivéve, a hol későbbi szótagban is *ó*-vá lesz (38. l.). Azonban valamivel alább mégis ezeket a példákat olvashatjuk: *rózsámmó* rózsámmal, *magávo* [olv. *magávó?*] magával. Avagy ezek is bókaházi adatok? Nem lett volna fölösleges itt is megjegyezni. — A mit a kiskún-halasi nyelvjárás és anyanyelvjárása, az alsódrávai nyelvjárás közt az *ly* hang változására nézve a «feltünőbb különbségek» között olvasunk (55. l.), abban az anyanyelvjárás sajátosságától voltaképen semmi különbség nincs. Itt is, ott is *j*-nek is, *l*-nek is ejtik az *ly* hangot. — A szlavóniai nyelvjárásnál nem emlékezik meg szerzőnk az infinitivusnak régies *-nia, -nie* végzetéről (l. Szarvas, Nyr. V. 62), holott másutt figyelembe veszi e szóalaknak változatait. Ugyanitt megjegyezzük, hogy Szarvasnál a több. 1. személy ragja egy párszor hosszú *ó*-val található: *tuggyónk* (Nyr. V. 64. és 65. l.), szerzőnk pedig csak *o, ö*-s ejtést említ. — A küüllőmegyei nyelvjárás egyik különbségét a maros-szamosközöttől az előbbinek leírásánál abban állapítja meg, hogy a szó belsejében álló *l* néha *e* után is elvész (74. l.). Azonban a maros-szamosközi nyelvjárásnál az *l* sorsáról semmit sem szól, tehát e nyelvjárás sajátosságáról s a kettő különbségéről nem lehet tiszta fogalmunk. — A mátravidéki nyelvjárás jellemzése szerint — a hová Eger is tartozik — a szóvégi *l* mindig elvész (82. l.). E megállapítás Egerre nézve nem áll minden megszorítás nélkül. Ugyanis Bartha József szerint a *-ből, -ről, -től* ragokat *-bul -bül, -rul -rül, -tul -tül*-nek is ejtik (Nyr. XIX. 266) s általában megmaradhat a végszótag *l*-je a hiatus elkerülése végett (uo. 217). — A karancsvidéki nyelvjárásnak egyik sajátosságaként azt olvassuk, hogy az *él* szótagot *ő*-vé változtatja (84. l.). Erre azonban csak a *főső* 'felső' és *főlköttem* 'fölköttem' példák vannak idézve, és helyesebb lett volna azt mondani, hogy *öl*-ből lett *ő*, mert bizonyára *főlső, fölköttem* ejtés előzte meg ez alakokat. Ugyanott azt állítja szerzőnk, hogy *ul, ül* helyén mindenütt *ó, ő*-t ejtenek. Helyesebben mondva csak a képzőben és ragban, mert az *ül, sül* igéket csak nem ejtik *ő* és *ső*-nek! — A hernádvidéki nyelvjárásban a jelentő mód helyett használt fölszóító alakokat a zemplén-abauji nyelvjárás hatásának mondja (87. l.), magában ez

utóbbi nyelvjárás leírásában pedig (69. l.) erről a sajátságáról semmit sem olvasunk. — A mátyusföldi nyelvjárásról szólva a dunántúli nyelvjárástól való igeragozásbeli különbségek közt említi az *-it* végű igék ilyen ragozását is: *csábíjja, számíjjuk* stb. (92. l.), holott ez a ragozásmód megvan a dunántúli nyelvjárásban is (44. l.). — Nem következetes szerzőnk némely jellemző sajátságok fölvetelében. Így a székely nyelvjárásterületnél megemlíti ezeket a közzokás ellenére ikesen használt igéket: *termik, köpik, pisilik* (101. l.). Ilyen eltéréseket egyes igékben sok más helyütt is ki lehetne mutatni. Például Székesfehérvárt is emlékszem hogy följegyeztem egy párt; idézhetem is az *éveszik, elvész* igét. Szintígy az *l* helyett álló *j*-re is lehetnek példák másutt is olyan számban, mint a minőben szerzőnk egy pár nyelvjárásnál idézgetett. Például a székelységből idézett *kiájt, rikojt*-félék (100. l.) bizonyára másutt is előfordulnak; teszem Mátyusföldön a *vált* igét rendszeren *vájt*-nak ejtik (l. Mátyusf. nyelvj. 64). — Miért említi a szerző az alföldi nyelvjárásterületet ama sajátságánál, mely szerint az *l* hang az előtte levő zárt *é-t ö-vé* labializálja (125. l.), mikor föntebb (124. l.) már kimondta, hogy e terület néhány egytagú szó és a mélyhanguak kivételével minden zárt *é-t ö-vé* változtatott. — Ugyanitt tovább azt mondja, hogy az *l* előtt *é—ö* változást kifejtett vidékeken a *-hoz* rag csak két alakban (t. i. kétféle magánhangzóval) ismeretes: *-hó -hő* vagy *-ho -hő* (125. l.). Ez aligha állhat az összes felsorolt vidékekről. Mátyusföldön legalább részemről sem *-hó -hő*, sem *-ho -hő* ragalakokat nem észleltem, pedig ezek bizonyára fölűntek volna nekem. S a *-hez* alaknak itt már csak annál fogva is használatban kell lennie, mert az *ö-zés* nincs oly nagy mértékben elterjedve. Pedig az összefoglaló szakaszban is megismétli szerzőnk ezt az észleletet, azt állítván pláne, hogy Mátyusföldön is a *-hol, -höl* (!) és *-hó -hő* alakokat használják (134. l.). Ugyancsak a *-hoz* rag alakjaira nézve később is ellenmondásba esik a szerző. A III. szakaszban ugyanis a névragok tárgyalásánál azt mondja, hogy a *-hoz* ragot «hármás [o, é, ö hangzós] alakjában csakis a maroszéki és a keleti székelység használja» (133. l.), s pár sorral alább mégis azt olvassuk, hogy «a tiszántúli és a kalotaszegi nyelvjárás vegyesen használja a *-hoz, höz, -höz* és *-ho, -hë, -hő* alakokat». Aztán meg Szatmár megyében is *-hoz, -hez* (nyílt *e*-vel), *-höz* alakkal használják, mint alább maga megjegyzi, bár igaz, hogy szerinte a *-höz* alak ritkának mondható. A rábavidéki nyelvjárásról pedig a következő lapon azt állítja, hogy három alakban (*-ho, -hë, -hő*) használja ragunkat, s az északnyugati nyelvjárásterület egy részéről is azt olvassuk, hogy szinten hármás (*ho, -hë, hō*) alakot ismernek. Már ebből nehezen tudunk magunknak helyes összefoglaló képet alkotni a *-hoz* rag változásairól.

Néhány kétséges magyarázatot is ad szerzőnk egyes tüne-

ményekről. Így a szegedvidéki *-hon*, *-hön* ragalak szerinte eredetibb **holon*, **hölön*-ből rövidült volna meg, mint *nékün* is ebből lett volna: *nélkülön* (134. l.). Véleményünk szerint egyszerű *l—n* változás is előidézhette ezeket az *n* végű alakokat: *hol*: *hon*; *nélkül*: *nékün*.*) Épígy nem valószínű, hogy az alsódrávai nyelvjárásban oly gyakori *u—i* változás (pl. *gyógyil*, *hátíl* stb.) analogia útján volna származtatható. (Vö. erről Nyr. XXII. 83.) Az is igen kétséges, hogy a dunántúli nyelvjáróterületnek *írnya*, *sírnya*-féle infinitivusai dissimilatio eredményei volnának (138. l.); annyival kevésbé hiszszük ezt, mert a *-nia* végzet általános a régiségben s a nyugati nyelvjáróterület (talán a dunántúli is?) más igékben is megtartotta e végzetnek *-nya* alakú változatát: *dógoznya*, *várnya* stb.

Némely helyeken rossz példát idéz a szerző vagy pontatlanul fejezi ki megállapításait. Így a 28. lapon azt mondja, hogy *ó*, *ő* helyén *ü*, *ú*, *ü* áll. Helyesebben szólva: *ó*, *ő* helyén *ü*, *ú*, és *o*, *ö* helyett *u*, *ü*. Hisz a *sunka*, *durung*, *csurog* stb. szavak *u* hangzói csak nem *ó*-nak felelnek meg. Ugyane pontatlanságot megtaláljuk a 48., 78. (a hol az *o*, *ö*: *u*, *ü* változás példái közt a *csü* és *hernyü* szókat is említi) és a 81. lapon (a hol a példák bizonyossága szerint az *é*-ből nem csak *i*, hanem rövid *i* is lett: *fejibü*). — A 38. lapon az *ó*, *ő*, *u* *ü* változás példái közül elhagyandó a *fenyü* szó, mert a régies *fenyő* alak mellett már az irodalom is szelvében használja a *fenyü* és *fenyü* változatokat (vö. NSzót.). — A dunántúli mássalhangzóváltozásoknál (42. l.) meg kellett volna mondani, mikor változik a *j* *gy*-vé s mikor *ty*-vé. — A szegedvidéki igeragozás tárgyalásában Temesköz beszédmódjának föltünőbb sajátosságai közt említi szerzőnk ezt a példát is: *elkeggye siratni* e h. *elkezdü* s. (51. l.), pedig e példa semmivel se különb, mint a föllebb elsorolt általános szegedvidéki *verje* ‚*veri*‘, *üttye* ‚*üti*‘ stb. alakok. — A borsodi nyelvjárásnál e példák után: *mentel*, *kértel* *mentél*, *kértél* stb. egyszerűen annyit mond: «ez utóbbi esetben az *á* helyett is *a*-t ejtenek», pl. *attal* *adtál* stb. (83. l.) Meg kellett volna pontosan mondani, mint alaktani érdekű sajáttságot, hogy a mult idejű és (az alább idézett példa, *írnal*, szerint) a föltétes módú 2. személyben az *á* hang *a*-ra, illetőleg magas hangú igékben az *é* *e*-re változik. — A havasaljai nyelvjárásnál az *ö*-zéssel szemben hallható *ë* hangzós alakok közül a *máccë* (másszor) elhagyandó (102. l.), minthogy e szóban a hangzóilleszkedés törvényénél fogva *ö* hang nem is lehetséges.

Czélszerű lett volna több helyen a köznyelvi alak mellétével megmagyarázni a nyelvjárási alakokat. Nehány példa úgy

*) Lásd egyébiránt ezek magyarázatára nézve Szilasinak figyelemre méltó fejtegetését, Nyr. X. 490.

magában annyira homályos, hogy csak hosszabb gondolkodás után jöhet rá még a nyelvész olvasó is voltaképeni jelentésére. Pedig a műnek nagyobb olvasó közönségre kell számítnia, nem kellett volna tehát e tekintetben a helylyel takarékoskodni. Például a göcseji nyelvjárásnál a 36. lap elején az olvasó még nincs tájékozva az *al* szótagnak "ó diphthongussá való változásáról, tehát a *f^oka* (falka) alakot alig fogja megérteni. A 42. l. *sűvè* szintén megmagyarázandó (am. *sűlve*), annyival is inkább, mert a *-va -ve* igenévnek eme sajátságos alakjait — ha nem tévedünk — elfeledte a szerző fölemlíteni, pedig a dunántúli nyelvjárásnak szinte szembeszökő sajátsága (nem különben a mátyusföldinek is, l. Mátyusf. nyelvj. 78). Ilyen rébusz, a mit magam se tudok megfejteni: *serge* (106. l.); továbbá *kjenná* (30. l.); ez utóbbiról sejtem, hogy am. 'kendnél'. A szlávóniai nyelvjárásnál (56. l.) csak Szarvasból (Nyr V. 62) tudhatjuk meg, hogy *jaúlát* miféle *allat*! Megmagyarázhatók, illetőleg megmagyarázandók még: *máséti* másítja (54), *gav-vaó* (!) galylyal (79),* *nyóz* nyúz (82), *gyűji* jöjjön (85. l. mindjárt az első idézéskor megmondhatni a jelentését), *ájji*g alig (87).

A településekre vonatkozó történeti adatok legtöbbjénél nem idézi szerzőnk a szükséges kútföket, a mi pedig nagyobb hitel kedvéért szükséges lett volna.

Néhány helyen nem idéz példát a felhozott jelenségre. Pl. a szlávóniai nyelvjárásnál a kétféle eredetű hosszú *e* hangzó közül az *é* (**è*)-re nincsen példa, hacsak az olvasó nem keres magának a főntebb vagy utóbb felsorolt adatok közt (56. l.). Épigy a mátra-vidéki nyelvjárásnál nem találunk példát az *ar*, *er* szótag elváltására (82. l.). — A táblázatokban is akad egy-két hiba: ellenmondások a rájuk hivatkozó szöveggel. Így az **è* és **é* változatainak összefoglalásában a szöveg szerint a felsődunántúli nyelvjárásnál nem egyszerű *é*-t, hanem *í*, *é*-t, illetőleg *é*, *í*-t (vö. 40. l.), az alsődunántúlinál pedig *í*, *í* helyett *é*, *í*, *i*-t várnánk (vö. uo.). Az alaktani sajátságok általános tárgyalásánál (134. l. 28. pont) a *-vel* rag magánhangzójának *au*, *ei* diphthongussá változására nézve hasztalan hivatkozik szerzőnk a 130—131. lapon adott táblázatra; itt e diphthongusoknak a szóvégi *al*, *el* változatai közt semmi nyomuk.

Kisebb tévedések, talán sajtóhibák: 91. l. 2. alinea 6. sor: *ā*, e h. *a*, és ugyanott 3. alinea: *ā*, e h. *ā* (l. Mátyusf. nyelvjár. 8. és 16. l.); 105. l. felür. 10. sor: *fazik*, talán *fazik*; 136. l. utolsó sor: királyhágóaljai nyelvj. a rendes 'királyhágóntúli' elnevezés h. Sajtóhibák: 41. l. 4. alinea: *sebbessen* e h. *sebessen*; 61. l. 3. alinea: *jelöl*, *pöröl*, talán *jelöl*, *pöröl*, mert ilyen nyújtásról nincs szó az illető nyelvjárásterületnél; 79. l. 3. alinea: *mēharap*, talán

*) Nekem így emlegették: *gaovao*.

méhharap, pótlónyújtással, mint a többi példákban; 94. l. 4. sor: *föd*, olv. *föd*.

Fölsoroltunk minden észrevett hibát, azokat is, a melyek csekélyebb jelentőségűek. Tettük ezt azért, mert a munkáról bírálat eddig nem jelent meg s mert a szerzővel együtt mi is azt akarjuk, hogy a magyar nyelvjárásokról szóló alapmunka mentül megbízhatóbb, mentül tökéletesebb legyen. Epen ezért megtoldjuk észrevételeinket néhány kiegészítő és helyreigazító észlelettel s elősoroljuk azon tétéleket, a melyeknek hitelessége iránt némi kétsegeink vannak.

Szerzőnk tudomása szerint a dunántúli nyelvjárás-területen az *a*-nak zártabbá, *a*-vá, illetőleg *o*-vá változása csak *á* hangzós szótag után történik (41. és 43. l.). E tételen változtatnunk kell, a mennyiben saját megfigyeléseim szerint (1890. és 1892.) a Balaton északkeleti csücska körül, Almádiban, Vörösberényben, Szentkirályszabadján, Kesenen más szótagokban is sűrűn hallani ilyen zártabb, labiális ejtésű, csaknem *o*-nak tetsző *a* magánhangzót, úgy hogy sok szóban egyenesen *o*-val jelöltem följegyzéseim közt. Ennek megfelelőleg az *á* hangot is zártabb, labiális ejtésűnek tapasztaltam, ugyanolyannak mint az egri és mátyusföldi beszédben (l. Nyr. XVIII. 17, és Mátyusf. nyelvj. 14). Pl: *lapos, van, jaj, Almádi* (és az *l* miatt kissé nyújtva is *á*-val), *vád, vadás* (tehenről, am. kissé vad természetű), *barackot, Laci*; *pár, ide átra ment, tányért, tölát, három, nyáron, subámat* stb. stb. Általában az *a* és *á* hangok ejtésében kisebb-nagyobb mértékben labiális záló törekvést tapasztaltam. Azonban lesz talán alkalmunk e vidéken tett megfigyeléseinket összegyűjtve is előadni.

A felsőtiszai nyelvjárásról úgy látszik nem áll teljes általánosságban az a tétel, hogy a zárt *é* benne ismeretlen (65. 66. l.). Egy-két szóban, és pedig mélyhangúakban legalább részemről hallottam, sőt magam is minden erőlködés nélkül ejtek zárt *é* hangzót, úgymint: *rém, réád* stb., *décka* deszka, *gyértya*, itt azonban az *r* miatt meg is nyújtják az *é*-t: *gyértya* (Nagybánya, Szatmár m.). Körülbelül azt mondhatni tehát e vidék ejtéséről is, a mit a maros-szamosközi nyelvjárásnál (72. l.) olvasunk az *é* használatára nézve. Ugyancsak a felsőtiszai nyelvjárásban könyvünk szerint a magashangú névszók 3. személyragos alakját így ejtik: *kezin, nevít* kezén, nevét (66. 68. l.). Az én vidékemen tudtommal csak rövid *i*-vel ejtik: *kezin, nevít* stb. S a több. 3. szem. alak is tudtommal *-uk, -ük* s nem *-ok, -ök* (68. l.). Amaz legalább is közönségesebb. Az igeragozásban pedig a 2. szem. *-l* ragot nem csak sziszegők után használják (68. l.); ilyenek is hallhatók, mint: *mondol, adol* mondasz, adsz. Viszont a fölszólító mód 3. személye szabályos alakjában is ismeretes: *jőjjön, mennyen* stb.

Kétsegeink vannak a következő pontokra nézve. Valóban

csak *i* hangzós igéknek van-e a nyugati nyelvjáróterület legnagyobb részén *-nya* végű infinitivusuk? Hiszen az őrségi és göcseji nyelvjárás más igéken is mutat ily alakot: *dógoznya*, *'szimunya* (31. l.). — A felsődunántúli nyelvjárásban a több. 3. szem. birtokosrag aligha kizárólag zárt ejtésű (43. l.). Magam legalább székesfehérvári tanítványaim dolgozataiban és ejtésében gyakran találkozom *-ok -ök* alakkal. — A 44. 45. lapon olvassuk e kissé határozatlan állítást, hogy a Tiszán túl az *l* rendszeren megmarad. Nincs így a dolog tudomásunk szerint, s a 130—131. l. adott táblázat is azt mondja, hogy a szóközépi *ol öl* és *ul ül* szótag a tiszántúli nyelvjárásban és az éjszakkéleti nyelvjáróterületen *ó, ő* és *ú, ü*-ve változik. — A kettős *ll*-et a kiskunsági nyelvjárás csak e két szóban ejtené-e: *szöllő, szöllani*? Alig valószínű, mikor Kecskeméten és Nagykőrösön *tülle, rulla belülle* stb. is hallhatók (49. l.). — Hogyan értsük a duna-tiszai nyelvjáróterületnél azt a tételt, hogy «hosszú és kettős mássalhangzó csak ritkán fordul elő, még leginkább a kettős *l* hallható: *belülle, nállam*» stb. (62. l.). Hát a *csörren, dobban*-féle igéket, az *éppen* szót, az *akkor, attól, abba* stb. alakokat hogyan ejtik? — Érdemes-e Pest és Bács megye nyelvjárását külön nyelvjárásokká szakítani amaz elmosódó csekély különbség alapján, hogy egyik gyakrabban ejt **é* helyett *i*-t, s a másik viszont fölszólitó alakokat is használ néha jelentő mód helyett (63. l.). — Végül alig hihető, hogy az ipolyvidéki nyelvjárás nyugati részén elő se fordulna az eredetibb *ó, ő* a köznyelvi *ú, ü* helyén (85. l.). Hisz jóval nyugatabbra, a mátyusföldi nyelvjárásban is elég példája van még e palóczos sajtáságnak (l. Mátyusf. nyelvjár. 56, 58, *ú—ő* és *ú—ó* alatt).

Azon óhajással fejezzük be e sorokat, vajha minél tökéletesebbnek üdvözölhetnők ez alapvető műnek várható második kiadását.

ZOLNAI GYULA.

A magyar nyelvjárások újabb irodalma.

Zolnai Gyula, Mátyusföld nyelvjárása. Nyelvőr XIX. és XX. kötet. (Különnyomat: Budapest, 1891.)

Bartha József, A palócz nyelvjárás. Nyelvőr XXI. és XXII. kötet.

A legutóbbi néhány év nem mutat valami örvendetes haladást nyelvjárásainknak megismertetése terén. A fent említett két nyelvjáróstanulmányon kívül csak egy rövidebb dolgozat jelent még meg, mely a Rábczavidék nyelvjárását ismerteti (Nyelvőr XX. k.). A népnyelvagyományok gyűjtése még gyengébben folyt; Pintér Sándor palócz meséin¹⁾ és Kálmány Lajos szegedvidéki gyűjtésén²⁾ kívül alig jelent meg valami figyelemre méltó közle-

¹⁾ A népmesékről XIII eredeti palócz mesével. Losoncz, 1891.

²⁾ Szeged népe, III. k. Szeged vidéke népköltése. Szeged, 1891.

mény. A Nyelvőrben is mind kevesebb tér jut a népnyelvhagyományok számára; úgy látszik, hogy a más tárgyú közlemények lassanként egészen kiszorítják a népnyelvi adalékokat. Legalább erre mutat az a tapasztalat, hogy míg az 1890-iki évfolyamban 75 oldal jutott a népnyelvhagyományok számára, addig 1891-ben 47, 1892-ben pedig már csak 23 oldalra szorultak az e fajta közlemények. A néprajzi társaság működésétől ezen a téren is örvendetes lendületet várhattunk volna; azonban e társulat még mindig küzd a lételért s ép e miatt nem fejtheti ki azt a működést, a melyre hivatva volna. Folyóirata, az *Ethnographia*, mindig közöl ugyan népnyelvhagyományokat is, csakhogy kevés gondot fordít arra, hogy a közlemények híven tüntessék fel az illető nyelvjárások kiejtését, sőt még egységes írásmódot sem állapított meg népnyelvi közleményei számára.

Pedig nagyon sok a tenni valónk a nép nyelvének megismerése és megismertetése terén. A nyelvtörténeti vizsgálatnak is a biztos alapból, a mai élő nyelvből kellene mindig kiindulnia, s úgy kellene kutatnia a régibb korok nyelvét visszafelé haladva s az ismert jelenségekből következtetve az ismeretlenekre. S ezt a biztos alapot a ma élő népnyelv ismeretétől várjuk. A *Magyar Nyelvjárások* cz. munkám megírásakor azt reméltem, hogy főgnak akadni kutatók, a kik adatait javítani, hiányait pótolni fogják, mert hisz e munkával — mint a hozzá csatolt függelékben is mondtam — nem az volt a célom, hogy befejezzem a nyelvjárások tanulmányozására czélzó eddigi munkásságot, hanem ellenkezőleg, hogy helyes alapot adva, megindítsam a magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozását.

Két év mult el e mű megjelenése óta, s azok a nyelvjárások, melyek akkor ismeretlenek voltak, ma sem ismertebbek. Hogy e hiányon segítsünk, rendszeres terv szerint kellene megindítani és vezetni a népnyelvhagyományok gyűjtését és a nyelvjárások feldolgozását. Hogy e tervet némileg előkészítsem, elsorolom azokat a vidékeket, melyeknek nyelvjárásáról nagyon kevés vagy éppen semmi adatunk sincs. A nyugati nyelvjáróterület egyike a legjobban ismertetett vidékeknek, csak a *hetési nyelvjárásnak* nem jutott még ismertetője; pedig hálás feladat volna ezt a nyelvjárást összehasonlítani a szomszédos őrségi, göcseji és rábavidéki nyelvjárással. Erre legjobban olyan kutató vállalkozhatnék, kinek anyanyelve e szomszéd nyelvjárásoknak egyike, hogy így annál könnyebben és biztosabban történhessék az összehasonlítás. A *zalai nyelvjárást* is csak a Nyelvőr közleményeiből ismerjük; e vidék nyelvének ismertetése érdekes példája volna a keverék nyelvjárásoknak, a mennyiben ép itt, Zala megye keleti részén megy át egymásba majdnem észrevétlenül a három érintkező nyelvjáróterület: a nyugati, dunántúli és a drávavidéki. Az ilyen nyelvjárás

ismertetéséhez azonban csakis mind a három nyelvjárás-területnek pontos ismeretével lehet sikeresen hozzáfogni.

A *dunántúli nyelvjárás-területről*, Vass József dolgozatán kívül, csak néhány kisebb ismertetés jelent meg, azonban a Nyelvörben megjelent közlemények eléggé megismertetik e vidék nyelvét, úgy hogy feldolgozása legalább is nem égető szükség. Az *alföldi nyelvjárás-területnek* kiskunsági és szegedvidéki részét jól ismerjük *Negyesy László*, *Korda Imre* és *Szántó Kálmán* dolgozataiból, valamint *Kálmány Lajos*nak három kötetnyi népnyelvi közleményeiből. Annál kevésbé ismerjük a *Sárvíz* és a *Dráva-vidék nyelvjárását* s ép ezért a Baranya és Somogy megye déli részén lakó magyarság nyelvjárásának feldolgozása szintén egyike a legsürgösebb feladatoknak. Somogy megyében nagyobb szabású gyűjtést végzett *Vikár Béla*, s az ő gyűjteményének megjelenését annál nagyobb érdeklődéssel várhatjuk, mivel a gyorsírás segítségével tett feljegyzései híven tükrözik vissza az élő nyelvnek minden sajátosságát. Azonban az ő gyűjtése is Somogy megyének inkább északi felére terjedt, a mely már a dunántúli nyelvjáráshoz tartozik. Másik fontos és sürgős feladat volna a *szlavóniai nyelvjárás* tanulmányozása és feldolgozása, mert ez érdekes nyelvjárás szigetről semmi egyéb adatunk nincs, mint a mit Szarvas Gábor jegyzett fel majdnem 20 évvel ezelőtt.

Ismerjük a *duna-tiszai nyelvjárás-területnek* tiszántúli felét s a bácsmegyei magyar helységeknek egy részét, azonban annál kevesebb adatunk van a pestmegyei *é-ző* helységek nyelvéről. A Duna és Tisza köze majdnem csupa nyelvjárás szigetekből áll s a megoldandó feladat e szigetek nyelvjárásának pontos megállapítása egyenkint; e mellett különös tekintettel kell lenni arra, hogy honnan került az illető község lakossága mai lakóhelyére s hogy eredetileg is magyar anyanyelvű volt-e, vagy pedig csak újabban magyarosodott meg.

Az *északkeleti nyelvjárás-területnek* szintén csak egy részét ismerjük részletesebben, t. i. a felsőtiszai nyelvjárásnak nyugati felét, főleg Debreczen városáét; de már Szatmár, Bereg és Ugocsa megye majdnem teljesen ismeretlen terület. Az egész zemplén-abauji nyelvjárást csak a Nyelvörben megjelent néhány közleményből ismerjük, az alsószamosi nyelvjárás sajátosságait pedig csak sejtjük. E nagy vidék nyelvének vizsgálatát és megismertetését tekinthetjük határozottan a legsürgösebb feladatnak e téren. Az erdélyi magyarság nyelvét szintén csak néhány közleményből ismerjük, csupán a *kalotaszegi nyelvjárásról* jelent meg elég részletes ismertetés Czuczka Jánostól (a *«Kalotaszeg»* cz. lapban és újabban Jankó János könyvében *«Kalotaszeg magyar népe»*). Majdnem egészen ismeretlen Torda és Toroczko vidékének, valamint a Küküllő megyei magyarságnak nyelvjárása.

A palócz nyelvjárásokról újabban igen jeles és kimerítő delgozatok jelentek meg; *Albert János* a gömörmezei nyelvjárásokat ismertette (Nyelvőr XVIII.), *Bartha József* pedig a Mátra és Bükk hegységtől északra eső vidék nyelvét dolgozta fel. Az ipoly- és karancsvidéki nyelvjárást *Pintér Sándor* mutatja be 13 mesében, melyeket egyenesen az elbeszélők ajkáról írt le s híven tünteti fel bennük e vidék nyelvének minden sajátosságát. Magából e 13 meséből meg lehetne ismertetni ezt a nyelvjárást, csak a hangok képzését kellene még pontosan megfigyelni. *Pintér* könyve így is valószínű kincsesbánya a nyelvész számára. A nyugati palóczos nyelvjárásokat is eléggé ismerjük részint régibb közleményekből és feldolgozásokból, részint és különösen *Zolnai Gyula* dolgozatából (Mátyusföld nyelvjárása). Annál kevésbé ismerjük e nyelvjárás-területnek keleti széleit, a hernádvidéki, hegyaljai, bükkaljai és jázsági nyelvjárást, valamint Pestmegyének északi részét s egyes palóczos szigeteit. Ezekkel a nyelvjárásokkal ép azoknak kellene foglalkozniok, a kik eddig a palócz nyelvjárásokat ismertették.

A *székely nyelvjárásokkal* legrégebb idő óta s leggyakrabban foglalkoztak nyelvészeink, s érdeklődéssel várjuk, hogy *Steuer János* közzé tegye és feldolgozza gazdag székelyföldi gyűjtéseit. De még a székely vidéken is van egy terület, melynek nyelve aránylag kevés figyelemben részesült; ez a *csik-gyergyói nyelvjárás*. Végül mint nem csekély érdekű feladatot tűzhetjük ki a bukovinai magyarok nyelvének tanulmányozását, legalább azokon a helyeken (Pancsova és Arad vidéke), a hova őket újabban betelepítették.

Ime, mennyi a megoldandó feladat! Kutatóinknak e vidékeket kellene felkeresniök, hogy munkájuk minél hasznosabb és eredményesebb legyen.

Ezúttal a nyelvjárásokra vonatkozó újabb delgozatok közül a két legfontosabbat akarom részletesebben ismertetni.

Zolnai delgozata a Mátyusföld nyelvjárásáról némi tekintetben több, más tekintetben meg kevesebb, mint a mit egy nyelvjárás tanulmánytól várhatunk. Kevesebb annyiban, hogy nem nyújtja e vidék grammatikájának teljes leírását, mert ehhez — mint a szerző maga mondja — «sokkal hosszabb megfigyelés szükséges, mint a mennyit nekünk Mátyusföld népnyelvére fordítani alkalmunk lehetett». Másrészt a mellett, hogy leírja a Mátyusföld nyelvének hangtani sajátosságait, arra is törekedett, hogy megállapítsa «az irodalmi és népnyelvi hangtan eltéréseinek rendszerét» (69. l.), s ezzel többet nyújtott, mint a mennyit a nyelvjárás leírójától várunk. A hangváltozások rendszerének e felállításánémileg rovására van a nyelvjárás sajátosságok világos áttekinthetőségének; *Zolnai* elsorol és rendszerében a maga helyére állit minden egyes eltérést, a mi valamely nyelvjárás alak s az irodalmi

nyelv között feltűnik; ily módon találunk egy vagy több példát majdnem minden lehetséges hangváltozásra, neha csak hangmegfelelésre, de nem emeli ki azokat az eltéréseket, melyek ép erre a nyelvjárásra nézve jellemzőek, s melyek Mátyusföld nyelvének külön helyet állapítanak meg a magyar nyelvjárások sorában. A szóban forgó nyelvjárásról alkotandó tiszta képet nagyon zavarja az is, hogy Zolnai sokkal nagyobb területre terjesztette ki vizsgálódását, mint a mekkorát alkalmasan egy nyelvjárásnak lehet tartanunk. Szerinte ehhez a nyelvjáráshoz számítandó Pozsony megyének a Csallóköz és Kis-Kárpátok közé eső darabja, Nyitra megye alsó vége, Komárom megye dunáninneni fele Csallóközön kívül s Esztergom megyének dunáninneni része. Ez az így megjelölt vidék három nagy nyelvjárásterületnek határán van; a dunántúli, nyugati és a palócz nyelvjárásterületek itt érintkeznek egymással a jellemző sajátságaik különböző mértékben vannak meg a megjelölt területnek egyes részein. Ez az oka, hogy Zolnai mátyusföldi sajátjának mond néha olyan jelenséget, a mit az illető vidéknek csak egy részén tapasztalhatunk. Mátyusföld hangjai között ott látjuk pl. egymás mellett ezeket: *á, ǎ* és *a*, pedig az első kettőt csak az a vidék használja, a melyik közelebb esik a palóczsághoz (Nyitra és Komárom m.), viszont az *a* (*á* után álló szótagban) dunántúli sajátság s csak a pozsonymegyei részen hallható. Az *ly* hangot a keleti résznek, a nyugati ellenben *l, ll*-nek mondja, s ez a nyugati nyelvjárásterületnek sajátja. Több hasonló tapasztalat volt az oka, hogy a Magyar Nyelvjárások cz. munkámban a Mátyusföld nyelvjárását szűkebb térre vontam, mint Zolnai, s hozzá csatoltam a Csallóköz nyelvét is, mely vele majdnem teljesen egyezik; ellenben külön tárgyaltam a barsmegyei s az esztergom-komáromi nyelvjárást.

Zolnai dolgozata gondos és pontos megfigyelésről tesz tanúságot, mely még az egyéni sajátságokat sem hagyta figyelmen kívül, s azon igyekszik, hogy rendszerezze mindazon jelenségeket, melyek saját tapasztalatában, s a Nyelvőr közleményeiben elébe akadtak. A dolgozat legnagyobb részét a *Hangtani sajátságok* foglalják el. Előbb leírja azokat a hangokat, melyek a köznyelv ábcéjében ismeretlenek; ezek közül az *á, ǎ* — mint már láttuk — palócz vonás, az előbbi az *a*, az utóbbi az *á* helyén áll. Megvan e mellett az *a* és *á* is, sőt *a* helyén *á* után álló szótagban a dunántúli *a* is. Az *a, á*-nak e kétféle változata teljesen kizárja egymást; a hol *á*-t ejtenek, ott nem állhat helyette *a*, s viszont. A vegyes hangú *é* csak egyes szókban és egy-egy beszélő ajkán hallható; az *á, ǎ* leginkább csak pótlónyujtás esetén fordul elő, de a palóczos vidéken *é* helyett is áll néha *ê*. Sajátságos hangja a Mátyusföld nyelvének az, a mit Zolnai *ǎ*-val jelöl; ezt akkor ejtik, ha az *a* helyett álló *á* után elmarad az *l*, s a magánhangzó félig hosszú lesz. Az *ê*-t ez a vidék rendszeren ejti, s Zolnai közli is azokat a sza-

vakat, melyekben ő hallotta, de megjegyzi, hogy ő nem tudta minden alkalommal megfigyelni s megjelölni az *é*-t, ennek «talán fő oka, de egyszersmind némileg mentsége is: tiszavidéki nyelvrézkem, mely nem ismervén kétféle *e* hangot, igen sokszor el is feledtetí a kettő következetes megfigyelését» (11. l.). Az *é* szokatlansága lehet az oka annak is, hogy néha ott hall, vagy legalább vél hallani *é*-t, a hol nem ejtik, legalább a következő adatokhoz kétség fér: *bé* igekötő, *dé, él* igekötő, *ériggy, észik, éz, kért, tekint*. A mássalhangzók közül csakis az *ly* érdemel figyelmet; a szóban forgó területnek keleti része *j*-t, nyugati része *l*-et ejt helyette.

A köznyelvitől eltérő alakokban mutatkozó hangváltozásokat a következő két főcsoportban tárgyalja: 1. mennyiségi tűnemények és 2. minőségi tűnemények. Az első csoportban szól a teljesebb és a rövidebb hangalakokról s az időmértéki sajátságokról; a második csoportban tárgyalja az eltéréseket a hangok minőségében és rendjében. Ez a csoportosítás a hangváltozásoknak mintegy csak külső alakján alapszik, de nem hanyagolja el e mellett Zolnai azt a fontosabb történeti szempontot sem, hogy az illető hangeltérés eredeti sajátság megőrzése-e, vagy pedig újabb fejlődés.

Az alakítani sajátságokat tárgyalva szól a szavak összetételéről, a szótövekről, továbbá a szóképzésről és a ragozásról. Igen gondosan kidolgozott fejezet az, mely a jelentéstani sajátságokról szól, külön tárgyalva az anyagi és az alaki jelentéstan körébe tartozó tűneményeket. A mondattani sajátságokat s az idegen hatásokat már csak rövidebben tárgyalja. Végül szójegyzék zárja be a dolgozatot.

Bartha József «A palócz nyelvjárás»-nak nevezi dolgozatát, noha maga is megvallja, hogy nem terjeszti ki vizsgálódásait az egész palócz nyelvjárásra, «hanem csak azon táj nyelvi sajátságairól szándékozom itt írni — mondja dolgozata elején — mely a legtöbb joggal viseli nevét». Később a maga nyelvjárásának határait így szabja meg: «északon a Fülel, Bánréve és Edelény helységeken keresztül vont egyenes vonal, délen pedig a Bükk és Mátra hegylány környéke vet határt; nyugaton ellenben a Fülektől Gyöngyös környékéig húzott egyenes, míg keleten a miskolezi vidék zárja be» (169. l.). E vidék nyelvéről a Magyar Nyelvjárásokban mint két külön nyelvjárásról szólottam (mátravidéki és borsodi nyelvjárás); s *Bartha* leírása is azt mutatja, hogy e vidék nyelve — noha lényeges különbségeket nem is tüntet fel — mégsem egészen egységes. Ilyenkor mindig jobb kisebb területekre osztani az egész vidéket, hogy annál jobban állapíthassuk az meg egyes sajátságok elterjedését. Ha azonban egy nyelvjárásnak tekintjük is az egész vidék nyelvét, semmi esetre sem nevezhetjük pusztán palócz nyelvjárásnak, mert ha a palóczos vidékeket számon kívül hagyjuk is, az ipolyi és a karancsvidéki nyelvjárás ép oly joggal

viseli a palócz nevet, mint ez a nyelvjárás. Bartha tanulmánya tehát csakis a középső palócz nyelvjárások keleti felét tárgyalja.

A nyelvjárás leírása gondos és részletes tanulmányra vall, s meglátszik rajta, hogy Bartha alapos ismerője e vidék nyelvének. A mi fogyatékoság van benne, annak oka egyrészt az, hogy nagy vidék nyelvét foglalta egybe s nem vonja meg elég világosan az egyes sajtáságok határait. E megjegyzés főleg az egyes hangok használatára vonatkozik. Így pl. az *a*-t e vidék majd *a*-nak, majd *á*-nak, majd *q*-nak ejti, de nem nyerünk tiszta képet arról, hogy meddig terjed minden egyes hangnak a használata, s vajjon hallható-e egymás mellett ugyanazon a vidéken az *a* és *q* vagy *á*. Épígy vagyunk az *á*-val; ezt négyféleképp ejtik ezen a területen, mely ejtémódok között csupán az ajakzárás foka tesz különbséget. Teljesen nyitott ajakkal képezzük a köznyelvi *á*-t, valamivel zártabb az *á*, még zártabb az *a*-nak megfelelő *á*, sőt az északi részeken még az ennél is zártabb ajakkal képzett *á* is hallható. A hosszú *é* hangok használatán még legkevesebbé tudunk eligazodni; a köznyelvi *é* helyén ennyi féle hangot hallhatunk: *ê*, *ê*, *é*, *é*, de hogy melyiket mikor és hol ejtik, erre nézve világos útbaigazítást nem nyerünk. A hangtan tárgyalásának ez a módja az oka, hogy a magánhangzók táblázatában egymás mellett látunk olyan hangokat, melyek egymás mellett ugyanazon a helyen nem fordulnak elő. Sokkal jobb lett volna külön-külön állítani össze e nyelvjárás-vidék minden egyes részének magánhangzóit. Így ez a táblázat csak azt mutatja, hogy miféle hangokat hallhatunk ezen a területen, illetőleg e területnek majd egyik majd másik részén.

A hangtan tárgyalását illető másik megjegyzésem épígy vonatkozik Zolnai dolgozatára, sőt majdnem minden eddigi nyelvjárástanulmányra is. A feldolgozók rendszeresen azt az eljárást követik, hogy a tárgyalandó nyelvjárást szembe állítják az irodalmi nyelvvel s több-kevesebb rendszerességgel elsorolják az irodalmi nyelv és az illető nyelvjárás között mutatkozó hangalakai különbségeket. Ennek az eljárásnak az a következménye, hogy a szóban forgó nyelvjárás pontos hangtani leírása helyett bonyodalmas rendszerét kapjuk az összes hangváltozásoknak, melyek igen gyakran nem is hangváltozások, hanem csak hangmegfelelések; sőt néha még ezek sem. Bartha nincs is tekintettel arra, hogy a nyelvjárás hangalakja eredetibb-e az irodalmi alaknál, vagy pedig újabb fejlődés, sőt néha még avval sem törődik, hogy a két alaknak tulajdonképp semmi köze sincs egymáshoz. Ez az oka, hogy az *f* : *m* hangváltozás példajaként szerepel *nyammog* e h. *nyafog*; a *t* : *l* hangváltozásnál pedig *lottyán*, *lotyog* e h. *totyog*, bár maga B. is megjegyzi, hogy ezek valószínűleg nem egymásnak változatai. A *p* : *m* hangváltozásra is csak egy példát említ: *mocsolya* e h. *pocsolya*; eredeti a dologban csak az, hogy B. maga is bevallja, hogy e két szónak

semmi köze sincs egymáshoz, s mégis ott szerepel a hangváltozások közt.

A hangtan néhány pontjára nézve bővebb és pontosabb felvilágosításra volna szükségünk; így első sorban pontosabban kellene ismernünk az orrhangok képzése és használata módját, mert Bartha leírásából (174. l.) nem tudjuk, vajjon igazi orrhangú mánuhangzók-e ezek. A palócz éneklő hangsúlyt illetőleg is pontosabb és világosabb leírásra volna szükségünk.

Sokkal alaposabban dolgozta ki Bartha a nyelvjárás alaktanát, jelentéstanát és mondattanát. A hangtanban is azt az eljárást kellett volna követnie, a mit az alaktanban maga elé tűzött, t. i. hogy leírja a maga nyelvjárását úgy, a mint van s nem származtatja mintegy folyton az irodalmi nyelvből, melyhez a nyelvjárásoknak a leggyakrabban igen kevés közük van.

BALASSA JÓZSEF.

Magyar elemek az oláh nyelvben.

Mândrescu C. Simon: Elemente ungurești în limba Română. București 1892. — 198. lap.

1888-ban hagyta el a sajtót mint külön lenyomat a «Magyar Nyelvőr»-ből fönti címet viselő munkám, melyet a Magyar Tud. Akadémia a «Sámuel díj»-jal tüntetett ki. Előre tudtam, hogy román atyámfiak a legnagyobb elkeseredéssel fogják fogadni, sőt nem fognak késni, hogy hazugnak, denunciánsnak és ostoba férczelménynek deklarálják. Ámde megnyugtatót az a tudat, hogy a mit benne megírtam, az igazság tiszta meggyőződéséből tettem, a mely a tények elől nem zárkózik el s a nemzeti érzékenykedéssel nem retteg szembe szállani. A mit sejtettem, be is következett. *Densușan* Áron könyvemet haszontalan és értektelen tákolmány-nak nevezte. A «Tribuna» című napilap megfizetett zsoldosnak s a történelmet hamisító magyar tudományosság satellesének hirdetett. Most pedig napvilágot lát egy mű *Mândrescu C. Simontól* «*Elemente ungurești în limba română*», a mely e kérdést románul akarja tudományosan megoldani s kimutatni, hogy mi az értéke az én kísérletemnek. A könyv, a mely licentiatusi értekezésnek készült, a most élő legnagyobb román nyelvésznek, *B. Petriceic-Hașdeu*-nak van ajánlva, kinek a szerző az egyetemen tanítványa volt. A «Bevezetés»-ben sorra végez *Jerneynek*, *Hunfalvynak*, *Roeslernek*, *Cihacnak* e téren kifejtett munkásságával; és ő, a kezdő nyelvész, kicsinylőleg beszél ez ismert nevű, komoly tudósokról, a kik hibázhattak, mivel nem bírták teljesen a román nyelvet, de nem hamisítottak, a mivel pedig őket lépten-nyomon vádolja. A 8. lapon ráter az én könyvemre is, a melynek román fordítása most folyik Moldován Gergelynek Kolozsvárott megjelenő folyóiratában, az

«Ungaria»-ban. Ime a tudományos vélemény s a megfélebbezhetetlen ítélet rólam: «A. Gy. olyan román, mint Moldován G., a ki nek lapjában megindult munkájának fordítása. Apróra szedett kritikát nem mondok róla, mert az előzőiről nyilvánított véleményem [t. i. az irányzatos és tudománytalan munkálkodás vádja] reá is illik. Egy dologban azonban különbözök tőlük, abban, hogy czélja mentől több magyar elemet a román nyelvre rátukmálni, mintha az a magyarok dicsősége volna, kiket *mint magyar honpolgárnak* Moldován G. módjára úgy kell szolgálnia, a mint lehet».

Ámde azért a tudós szerző nem átallja könyvemet forrásmunkául használni, annak eredményeit igazaknak nyilvánítani, sőt mi több, a tőlem gyűjtött anyagot két kézzel fölhasználni. Szerzőnek műve két nagy csoportra oszlik, az egyik a provincializmusokat, a másik az összes románok előtt ismeretes, tehát a polgárjogot nyert magyar kölesönvételeket foglalja magában. Számba nem véve, hogy e merev kettéválasztása az anyagnak magába véve a lehető legszerencsétlenebb eljárás, mert az olvasó nem nyer tiszta képet a befolyás nagyságáról; de másrészt helytelen, mert a szók elterjedésében önkényesen fölállítani a határkövet s kimondani, hogy ezentúl már ismeretlen, nem szabad. Akárhány van a szerzőtől provincializmusnak mondott elemek közt, a melyek az egész románságban járatosak.

A mi szerzőnek ortográfiáját illeti, meg kell jegyeznem, hogy nyelvészeti szempontból hasznavehetetlen, mert úgy írja le a szókat, a mint irodalmilag szokták, s nem mint a nép nyelve ejti ki.

Az alábbi lajstromban idézzük azon kölesönvételeket, melyek a mi összeállításunkból hiányoznak.

adağ, azağ : *agyag*. Bihar s Maros-Torda megye.

alás : *állás échafaudage, plancher*, Erdélyben járja.

aläu : *elő* (előre, rajta jelentésben). Szilágyság.¹⁾

alegăduesc ; *eléged(ik)*. Erdélyben.

andălesc : *andalog* (kóborog, időt veszteget). Erdélyben. Szerző azt tartja, hogy *indul* az eredetije.²⁾

baioș : *bajos*. Szilágyság.

belceü : *bölcső*. Szilágyság, Szatmár m.

biceü : *becsü* (æstimatio). U. o.

biräu : *biró*. Moldvában sóbányai munkás jelentésében járja.

Hiányzik még nálam a biró összetételei közül :

čurbdiräu : *csürbiró*, a ki az udvaron lévő buzaasztagokra fölügyel. Szilágyság.

burzuluesc, buzulesc : *borzol*. Bukovinában s Magyarországon.

¹⁾ Ez inkább a magyar-német *aló!* = francia *allons!*

S. Zs.

²⁾ Egyik sem valószínű — a jelentés miatt.

S. Zs.

Szerző a román *borz* szó denominális képzésének tartja. A *borz*-nak, melynek jelentése *összekuszált, szanaszét hányt* (a libák tollára mondják), a magy. (torzon) *-borz* alakot vélem eredetijéül.

bumbușcă: *gomboska* (gombostű). Az egész Magyarországon s Moldvában járja.

čelușag: *csalóság*. Magyarországon.

čalău: *csaló*. U. o.

coșovet': *kótyavetye*. U. o.

corșag: *kórság* (nátha, hasmenés, nehéz nyavalya). U. o.

criștai: *kristály*. U. o.

đug: *dög*. U. o.

feleșesc: *felesel*. Maros-Torda m.

feleluesc: *felel* (felesel jelentésben). U. o.

hedeș: *hegyes* (a barmok szarvára mondják). Erdélyben.

hozate (többessz. szó): *hozat*. Így hívják nálunk a katonák a *czakkumpakkot*. Szerző a *hozzátartozás*-ból származtatja.*)

terhelesc: *terhel*. U. o.

vigănău: *viganó*. U. o.

Viszont *Mândrescu* könyvében egész sereg olyan szó hiányzik, a mi nálam mint provincializmus szerepel. Ezeket a szerző — állítása szerint — éppen azért nem vette föl, mert nem általános keletüek. Ha e tekintetben következetes akart volna maradni, akkor egyáltalában el kellett volna ejtenie a tájszókát; ámde bizonyára ő is abban a meggyőződésben volt, a melyet munkámban én is hangsúlyoztam, hogy a nyelvésznek mindenről tudomást kell vennie, a mi az illető nyelv keretén belül található. Hogy a tőlem gyűjtött tájszók nagy részét számba nem vette, még hagyján; de az már nem bocsátható meg, hogy az én könyvemben előforduló, teljes polgárjogot nyert kölcsönvételek egy részét kihagyta. Így pl. hogy többet ne említsek, a *mântuesc*: *ment* igét sehol se találom nála. Egyike a teljesen meghonosodott magyar szóknak a román nyelvben, melylyel a legrégebb irodalmi terméktől a mai élő beszédig lépten-nyomon találkozunk. Azt hittem, hogy most már a mikor *Hașdeună*nak ítéletéről is, melyet készpénznek vett a román nyelvtudomány, kimutattam, hogy tarthatatlan, nem fog akadni komoly nyelvész-ember, a ki kétségbe vonná a szónak magyar eredetét. S ime e munka újra csak azt igazolja, hogy a nemzeti hiúság erősebb mint az igazságszeretet, az ábrándozás édesebb a valónál s a *gondolom* és *hiszem* értékesebb a *tudom*-nál. A szerző annyira *hiszi*, hogy a *mântuesc* nem magyar kölcsönvétel, hogy egyáltalában említést se tesz róla könyvében.

*) Egyik föltevés sem állhat meg, mert nyelvünkben sem *hozat*, sem *hozzátartozás* nem járatos ilyen jelentéssel. S. Zs.

Az én munkám, mely a magyar régiségekre, különösen pedig a magyar szóknak a régi nyelvben járatos alakjaira is ügyet vett, a szerzőre nézve holt anyag maradt. A *bulč, bálč*: vásár szó pl. szerinte *bucsú*-ból ered az *l* hang közbeszurásával, holott nálam tisztán meg van mondva, hogy eredetije a régi magyar nyelvben használatban volt *bucsú* szó, tehát ez esetben régibb kölcsönvétellel van dolgunk. A *belsug*-ra nézve is egyszerűen azt állítja, hogy a magy. *bőség* származéka. Ha e szóra vonatkozó részt könyvem-ből elolvasta volna, megérthette volna, hogy egy oly kölcsönvétellel van dolga, mely nemcsak a román, de a magyar nyelvnek is örökbecsű emléke marad. A *belsug* azon ritka kölcsönvételek egyike, melynek mását sem a mai, sem a régi magyar nyelv adni nem tudja, de, hogy élni kellett egykoron a magyar nyelvben egy *belség* alaknak, arról a legfényesebb tanuvallomást épen a román nyelv teszi.

Kevés izlésről tanuskodnak szerzőnek reflexiói, melyeket egy-egy szóhoz fűz. Feledi, hogy tudományt, s nem politikát űz; pl. «*jobägie*: *jobbágy*(*kodás*); magyar elnyomóitól tanulta el a román nép, kik ma is olyan helyzetben tartják, a mely nem sokban különbözik a régi jobbágyságtól».

Könyvének legnagyobb hibája az, hogy sem a kölcsönvételek hangtanát és jelentészetét, sem pedig a belőlök vonható tanulságokat nem találjuk benne összefoglalva. A tanulságok nélkül könyve holt anyaggyűjtemény, a melybe lelket másnak kell öntenie.

Elismerjük, hogy műve szorgalmas kutatás és olvasás tereméke, a mely épen azért kritikaibb főt és avatottabb kezet érdemelt volna. Reméljük azonban, hogy idővel, ha Mándrescu tehetsége megizmosodik s különösen igazságszeretete erősebb lesz az elvakító nemzeti hiúságnál, melynek helye nincs a tudomány világában, értékes művekkel fogja szaporítani a román irodalmat, melynek nyelvészeti ága most van föllendülőben.

ALEXI GYÖRGY dr.

Finn mesetanulmányok.

Kaarle Krohn. Die geographische Verbreitung einer nordischen Thiermärchenkette in Finnland, durch eine Karte erläutert.(Fennia, 1890. IV. No 4. 1—14. l. és egy térkép.)

Katona Lajos a Nyelvtudományi Közlemények XXII. kötetében (505—510) ismertette Krohn Károlynak az észti dalok földrajzi elterjedésére vonatkozó, mind tárgyilag mind módszerileg rendkívül érdekes dolgozatát. E dolgozatban a nagyszerű észti népköltési gyűjtemények «átvizsgálása és futólagos szemléje eredményeiből hat példán világítja meg az észti dalok földrajzi elterjedését egyben változataik sűrűségével; e mellett pedig egy igen ügyesen szerkesztett térképen az összes dalok

általános elosztását tünteti fel előfordulásuk gyakoriságának öt fokozatban való ábrázolásával).

Krohn mestere e módszerben saját édes atyja volt, ki a Kalevaladalok keletkezéséről írt nagy munkájában (J. Krohn, *Suomalaisen Kirjallisuuden historia, I. Kalevala*. Helsingissä 1883—1885; 616 l.) alkalmazta e geográfiai módszert fényes sikerrel. Ugyanazon módszert használta fel Krohn K. fent idézett tanulmányában az állatmesék terén. Ez irányban való kutatás különösen a finn állatmesék terén már csak azért is becses eredményeket ígért, mert a finnek összegyűjtött folklóranyaga sokkal gazdagabb, mint bármely más népé, hiszen csak a finn irodalmi társaság birtokában nem kevesebb mint 20,000 dal, 40,000 közmondás, 20,000 babonás szokás, 13,000 mese, 10,000 találós mese s így összesen több mint 100,000 szám van egybegyűjtve.

Krohn ezen dolgozatában a földrajzi módszert arra használja fel, hogy a különböző szomszédos népek hatásait nyomozza az állatmesék fejlődésére. E célból kiválaszt egy állatmese-láncolatot, mely a medvével (farkassal) és rókával foglalkozik s ezt teszi az összehasonlító vizsgálat tárgyává. Ennek eredményeit Krohn már korábban (*Tutkimuksia suomalaisten kansansatujaen alalta, I. Vihko 1 ja 2*, Helsingissä 1887—1889) összefoglalta, s ebből kitűnt, hogy ez az összefüggő meseláncolat több mint 1000 éve megvan Észak-Európában, és hogy az Finnországra kétfelől vándorolt be: nyugat vagyis Skandinávia és Kelet, vagyis Oroszország felől. A jelen dolgozat már most kizárólag azzal foglalkozik, hogy az említett mesekörben a nyugat- és kelet-európai folklór-elemek viszonyát állapítsa meg Finnország területén. E célra az említett mesekörből három mesesort választ ki összesen tizenegy taggal, melyek mint külön-külön mesék is élnek a nép ajkán, s ezeket veszi vizsgálat alá. E tizenegy mese teljesen rövidre fogott kivonatot a következőkben adom azon megjegyzéssel, hogy a római számok a nagyobb, teljesebb mesekörnek a kutatásban felhasznált tagjait jelentik.

VI. A róka döglöttnek téteti magát s felvéteti magát a halakkal megrakott szekérre; onnan leszórja a halakat, aztán maga is megugrik; a kocsis csak otthon veszi észre, hogy kocsiján se hal, se róka.

VII. A róka eszi a halakat; meglátja és megkívánja a medve; a róka azt tanácsolja a medvének, fogjon ő is halat úgy, hogy dugja farkát a jég lékébe s tartsa addig ott, míg a halak rá nem ragadnak. A medve megteszi, faránál fogva a jéghez fagy s hogy a róka hitta emberektől menekülhessen, kitépi magát, ott hagyja farkát. Ezalatt a róka beszöki a házba.

VIII. A róka megeszi a tejfelt; közben hazajő a háziaszony, meglátja a rókát s hogy némi bosszút álljon rajta, hozzá vágja a tejeles kanalat, de az csak a farka végét éri, s ez azóta fehér.

IX. Találkozik a róka a medvével s elpanaszolja mily rosszul járt ő azóta, járnai se tud, úgy megverték. A medve megszánja, vállára veszi s úgy czipeli. A róka dudol: «a beteg viszi az egészségest.» — majd — «vert viszen veretlent». A medve észreveszi a gúnyt, ledobja a rókát s üzöbe veszi.

X. A róka egy fagyökér alatti oduba buvik; a medve az orrával megy utána s a róka lábába harap. «Harapd csak a gyökeret!» nevet a

róka. A medve azt hívén, hogy téved, kiereszti a róka lábát s a gyökérbe harap: «Jaj, ne harapd a lábamat!» jajgat a róka s megszabadulva a medve fogától, megszökik.

A másik mesesorból ezen tagokat veszi fel Krohn:

IV. A róka ellopja a medve mézét. A medve a rókát gyanúsítja s azt ajánlja ennek, aludjanak el mindketten a napon, hadd lássák, ki izzadja ki a mézet. A medve el is alszik, de oly mélyen, hogy a róka, mikor érzi, hogy a méz már folyik ki belőle, észrevétlenül bekeni vele a medvét. A medve elhitte, hogy ő ette meg a mézet.

XXVIII. A medve távollétében a róka nőszni akar a nöstény medvével; ez a rókát üzőbe veszi; a róka két egymáshoz közel álló fa közt átugrik, a medve utána, de a két fa közé reked; erre a róka rajta a tehetetlen erőszakot ejt.

XIV. A medve árván maradt gyermekeihez ápolót keres. A nyúl nem kell, mert hangja nincs. A róka ajánkozik, a medve felfogadja; a míg azonban a medve az erdőn jár, a róka megeszi a három bocsot s megszökik.

Végül a harmadik mesesor ez:

XXII. a) Egy lusta ember marhát az erdőre viszi s haragjában azt mondja: «fálná fel a medve!» A medve megjelen, az ember megijed s haladékot kér, hogy munkáját végezze. A róka előkerül s megígéri az embernek, hogy két tyukért megszabadítja. A rókát meghallja a medve, nem ismeri meg, de megijed s kérdi «micsoda láрма az ott?» — «A király vadásza medvére vadászik,» feleli az ember a róka sugására. «Kérlek ne árulj el,» könyörög a medve. «Micsoda feketeség van ott melletted?» kérdi a róka nagy hangon. «Egy fatörzs,» feleli az ember. «Tedd szekeredre, kösd le s vágd belé a fejszét,» parancsolja a róka. A medve könyörög az emberhez, hogy mindezt csak jelezze, mintha megtenné. Az ember azonban valóban megteszi s a medve meghal.

XXII. b) Az ember hazamegy a két tyukért; zsákjában azonban a tyukok helyett két kutyát köt, azokat a rókára eresztik; a róka odujába fut, a kutyák azonban őrzik.

XXII. c) A róka megkérdi tagjaitól, hogy viselték magukat a veszedelemben. Mindegyik jól viselte magát, csak a farka volt mindig útjában; büntetésül a róka ezt kidugja a kutyáknak, azok persze aztán a farkánál fogva az egész rókát megfogják.

E tizenegy mese a föld összes népeinél, amint ezt Krohn táblázatosan összeállítja 708 variánsban ismeretes s e variánsokból 362, tehát több mint fele, esik a finnekre. A táblázatból kitűnik azonban az is, hogy mind a tizenegy mese együtt esakis a finneknél van meg, a többieknél a tizenegyből csak egy-kettő vagy egynehány. Továbbá az első öt mese sorozata ilyen szakadatlan összefüggésben csak a finneknél van meg.

A skandináv és szláv befolyást Krohn akkép állapítja meg, hogy a medve (skandináv) vagy a medve helyett a farkas (szláv) szerepel e. E nézőpontból vizsgálva a meséket, illetve variánsait, látjuk, hogy Finnországban a finn állatmese nyugoteurópai skandináv és keleteurópai orosz formái is megvannak; Finnország azonban a meséknek nem átmeneti, hanem határterülete mind kelet mind nyugat felől. Hogy e mesék igen régen honosak, bizonyítja az a tény, hogy a nyugateurópai

és keleteurópai orosz formából egy teljesen eredeti, harmadik, speciálisan finn forma olvadt össze. E tekintetben a táblázatos összeállítások még azt is kimutatták, hogy a néplelek teremtő működése a keleti és északi variánsokban nyilvánul, tehát a Skandinávia és Oroszország közt végbemenő néparamlások nagy szárazföldi útjában, míg a mesék ősi formáit a nyugati és déli finn variánsok őrzötték meg, vagyis mint a nagy kontinensek őslakossága a föld szívéből, mindinkább a partokra, a partokról a szigetekre szorulnak.

Íme a mesék földrajzi elterjedését ugyanazon nagy általános természet-törvények szabályozzák, mint az emberét s mint a növény- és állatvilágét.

A térkép, melyet Krohn dolgozatához csatol, e mesék egyenkinti elterjedésén kívül feltünteti azt is, meddig terjed kelet felé a medve, nyugat felé a farkas szerepének geográfiai határa. E szerint a farkas szerepkörének nyugati határvonalát Impilaks, Suistam, Savitaipall, Gustaf Adolf, Kiuruvesi, Kivijärvi, Himnuka nevű falvak; míg a medve szerepkörének keleti határát Szent-Pétervár, Salmi, Licksa, Karsiula, Lestijärvi, Lohtaja falvak adják meg.

JANKÓ JÁNOS dr.

Gabelentz felfogása a nyelvek küzdelméről. Széchenyi jelmondatát, hogy nyelvében él, nyelvében hal minden nemzet, G. is ugyancsak osztja. Szerinte a nyelv életereje a nép életerejétől függ, s joggal tekintjük a népet és nyelvet elválaszthatatlannak. De mindkettejüknek védelméhez vagy az idegen befolyásoktól való elzárkózás, vagy egy elég nagy nyelvközségnek területi egyesülése kell. Azért igen helyes ösztönt árulnak el az ily küzdő népek, ha egyesülni akarnak, vagy erőszakoskodnak szomszédjaikkal, és éppen oly helyesen éreznek a hatalmas államok, ha tartományaik elpártolhatnámságaira brutális nyelvi parancsokkal felelnek: «Nemesak a kicsinyek tanultak III. Napoleon nemzeti-ségi elvéből.» (256. l.)

Könyvének másik helyén G. arról szólva, hogy a nyelvjárások mily fontos bizonyosságai a nép történetének, két település nyelvére hivatkozik: «A XII. század óta laknak az alsó Rajna mellől és Flandriából való német gyarmatosok Erdélyben, és még ma is majdnem egészen úgy beszélnek a besztercei vidéken, mint Luxemburgban. A nyelv 700 év alatt változott, az kétségtelen. De itt is, ott is egyenlő irányban, majdnem egyenlő léptekben történtek az átalakulások. Azon erdélyiek bizonyos büszke félrevonultságban éltek. Bármily viharok vonultak át az országon: a nyelv majdnem zavartalan csendéletet élvezett. — S hogy áll a dolog azon salzburgi települők tájnyelvével Litvániában, kiknek ősei csak másfél század előtt hagyták el hegyes hazájukat? Kezdetől fogva beonták őket az északi német állam életébe: itt a nyelvjárásnak gyors elenyészését lehetett észlelni.» (280. l.)

KALMÁR ELEK.

Kisebb közlések.

Budenz Józsefről szintén szép megemlékezést közölt *Setälä Emil* (mint Hunfalvyról, l. fönt 121). Miután élete rajzát vázolta, tüzetesen jellemzi módszerét és működése eredményeit. Ez a kritikai jellemzés a magyar olvasókat közelről érdekelheti, azért közöljük majdnem egész terjedelmében.

«Mégkisértjük képét adni Budenz vizsgálódásmódjának és annak a hatásnak, a melyet a finn-ugor nyelvészetre gyakorolt.

Ha Budenznek legközvetlenebb elődje, Hunfalvy, tevékenységében sokoldalú volt, Budenz a helyett minden erejét egy czélnek szentelte. Budenz nyelvész volt tetőtől talpig, és soha nem is akart más lenni.

Eljárásában Budenz úgyn. «szobatudós» volt. Nem járt azon népek körében, a melyeknek nyelvét nyomozta, hanem mások gyűjtötte anyag alapján végezte munkáját. Ily módon szerezte rendkívül széleskörű nyelvismeretét az altajiság óriási mezején. Néha mégis volt történetesen alkalmá, Budapesten, élő nyelv-mesterekkel érintkeznie; így pl. lappokkal, a kik 1873-ban Budapesten jártak, s egy Vámbéry-hozta tatárral. Finnországban Budenz 1878 nyarán járt; ez az utazás azonban nem volt tulajdonképi tanulmányút. Ez alkalommal egyebek közt Lönnrot Illésnél is járt.

Midőn Budenz Magyarországon működését megkezdte, természetesen nem mutatkozott nagy érdeklődés nyomozásai iránt, másrészt pedig művei nyelvük miatt nem terjedhettek el a külföldön. Leveleiben néha gúnyolódik is e miatt, s e gúnyba talán egy kis keserűség is vegyült. Blomstedt a «Halotti Beszéd»-ről irt könyvét «Hunfalvy Pál és Budenz József uraknak, a magyar Akadémia rendes tagjainak, a híres nyelvtudósoknak» ajánlotta. Ez alkalommal Budenz levelében (1869. VI./4.) ezt írja:

«Meg kell jegyezmem, hogy én hála Istennek nem vagyok a magyar Akadémiában semmiféle rendes tag, s ennek a «parádés-intézet»-nek («parade-institut») megújított szabályai szerint nem is leszek azzá, sőt legkevésbé sem óhajtok azzá lenni. Protestálnom kell a híres attributum ellen is, a melyben legalább per tropum,

mint talán teljesebb, de mindenesetre problematikus anticipatióban, lehetne valami igazság; mert én eddigelé «híres» munkáimat csakis magyar nyelven írtam, s tudvalevőleg a magyar nem tarozik a legolvasottabb nyelvek közé, főképp minthogy, nem számítva talán a politikai hírlapokat, maguk magyar uraimék sem nagy buzgalommal olvassák saját irodalmukat, legkevesebbé pedig a tudományos műveket, noha a magyar nyelvre és rokonaira vonatkoznak is, minthogy az efféle dolog tudvalevőleg nem válik valami nagy becsületére ennek a nagy nemzetnek. Az én magyar műveimnek «hírességéről» tehát nem sokat lehet beszélni, quod erat demonstrandum.»

Más alkalommal, 1870. III. 25-én, ismét így nyilatkozik: «Erősen elhatároztam, hogy munkásságomat egyedül ennek a dolognak, t. i. a mi tudományunk művelésének szentelem, nem törődve a nemzeti nagyképfűsködéssel («prunkmacherei»), a mi itt a szereplő egyének szemében a tudományos intézeteknek (pl. az Akadémiának) legfőbb feladata».

Budenz tanítványainak száma kezdetben nagyon csekély volt. S így érthető, mennyire csodálkozott azon, hogy Blomstedtnek azonnal sikerült néhány hallgatóra szert tennie, még pedig női hallgatókra is. Ez alkalommal tréfásan így ír Blomstedtnek (1870. XI. 20.):

«Kiváló elismerésemet kell Önnek nyilvánítanom, tisztelt barátom. Önnek igazság szerint francia generálisnak kellett volna lennie, hogy oly derekasan sikerül új erőket toborzania. 7 egész ember a magyar előadásokra Helsingforsban, hallatlan! Ha Ön így folytatja, akkor itt Magyarországon nyugodtan tekinthetünk a jövőbe, mert majd azt a tanácsot adjuk a magyar kultuszminiszternek, hogy, ha szüksége (?) lesz «magyar nyelvészekre», megrendelheti őket Finnországból, ezeknek még az a hasznuk is megvan, hogy nem kell nekik előbb finnül tanulniok, a mi Árpád (vagy Toldy szerint Attila) fiainak nincs egészen ígyükre.»

De csakhamar sikerült Budenznek is új erőket gyűjtenie és nevelnie. Tanítványaiból egész iskola támadt körülötte, a kik az ő szellemében működtek s alapeszméit a finn-ugor nyelvészet különféle részeire alkalmazták, továbbá a különféle finn-ugor nyelveket közvetlenül az illető népek körében vizsgálták. Csupán Simonyi, Szinyei, Munkácsi és Halász neveit említjük meg. Az utóbbi években Magyarországon egyetlen egy nyelvtudományi munka se jelent meg, a mely magán ne viselné Budenz hatásának nyomait. Budenz nyelvtudománya csakhamar figyelmet keltett egész Magyarországon, s kiváló tudományos érdemei teljes elismerést arattak. Hogy miként fogták föl Budenz jelentőségét, arra nézve idézzük a «Magyar Nyelvőr» 1883-iki évfolyamából Munkácsi következő szavait:

«Budenz József ezen új arának vezérférfia. Az ő nevéhez

fűződik a legtöbb nevezetes eredmény, melyre összehasonlító nyelvészetünk a legutóbbi húsz év folyamán jutott.... Különösen a «Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár» azon műve, mely, bár nem rendszeres összeállításban, de egybe foglalja mindazon tételeket és elveket, melyeket az újabb magyar nyelvészeti irány alapokul ismer el. Korántsem állíthatjuk, hogy e munka hibánélküli, mert az etymologia igazán sikamlós tér s különösen bő alkalmat nyit hypothesisok föllállítására, melyeknek már természetében fekszik, hogy jó részük idővel érvénytelenné válik. De valamint a gyémántot csak saját porával lehet köszörülni, úgy itt is azon helyzetben vagyunk, hogy a munka fogyatkozásait csakis azon módszer és elvek alapján vagyunk képesek kimutatni, melyeket ugyancsak e munka fejtett ki. Egyáltalában nem a felfedezett végérvényű igazságok quantumát tartjuk Budenz munkássága főérdemének, hanem azon eszközt, a módszer feltalálását, melylyel ilyen végérvényű igazsághoz juthatni. Hiszen a tudomány továbbfejlesztését nem is az eszközli, ki mennél több igazságot derít a napfényre, hanem ki megmutatta, hogyan lehet ilyen igazságokat felderíteni, éppen úgy mint a közéletben nem azt tartjuk valódi mesternek, ki pl. a gőzgéppel mennél több hasznos munkát végez, hanem azt, ki ezen hasznos munkákhoz föltétlenül szükségelt eszközt, a gőzgépet feltalálta.»

Nézetem szerint ezen szavak teljesen megfelelnek a Budenz jelentőségéről való azon felfogásnak, a mely a szakértők között Magyarországon el volt terjedve, nem is szólva a szélesebb körökről. Csak egyetlen egy zavaró hang hallatszott Budenz 25-éves működése idején — Vámbéry heves támadása a magyar nép és nyelv finn-ugorsága ellen. Az 1882. év végén megjelent Vámbérynek «A magyarok eredete» cz. műve, mely Magyarország tudományos köreiben heves vitára adott alkalmat. Budenz feleletére való válaszában Vámbéry Budenz módszeréről igen elítélő szavakat mond, a melyek nagyon ellenkeznek az előbb említett méltatással. Azt mondja, hogy a Hunfalvy-fölhozta hasonlítások után a magyar nyelv finn-ugorságát már-már világosnak látta, csak arra várt még, hogy Budenznek a részletekbe menő vizsgálódása miként fogja majd a dolgot egészen megvilágítani.

«Ezen hangulatban vártam Budenz úr összehasonlító szótárának első füzetét, s képzelje az olvasó meglepetésemet, akarom mondani: keserű csalódásomat, mikor a várva-várt summás bizonyítékok vagyis a magyar nyelv ugorságának ékesen szóló argumentumai helyett túlságosan erőszakolt, minden hangtani törvényvel s főleg fogalmi tekintetben minden logikai összefüggéssel határozottan ellenkező és nevetségessé fajult szövegvezéseket találtam! — — —

Hogy módszere igazán megérdemli-e a beléje vetett föltétlen

hitet, — s hogy mi biztos módszernek tekinthetjük-e? Erre nehéz, vagy inkább lehetetlen igenlőleg felelni, még pedig azon egyszerű okból, hogy ezt éppen B úrnak etymologiai eljárása nem engedi meg; mert ezen eljárás nemcsak a múltban, hanem még ma is annyira ingadozó és bizonytalan, s egységes forma és alapelv nélküli, hogy csak fölhevült phantasia láthatja módszernek.»

Hogyan áll tehát a dolog? Egyrésztől azt vitatják, hogy Budenz végleg helyes eredményekre vezető módszert «fedezett föl», másrésztől azt, hogy egyáltalában nincs módszere. Az én meggyőződésem az, hogy mindkét részről túloztak. Főképp azt kell kiemelnünk, hogy Vámbéry nem az az ember, a ki magas metodikus követelményeket állíthatna föl, mert az ő saját összehasonlító módszere korántsem tudományos. Abban a vitában, a mely Vámbéry könyve nyomán támadt, világosan kimutatták, hogy Vámbéry nem a tudósnak részrehajlatlan mérlegelésével használta anyagát, hanem még némileg javítani igyekezett rajta, hogy az ő nézeteinek igazolására alkalmasabbá tegye. Természetesen szó sem lehet másról, mint hogy magában a földolgozásban, a magyar nyelv rokonságának kérdésében, Budenznek volt igaza, Vámbéry pedig tévedett.

De másrésztől természetes az is, hogy Budenz módszerét nem tekinthetjük véglegesen helyesnek. Senki sem állíthatja, hogy csak az indogermán nyelvtudománynak mostani metodusa is, a mely az utolsó évtizedek serény munkája folytán jött létre, s a mely a nyelvtudományban tökéletes átalakulást idézett elő, végleg helyes volna. Budenz módszere pedig korántsem volt azon a fokon, a melyet a jelenkor meg szokott követelni az indogermán-ság terén.

Metodikus felfogásáról csupán egy példát idézek taláalomra. Szótárában (509. l.) Budenz a magyar *fél-* és a finn *pelkä-* alakokat egyeztetette a rokon nyelvekben található alakokkal, — s ezek az egyeztetések kétségtelenül helyesek. Egyeztetését a következő magyarázattal okolja meg: «Csak az egy m. *fél-* (*fil-*) van hosszú vocalissal, a többi ugor nyelvekbeli *pil-* ellenében; szintígy m. *él-ni* = f. *elä* stb. Pedig a m. *fél-*, *fil-*beli *é*, *i*-nek állandóságát tekintve, meg azt, hogy a vog. *pil-* is *i*-vel van, mégis azt kell tartanunk, hogy a szónak eredetibb alakja *p_{il}il-* volt, vagyis pl. a f. *pelkä*-beli *pel-* e h. *päl-*. Erre nézve figyelmet érdemel, hogy az észben *pelg* (tő: *pelgu* = f. *pelko*) még «versteck»-et is tészén, a mi a *pelga-* (= f. *pelkä*- e h. *pelgä*-) igének a f. *piile-* «sich verstecken, sich verbergen» igével való egybetartozására utal. E szerint a *p_{il}il-* h. fölvett *p_{il}il-* igének alapjául volna a f. *piile*-beli *p_i*, azaz a m. *föd-*, f. *peittä-*, oszt. *pegde*, *piti* (m. *feteke*), f. *pilve* (m. *felhő*) szók alapjául kimutatott ugor *p_{il}g-* «tegere» ige, s csakugyan könnyen érthető, miképen támadhatott ily alapon a «timere» jelentés: t. i. «*fél*ni vkitől» = «elrejtőzni vkitől». Sőt meglehet, hogy a

finn *pelkäü-*, azaz *pelgäü-* tö át van vetve ebből: *pegläü-*, s így még az alapigének ugor *p:g-* alakját tünteti föl).

Tehát az «ugor» tö *p:g-* «fed» volt; ebből lett *peglä-* és metathesisissal *pelgä-*, *pelkä-*. Ugyanazon töből ered még *pei-ttäü*, *piüllä* és *pi-l-vi*. Hát a bizonyítékok? Miért van az egyik esetben *pei-*, a másikban *piü-*, a harmadikban pedig *pi-* az eredeti *p:g-* helyett? Erre a kérdésre nem kapunk feleletet, s nem is tartotta szükségesnek, hogy feleljen rá. — Hogy más példát említsek, a finn *itää* és *ehtää*, *ehtiä* Budenz fejtegetése szerint egy és ugyanazon alapszónak különböző változatai (az alapalak [*j*] *gedä-*). Hasonlóképp az ő felfogása szerint a *kalakse-* alapalak egyrészt a *kalanze-*: *kalaise-*, másrészt a *kalanze-*: *kalanhen*: *kalainen* soron át fejlődött tovább. S ezen elváltozott *inen-*, *ise-* végű alakok mellett egyes esetekben még megmaradt az eredeti *ks* változatlanul is, pl. *ohjakset*, *tervakset*, *veljekset* stb. Az efféle példák számát a végtelenségig lehetne folytatni, de ez szükségtelen, mert már egyetlen egy ilyen példa eléggé megvilágítja a kutatónak metodikus álláspontját.

Legfőbb kifogásunk Budenz álláspontja ellen az, hogy nézete szerint ugyanazon hang vagy hangsoport egészen különböző módon változhatott el, noha az illető hangok előfordulásának föltételeire nézve semminemű különbséget nem lehet kimutatni. Azt vélte, hogy valamely hangváltozás megokolására elég, hogy az magában véve lehetséges; bizonyítékul gyakran említ olyan hangváltozásokat, a melyek egészen különálló nyelvekben történtek. Továbbá meg kell említenünk azt is, hogy Budenznek nem volt tiszta fogalma arról, hogy a hangváltozások történeti jelenségek, a melyek valamely meghatározott időszakba esnek; a hangváltozások kronológiájának meghatározását Budenz műveiben nem találjuk meg.

A másik főszempont a jelenkor nyelvtudományának módszerében az, hogy megtanultuk világosan fölfogni, hogy közelszem minden egyes alak fejlődött egyenesen genetikusan a régi alapalakból, hanem a nyelvben levő többi alakok mintájára vagy analogiája szerint keletkezett. Budenz e tekintetben is a régi álláspontot foglalta el. Rendszeresen igyekezett olyan alakoknak is régi ugor alapalakjait kutatni, a melyeket természetesebben lehetett volna analogiás alakoknak magyarázni. Nagyon ritkán élt analogiás magyarázattal, s bizonyára nem ismerte el kellőképpen az analogiának nagy jelentőségét a nyelv életében.

Hogy Budenz metodikus álláspontja olyan, a milyen, az könnyen megmagyarázható. Ő Benfey iskolájának alapeszméin növekedett, és sok éven át munkálkodott saját módja szerint, midőn az indogermán tudományban kezdetét vette a módszertani újítás. S a tapasztalat megmutatta, hogy a «régiek» közül igen kevesen tudták teljesen elsajátítani az új álláspontot, vagy pedig megváltoztatni azt az alapot, a melyen mindvégig munkálkodtak.

Ezenkívül még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a finn-ugorság terén, a hol régibb nyelvemlékek oly szűken találhatók, a kronológiai szempont közelségem oly könnyen kinálkozott a kutatónak, mint az indogermánosság terén.

En tehát Budenz munkásságának jelentőségéről más nézetten vagyok, mint Munkácsi. Véleményem szerint Budenz főérdeméül nem a módszert kell tekintenünk, hanem maguknak az egyes kérdéseknek megvilágítását, a mivel a finn-ugor nyelvtudományt gazdagította. De egyúttal azt is el kell ismernünk, hogy Budenz munkája módszertani tekintetben is nagy előhaladást tanusít az öt megelőző finn-ugor nyelvészekéhez képest. Azon eszmékből, melyeket Budenz «Szóegyezések» cz. munkájához irt bevezetésül, kiténik, hogy a nyelvelet fölfogásában messze fölülmúlta sok elődjét. Ő volt az első, a ki a tisztán hasonlító állásponton fölülemelkedve kutatni kezdte a finn-ugor alapalakokat; igaz ugyan, hogy ez a munka nagyrészt igen korai volt, míg a kisebb nyelvcsoportok történetét meg nem vizsgálták, de a kezdeményezés mindenesetre Budenz érdeme marad.

Budenz munkásságának jelentőségét a finn-ugorság terén Curtius és Schleicher indogermán munkásságához hasonlíthatjuk. Ha Curtius és Schleicher rendszeréből mai nap már nem is sok maradt fön, mindamelllett ez szolgáltatta az elkerülhetetlen átmenetet az új rendszerhez. Ha Budenz finn-ugor építménye nagyrésztben megdő is, a romok között bizonyára igen sok alkalmas kő található, a melyeket az új épületbe is bele lehet illeszteni. Szótára és alakтана a jövőben is nélkülözhetetlen segédeszközei lesznek a finn-ugor kutatónak, a minthogy az ezután következő vizsgálódás bennök hatalmas munkát talál készen.

Mindenkor maradandó becük lesz Budenz műveinek leiró és philologiai oldalukat tekintve. A Budenz műveiben található tényleges ismeretek mindig föltétlenül megbízhatók, mert csaknem pedáns pontossággal dolgozott. A leiró monografiák teszik sok tanítványának is főerejét.

Ha Budenzet Ahlquisttal összehasonlítjuk, azt mondhatjuk, hogy a nyelvi dolgok fölfogásában bizonyos fokig ugyanazon állásponton vannak, ha mindjárt Ahlquistnak nem is volt olyan széleskörű nyelvészeti alapja, mint Budenznek, s ha mindjárt Ahlquist általában nem is emelkedett fölül az összehasonlító állásponton. Ahlquist működése azonban több oldalú volt, kiterjedt olyan dolgokra is, mint a művelődéstörténet és a nyelvhelyesség, a melyeket Budenz mellőzött. Ahlquist máskülönben vizsgálódásában annyira elszigetelte magát, hogy Budenz iránya egyáltalán nem volt rá hatással. Egy ízben Donner összehasonlító szótárát bírálván, Budenz szótáráról is bírálatot mondott. Budenzét a kettő közül föltétlenül jobbnak ítélte, de mindamelllett tesz egynehány általános

észrevételt, s azt állítja, hogy Budenz «az egyes kérdésekben gyakran kőbe vágja a fejszéjét.»

De bármi kifogást tegyünk is, Budenz Józsefnek mégis halhatatlan érdeme, hogy úttörő munkássága által a finn-ugor nyelvtudomány a szó szoros értelmében finn-ugorra alakult és fölvette körébe a tudomány legszélsőbb kérdéseit is. Működésével a finn-ugor nyelvtudománynak jövőjét is megalapította Magyarországon, mert érdeklődést keltő erejével egész iskolát teremtett maga köré, a mely folytatni fogja az ő művét. S ha ez az iskola megtartva mindazt, a mi Budenz irányában helyes, s egyszersmind fölszabadulva Budenz tekintélyének nyomása alól, a mai nyelvtudomány követelményeinek színvonalára helyezkedik, bizonyára nagyban elő fogja mozdítani a finn-ugor nyelvészetet.»

Zürjén és votják szóegyezések. — 1. Zürjén *kor*, rinde⁴ Castrén, Wiedemann. A MUSZ-ban nincs benn, pedig bátran helyet foglalhat a magy. *kéreg*, fn. *kärnä*, l. *kar*, vog. *kër*, oszt. *kār*, mord. *ker*, cser. *kür* mellett. A votjában is megvan *kur* alakban (Wied. ZSz. 49. l. stück baumrinde). Zürj többeli *o*-nak, mely mellett a votjában *u* mutatkozik, a magyarban nem egy esetben magas hang (rendesen *e*, *ö*, *é*) felel meg. — V. ö. z. *kos*, v. *kus*, m. *köz* | z. *kor*-, v. *kur*-, m. *kér* | l. még m. *kell*, *fej*, *fészek*, *fél*, *le(sz)*, *lép* milz, *lélek*, *éj*, *esküszik*, *él*.

2. Votják *puli*. A MUSZ-ban votják *puli*- elmaradt zürj. *pol*- mellől a «*fél*» (timere) czikkben. A jelentés mindkettőnél ugyanaz: *pulini* = sich fürchten, sich scheuen, sich schämen. (Wied.: Z. Sz. 518.) — Alakját tekintve v. ö. az előbbi czikknek végét.

3. Zürjén *čup*-. Zürj. *čup*- (anhauen, ankerben, einschneiden machen, behauen, hauen; l. Wied.: Z. Sz. 370.); votj. *čupi*- (anhauen, einkerben; u. o. 541.) teljesen megfelel a magy. *csap* igének. — Tekintetbe veendő: 1. hogy zürj.-votj. szókezdő *č* (*č*)-nek a magyarban is *cs* felelhet meg; mint: v. *čelekt*-, *čelekjan*, m. *csillog* | z. *čepled*-, m. *csíp* | z. *čukör*, m. *csukor*, *csokor* | z. *čün*-, v. *čond*-, m. *csün*; — 2. hogy mind a zürjében, mind a votjában *u* a tőhangzó, mely esetben a magyar nyelv mély hangot és sok esetben éppen a hangot mutat; z. *kul*-, v. *kujal*-, m. *hagy* | z. *ku*, v. *ku*, m. *ha*, *hány* | z. *kul*-, v. *kul*-, m. *hal* (sterben) | z. *šur*, v. *šur*, m. *szarv* | z. *tulis*, v. *tulus*, m. *tavas* | z. *ňul*-, v. *ňul*-, m. *nyal* | z. *pu*, v. *pu*, z. *purt*, v. *purt*, m. *por* | z. *vur*-, v. *vur*-, m. *varr*; — m. *fa* | 3. hogy zürjén-votj. szóközépi (vagy szővégi) *p* a magyarban is *p*; z. *čepled*-, m. *csip* | z. *šapik*, m. *csépp* | z. *söp*, *sep*, v. *sop*, m. *epe* | z. *lop*, v. *lup* (l. Wied.: Z. Sz.; a MUSZ-ban így: *lub*), m. *löp* (Milz) | v. *lip*-, m. *lep*.

A zürj. *čup*-, *čup*- családja: *čup*- bezeichnen, anhauen (izs.), *čup* zeichen (izs.); *čupöd* anhausung, kerbe, einschneitt stb.; —

čapkal-, (v. sz. p. i.) werfen, schlagen, (i.) ergreifen, packen, *čapki-* id. stb. (vö. *bak* és *buk* schimmel, rost, *laz* és *luz* schulterüberwurf der jäger; így *baka* és *buka*, *jaža* és *juža* stb.); — *šupki-* werfen, schleudern, wegwerfen (vö. *šamir* és *čamir* handvöll, *sir* és *čur* maus, ratte, *šural* trocken, welken, és *čural-* erstarren, absterben).

A votj. *čupī-* családja: *čapet* einschnitt, kerbe (= zürj. *čupöd*); *čapi-* schlagen, hauen; *čapti-* schlagen, verwunden (= zürj. *čupöd-*); *čapki-* schleglen, in die hände klatschen).

4. Zürjén *ku*: haut, fell, balg; votj. *ku*: haut; *pu-ku* rinde, (magy. *fa-héj*). — Ha tekintetbe vesszük a zürj. votj. *šu-t*, mely a magyar *száj*-nak felel meg, a zürj. votj. *ku* magyar megfelelőjének a *haj*, *héj* szót kell tartanuuk, annyival is inkább, mert 1. zürj. votj. többeli *u*-nak a magyarban nagyobbrészt a (*á*) felel meg (l. a *čup-* czikkben); 2. a zürj. votj. a szók végét különben is erősen koptatja (vö. z. *ma*, v. *mu*, m. *méz* | z. *va*, v. *vu*, m. *víz* | z. *ki*, v. *ki*, m. *kéz* | z. *šo*, v. *šu*, m. *száz* stb.; — v. ö. továbbá z. v. *mus* m. *máj* | z. *gos* m. *háj*).

VASVERŐ RAJMUND.

A vogul-osztják 2. személyrag -n alakja Budenz véleménye szerint (NyK. XXII. 260.) eredetibb -nd végzetnek kopása: *kwolén* (házad) e h. való: **kwolénd*. E magyarázat ellen világosan szól az a tény, hogy e nyelvekben az -nt (régebben esetleg -nd) szóvégzet igen gyakori (v. ö. pl. éjsz. vog. *χānt*: had, *kēnt*: sapka, *lunt*: lúd, *rünt*: rügy, *kant*: harag, *sünt*: szád, torkolat, *vant*: falka, *mōnt*: vajha; előbb; *χūnt*: háti batyu; *pānt*: sík | osztB. *kant*, *lunt* id. *jont* hegy, él, *lant* gabona, *pant* nyom stb.) s a mennyiben egyes nyelvjárásokban hangváltozásnak van kitéve, ott nem a -t (*d*), hanem éppen a nasalis enyészik el (v. ö. pl. alsó-lozvai *sət* szád, *ket* sapka stb.). Fölösleges is ezen -nd — -n hangváltozás fölvétele, hiszen az egész vogulságban s az osztjákban is a 2. személyű névmás *n*-es kezdetű: éjsz. vog. *nañ* te, *nēn* ti ketten, *nan* ti | közép-lozvai: *nāu*, *nān*, *nān* | alsó-lozvai *nāi*, *nān*, *nān* | kondai *nāi*, *nēn*, *nān* | pelimi *nāi*, *nēn*, *nan* | tavdai *nou*, *nēn*, *nān* || osztB. *neñ*, *nen*, *nañ* | déli osztj. *neñ*, *nin*, *neñ*.

Nézetem szerint nem fogadható el a -nd — *n* hangváltozás magyarázata a zürjén *setan* «adsz»-féle alak -n személyragjára nevezve sem. Hiszen a zürjénben az ilyen -nd hangsoport egyébként következetesen *d*-vé szokott egyszerűsödni, a mint a votjákban az említett alak megfelelője tényleg: *šotod*. Budenz a -nd—*n* hangváltozáshoz hasonlónak mondja zürj. *zīn*=votj. *zīñ*=magy. *szag*, zürj. *pon* (vég)=votj. *puñ*=vog. *puñk* (fej) hangmegfelelést; ámde ez esetekben a zürj. *n* nyilván csak az *ñ*-nek változata s nem *ng*-nek kopása. Az *ñ*—*n* hangváltozás általános pl. az oszmanliban szemben a keleti törökséggel s hogy a zürjénben is csak ugyanez esetel van dolgunk, bizonyítja a *pun*-nak *pum* változata, mely olyféle

másirányu hangbeli fejlődése a *puñ*-nak, mint pl. szarapuli votj. *bam* «arcz» a kazáni votj. *bañ*, szarap. votj. *puñit* a kaz. votj. *puñit* alaknak.

Úgy hiszem csak ilyen \tilde{n} (*ng*) — *n* hangváltozás fejleménye a zürj. *n* 2-ik személyrag is, mely e szerint *-nd* személyrag (votj. *šoto-d*) + *g* nyomatékosító maradványa volna. Ez a *g* nyomatékosító kimutatható az 1. és 3. személyben is: praes. egy. 1. szem. *seta* (votj. *šoto*) a tagadó igének 1. személyű *og* (votj. *ug*) alakjában mutatkozó *g* végzet kopását mutatja (*seta* = *seta'* = *setag*; v. ö. magy. *tudo-k*); praes. egy. 3. szem. *setas* és *set ö* (votj. *šotoz* és *šotä*); v. ö. a votj. tagadó igének praes. egyes 3. személyű *ug* alakját s a magy. 3. személyű *-ik* (*lak-ik*) végzetet.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Kutya s más magyar kutyanevék. Budenz hagyatékából a NyK. tavalyi kötete egy cikket közöl, mely a czimbeli szónak ugor eredetét tekintettel némely újabban észrevett szláv és lett adatokra (keleti-orosz *kula*, dim. *kuška*, *kušonok* kutyakölyök, kis kutya, *kušut* kleiner hofhund, lett *kutsa* hündin) kétségbe vonja. Meg kell jegyeznem e cikkre általában, hogy Budenz azt már jó régen megírta; de közzé nem tette, mivel — mint tőle személyesen hallottam — nem volt eléggé határozott ott kifejtett nézetében. S erre volt is jó oka: hiszen a *kutya* szó másai szélteben el vannak terjedve az ugorországban, ilyenek: éjsz. vog. *kūtuw*, közélplovzai *kutu* kutya, votj. *kuča-pi* kutyakölyök, zürj. *kici*, mordÉ. *kuška*, mordM. *kutu-lefks*, észt. *kuts*, *kutsik*, liv. *kuški* id. E mellett lehet a csekély elterjedtségű orosz *kula* ugor eredetű jövevényszó a minők igen nagy számmal mutathatók ki az éjszakkéleti orosz nyelvjárásokban (l. Weske Miklós könyvét: Славяно-Финскія культурныя отношенія. Казань, 1890.)

Föltűnő a *kutya* szónak egyező párja némely kaukázusi nyelvben, mint: avar *khuča*, *quaži*, cserkesz *zabzu*, *zabze*, kabar *zabze* «hündin» (v. ö. *huj-hoj* hund).¹⁾ Ezekből az láttzik, hogy a *k u v a s z* szó etimologikus összefüggésben van a *kutyá*-val s hozzá úgy viszonylik, mint a *r a v a s z* «vulpes» a dim. *-ka* képzővel alkotott *róka* (**rav-ka*) szóhoz; v. ö. ez utóbbiak megfelelőit: finn *repo* róka, lp. *repe*, észt *rebase*, cser. *rebež*, *rövöž*, mordÉ. *rives*, zürj. *ruč*, votj. *žiči* id.; osztlrt. *räba* zottiger hund. — A *kutya* szó megfelelő másainak hangbeli analogiája mutatkozik a magy.

¹⁾ V. ö. még a kaukázusi nyelvekből: avar *gučuk*, thüs *kac*, kumük *kučei*, welp', kürin *k'ič* hund, *k'ac* hündin; továbbá örmény *k'ac*, weibchen der hunde u. anderer tiere, auch 'cagnolino', mindez Kuhn Zeitsch. XXXII. 86. — S. Zs.

atya szó rokonságában: osztlrt. *ata* vater, mord. *ata* alter mann, greis; *ataj* schwiegervater, cser. *áci*, *ata* pater (l. MUGSz.).

Ezek szerint a magyarban az «eb» állatfajnak öt elnevezése vezethető vissza ugor eredetre, jelesen:

1. *eb*: éjsz. vog. *āmp*, középlozv. *oāmp*, kondai *oāmp*, tavdai *āmp* | oszt. *āmp* id.

2. *agár*: *) éjsz. vog. *ākér*, pelimi *oāker*, középlozvai *qker* kicsiny házi eb (маленькая господская собака); Reguly jegyzeteiben: *agar* od. *akar* kleiner haushund, zimmerhund; szigvai *ári* nőstény eb | osztB. *akar* russischer hund mit langen ohren, *ōri* hündin (Ahlq.) Hasonló hangbeli megfelelések: magy. *igaz*: cser. *vik*, finn *oikea* rectus | magy. dim. *-k* = ugor *-k* | magy. *sekély*, *csekély*: lp. *coke* vadum | magy. *apa*, *aba*: vog. *āplē*, *āpēris* nagyapa | magy. *ip*, *ipa*: vog. *up*, cserM. *oba* | magy. *napa*: vog. *gnip* stb.

3. *fene* (kocza-fene Nyr. VII. 94.): l. MUGSz. adatait, melyekhez még sorakoznak: votj. *puni*, *pēnē* eb és zürj. *pon* id.; továbbá a megfelelő szamojéd alakok.

4. *kutya*; 5. *kuvasz*, l. föntebb.

Török eredetűnek vehető a *kopó*, melynek megfelelője mutatkozik az oszmanli *köpek* «hund» szóban olyféle hangmegfeleléssel, mint magy. *szúnyog* a köztörök *sōnek* «légy» szóval szemben. — Kétes származásuak: a *vizsla* (= orosz *выжля*, lengyel *wuzel* stb. NyK. XXII. 411. l.), továbbá *komondor* és *szelindek*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A kondai vogul evangélium *núte* szava. Igen helyesen vette észre Budenz (NyK. XXII. 414.), hogy a Popov-féle vogul evangéliumfordításban található *núte* nem «-nál, magában» értelmű, mint Hunfalvy sejtí, hanem ezt jelenti: «einander = einer den andern, unter einander stb.» Jegyzeteim között hamarjában a következő két igazoló példára akadtam: *molti núte sēmtajtsēt, ań jql-šōplēst* прежде сердились, теперь смирились: előbb egymással szemben (egymás közt, egymás iránt) haragudtak, most kibékültek (lecsendesedtek) | *ńúte lált-pēsi ronlá* дру́д противъ дру́жа сидятъ: egymással szemben ülnek. | *ēkw'-qńšūz* *ńoutē loqyata* az öreg asszony és ember egymással beszélgetnek (Vog. Népk. I, 166.). Ez a *ńúte* adverbium a *-te* locativus raggal van alkotva; másféle alakjait már régebben közöltem a középlozvai nyelvjárás leírásában (NyK. XXII, 22.), melyekből kitűnik, hogy töve *ńow-* (*ńuo*), *ńuw-* személyragozható is: *mink jērptajtimēn* *ńow ā m-p ēš* мы любимся между содой: mi szeretkezünk egymással (egym. között; *pēs* tkr. «csipő», átvittén: «oldal; mellett») | *tin jērptajtiji* *ńow ā n-p ēš* ők szeretkeznek egymással.

*) Vö. a hasonló avar és kirgiz szókat fönt 119. S. Zs.

Másféle, még pedig okhatározói jelentéssel és *-né* raggal jelentkezik ez adverbium a következő példákban: (kondai) *mō esérēm nō un é pali vszlēs* земля отъ морозу раскололась: a föld a hidegtől (b. mi a t t) meghasadt | (középlözvai) *pašém nō un é hkazertaum* отъ дыму горчить горло: a füsttől ég (csipődik) a torokom | *khōp saγ-nō un é pal-khōlpēs* a ladik a nap hevétől (отъ жару солнца) meghasadt. Összevetve az előbbi csoportbeli példákkal az utóbbiakat, alig foghatjuk föl másképp az okhatározói jelentés fejlődését, mint ezen értelem alapján: «egymásra való hatásából».

Már Budenz utal rá, hogy a vog. *nūte*, *nouné* szabályos osztják megfelelője: *nula*, *nul* (Ahl.) «gegenseitig, gegeneinander» s kérdése, hogy nem sorakoznak-e ezek családjához a magy. *-nál*, továbbá a *-nól*, *-ni*, *-nott* ragozások is (l. a szókezdő *n—n* váltakozásra MUGSz. 387. l.), ily alapértelem fölvételével: «egymás mellett, mellől» stb.?

Hunfalvy azt sejt, hogy a déli vogul *-nuw* (kond. *-nōn*: *elē-nou* távolabb) fokképző is összefügg a tárgyalásban levő *nute* adverbiummal. Ez könnyen lehetséges, tekintve, hogy a comparatio két tárgynak «egymással» való egybevetése: *tit khul jāni-nou* ez a hal «nagyobb», tkp. nagy «egymáshoz vetve v. hasonlítva».

MUNKÁCSI BERNÁT.

Egy «epe» jelentésű szó az ugor nyelvekben. Vasverő Rajmund e folyóiratnak XXI. kötetében (45. l.) több tekintetben tanulságos cikket közöl e czímen, melyben kimutatni törekszik, hogy a «zöld» és «harag» jelentésű zürj. *vež*, votj. *vež*, továbbá a finn *viha*, lapp *vašše*, vogK. *ōši* «harag, irigység» szók mindannyian eredeti etymonjuk szerint «epé»-t jelentenek s a vog.-osztj. *vošrēm* «epe» szó előrészével egyeznek. E nézethez kívánok e helyen néhány észrevételt csatolni.

Tudvalevő, hogy mint általában a testrészeknek, van az «epé»-nek is egyező speciális szava az ugor nyelvekben, melynek alakjai a finn *sappe*, mord. *sāpā*, zürj. *sep* votj. *sep*, osztB. *sip*, cser. *šekš* s a magy. *epe*. A MUGSz. ezen adataihoz sorakoznak a tavdai vogul *tēp epe* (жельць), éjszaki vog. *tāp*, kondai *toāp*, pelimi *toap* «medveepe»*), melyekből kitétszik: 1. hogy az idézett nyu-

*) A medveműnyelv és medveénekek gyakran őriznek meg meg elavult szókat és formákat, melyek esetleg igen becses adatok nyelvhasonlítás és kulturtörténeti szempontból. Ilyenek pl. a vog. *awa* «medvefej», mely nyilván összefügg a jutak-szamojéd *aera*, *ñaeva* «fej» szóval | *ūnt-uj* «medve», melynek előrészét a vogulok megmagyarázni nem tudták: de megfejtik a magy. *vad*, *vadon* s

gati ugor alakok s szókezdője eredetibb *t*-nek elváltozása; 2. hogy az «epe» közugor nevének meg van maradványa a keleti ugorországban is, a hol ennél fogva a *vošrém* «epe» jelentésének eredeti volta nem szükségképpen bizonyos.

Ez utóbbi kétségünkben megerősít bennünket a *vošrém* (kondai *vošérém*, pellimi *vašerém*) dialektikus mellékalakjai, jelesen az alsólozvai *kwašerém* és középlozvai *kwašermä* «epe», melyek végzetükkel egyetemben szembetűnően egyeznek a magy. *keserü* (*keserv-es*) szóval. Jelentés tekintetében ez utóbbinak szorosabb megfelelői a középlozvai *kwašértaxti* «keserűnek érzik» és kondai *kwaškértaxti* «savanyúnak érzik (кислымъ пахнетъ)», melyeknek *kwašér* (= finn *kathera* keserű) alapszavához képest a *kwašérém* nyilván csak az ugor *-m* diminutívummal alkotott képzés (l. Ug. Alakt. 250).

Ezek szerint *kwašerém* és *vošrém* olyan hangalaki változatok, minőket Budenz a MUGSzótárban a magyarra nézve az *üres, vörös* (=vog. *kiwrin*) czikk alatt mutatott ki, s hogy alapjelentésük tényleg «keserű», világosan kitetszik abból, hogy az éjszaki vogulban van *vošértaxti* «keserűnek, csipősnek, savanyúnak lenni» ige (*përs vošértaxti пещецъ горкiй*, a bors csipős | *avés rit saka sawés, vešértaxti квасъ очень кислый сталь, горко*; a kvász igen megsavanyodott, csipős. | Reguly jegyzete közt is van: *vošértaxht gorko*).

Ezzel, mint kártyavár omlik össze sok mindenféle hipotézis, melyet a czikkíró a *vošrém* szó családositása alkalmával fölállít. Mindenelőtt kitetszik, hogy a *vošérém* nem így taglalendő: *vošérém*, hanem mint a *vošértaxti* képzésből következik, így *vošéré-m*, tehát elesik Budenz föltevése is, hogy a *-rém* végzet = ugor *lēm*, finn *lieme* «lé», mely különben is *lām*, *loqm* alakban s «hallé» jelentésben ismeretes a vogulban. Elveszvéen az «epe» etimon, nincs alapja a zürj.-votj. *vež*, *vož* «zöld, sárga» szókkal egybe-hasonlításnak, melyeknek e jelentése más fogalomból*) is fejlőd-

főképpen az osztB. *ünt*, *vönt* «erdő», melyen szerint tehát *ünt-uj* = «erdei állat» | Fontos adatok az efféle fémnevek: *kami āln*, *šopér āln*, *šēs vaj*, melyeknek pontos meghatározása még a jövő feladata.

*) Íme részemről is egy hozzávetés. Tekintve, hogy az ugor nyelvekben az egyes színek jelzésere csak gyér számban akadnak valódi elnevező szók (mint pl. magy. *szür-ke*, *szölke* = oszt. *sur grau*, lp. *čuorkok*, zürjP. *žor id*. | *ősz* = cser. *ošo*, mord. *akša*, zürj. *ježid* albus), hanem ren'esen vagy idegen szók (mint pl. magy. *kék*, *sárga*, *zöld*, *barna*, *tarka*), vagy körülírások (mint fehér = «világos», *fekete* = «sötét», *veres* = *véres*, vog. *viřir*, *kēlp* = «veres» és «vér»; *nār aspä* = «zöld» és «friss fűszínű»); nagy valószínűséggel föltehető, hogy a zürj. votj. *vež*, *vož* «zöld, sárga» szó

hetett. Kétes a finn *vihoitta*-zöldelleni, tenyészni, virulni, *vihanta*-id., *vihakka* dúsan tenyésző, virágzó, lombos szókkal való egyezésük is, minthogy ez utóbbiak alapszava nem okvetlenül «zöld», hanem lehet bár «virulni, tenyészni, díszleni» stb*.) A zürj. *vez*, votj. *vož*, finn *viha*, lapp *vašše*, vogK. *ösi* «harag, gyűlölet» egész külön jelentésében egységes szócsalád, melyek további etimológikus kutatása esetleg szintén «keserű» alapjelentésre vezethet (v. ö. középlov. *össēn* keserű, kondai *ösiñ* savanyú, melyek mellett a magy. *acsarogq-* «grimmig sein» a *vošertayti* «keserűnek lenni» képzésre emlékeztet).

Czikkéhez csatolt utójegyzetében Vasverő a vogK. *ö-* hitelességét vonja kétségbe. De noha följegyzésének alakja hibás (s ilyenek általában a Popov- és Ahlquist-féle közlések), mégis van biztos alapja az adatnak. En ez ígét így hallottam a Konda mellékén: *ös-*: *täu tarját ösřilam* на ero серяуць, ő reá haragszom. Ebből *ösi* «harag»: *jäni ösi äñsi sēmätät qm moqsem* гнѣвъ у него большої на меня, nagy haragja van szivében irántam. További képzések: *öst-*, *östept-*: *täu qm tarjem östēs* онъ осердился на меня, ő reám megharagudott | *näi vel östeptelēn täütäm!* ты его не сердит! te ne haragítsd föl őt. A pelimi nyelvben is van: *ösitäl*i сердится, haragszik; *ösšič* *khqř* сердитый, haragos.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Arany János mint nyelvész. Balassa J. az Egyet. Philol. Közl. XVII. 328. l. dolgozatot közöl Aranyról, mint nyelvészről, s ennek alap-tétele (minthogy a bevezetésben is, a befejezésben is mondja, 328. ill. 339. l.) az, hogy Aranyt első sorban szerkesztői foglalkozása ösztönözte nyelvészkedésre, bár különben is kedvvel foglalkozott a nyelvhelyesség kérdéseivel. Minthogy Arany kiismerésére nézve nem mindegy, hogy miből mily mértékben magyarázzuk e vagy ama tettét, legyen szabad megjegyeznem, hogy az én nézetem szerint őt első sorban költői munkássága kényszerítette arra, hogy fegyverét, melyet forgatott, szegről végre

is csak valamilyen körülíró elnevezés lehet. S e színek jelzésére alkalmas tárgy lehetett a réznek zöldbe és sárgába játszó régibb formája a bronz, mely fémeket ismertek már a közös együttlét korában is az ugor nepek. A réznek, illetőleg ma általában az ércznek (vasnak, pénznek, ezüstnek) vogul-osztják neve: *vax*, *voz*, mely diminutív képzéssel megvan a magy. *vas* «eisen» (régebben nyilván: réz vagy bronz jelentésű szóban), finn *vaske*, lapp *vešk*, *viešk*, *veikke* szókban is (l. Ahlquist: *Culturwörter* 65. l.). Ez utóbbi alakoknak mása lehetne a zürj. *vez*, votj. *vož* s talán a cser. *užárge* «zöld» szónak is alaprésze.

*) De vö. a finn *viheriä*, *viheri*, *viherä* szókat, melyek csakis zöldet jelentenek.

S. Zs.

minden csinjával együtt kiismerje. Szinte természetes, hogy Arany, ki műfajainak elméletétől személyeinek korviszonyaiig mindent oly alaposan és ügyszólván szakszerűen átbuvárolt, nagy gondot szentelt azon tudománynak, mely nem csak valamely versében vagy egy-egy műfajban, hanem egész pályáján mindig nagy hasznára volt. S valóban, ha költői céljára nem kellett volna, aligha irogat pusztán a *magá használatára szánt* nyelvészeti jegyzeteket, s nem mondta volna, hogy éppen olyankor éri a hiteles magyar «ornata syntaxis» hiányát, mikor egy-egy költői gondolat megfelelő nyelvi formáját keresi és sejtí. Egyébiránt Aranynak saját nyilatkozatával is hebizonyítható (Balaassának e nyilatkozat, úgy látszik, kikerülte a figyelmét), hogy ő sokkal régebben foglalkozott nyelvészettel, mintsem szerkesztő lett volna, és költői szükségből tette ezt. Ot évvel szerkesztői föllépte előtt, 1856. szept. 4-én, írja Nagy-Szalontáról Erdélyi Jánosnak (l. Erdélyi: Pályák és Pálmák 494. l.), hogy «A nyelvtani vétségeket — többnyire — elismerem: de kevés van azok közül, a mi nem *szándékosan* jött volna be Aztán legyen meggyőződve kegyed, hogy «bár nem küzdöttem is a nyelvért» tudom tisztelni annak szabályait, és *sokkal többet foglalkozom velők, mint némely ember gondolná*; de más részről a költeményeket nem szoktam nyelvtani gyakorlatoknak tekinteni, sőt oly merész reményeim vannak, hogy lesz idő, mikor az euphonia kedvéért kell engedni a nyelvtan merevségének, s versben legalább nem írjuk *keressz, nézzsz* stb. s egyéb nyelvtörő szabályosságokat».

Ebből egyúttal az is világos, hogy Arany Jánost mint nyelvészti nem csak megírt czikkeiből s esetleg tanári működéséből lehet megismerni, hanem műveiben is nagyon sokat találunk, a mit nyelvi tanulmányainak s ennél fogva nyelvészeti tudásának és nézeteinek, nem pedig eredeti nyelvérzékének kellene betudnunk. S valóban hálás, bár nem könnyű feladat volna Arany nyelvét oly behatóan tanulmányozni, hogy erre a kérdésre is megfelelhessünk s nyelvészeti gondolkodását egészében szemlélhessük.

KALMÁR ELEK.

A francia akadémia helyesirási reformja. A francia akadémia az ő szótára új kiadását tervezi, s ez alkalommal a szótári bizottság a helyesirás egyszerűsítését javasolja. Gréard, a bizottság előadója, ki-mutatta, hogy a fr. akadémia a szótárnak minden kiadásában változtatott egyetmást a helyesiráson, hogy a következetlenségeket elkerülje; most tehát tovább kell haladnia az egyszerűsítés útján. A bizottság javaslata tíz pontban a következő indítványokat fejti ki s okolja meg:

1. Nem kell nagy betű az ilyenekben: la *Bourse* de Paris, François I-er le *Père* des *Lettres*, le *Mécène* des poètes (holott már eddig is *mentor-t* irtak) stb.

2. Nem kell visszaélni a kötőjellel; ez csak bizonyos esetekben alkalmazandó, pl. ha kötőszót vagy más viszonzót helyettesít: *un dictionnaire français-latin* (= *français et latin*), *trente-trois*, *timbre-poste* (*t. de poste*); továbbá szoros összetartozást kifejező kapcsolatokban: *un aveugle-né*; rokonsági nevekben: *beau-fils* stb. — Ellenben *contrecoeur*, *portepolme*, s másfelől *arc en ciel*, *tête à tête*, *c'est à dire* stb. kötőjel nélkül.

3. Szűnjön meg a hajtott ékezet használata egészen (tehát *dévou-*

ment, assidument stb.). — A tompa és hajtott ékezet használatában szűnjenek meg a következetlenségek (pl. ne írják, mint eddig, *avènement*, de *évènement*, *rebelle*, de *rébellion* stb.). — Maradjon el a hiányjel az állandó összetételekből; tehát *entracte*, *entrouvrir*, *presqu'ile* e. h. *entr'acte* stb.

4. Az idegen eredetű szók francziásan irandók; tehát valamint már eddig is az angol *shawl*, *check*, *roastbeaf*, *beafsteck* helyett azt írták *châle*, *chèque*, *rosbif*, *bifteck*, úgy francziásítsák meg a többi idegen szókat is, minők *break*, *spleen*, *meeting*, *speech* stb. (tehát *brec*, *spline* stb.) — a helyett, hogy a tanulót avval kelljen terhelni, hogy az angol olvasást is megtanulja. Érdekes itt az okvetés: «Mihelyt valamely szóra szükségünk van, mihelyt elfogadjuk, nem cselekszünk-e okosan, ha «alávetjük a mi géniuszunknak», mint Fénelon kívánja, vagyis ha inkább naturalizáljuk kiejtésünk szerint a mi rendes betűnkeket, mintsem hogy rendetlen írással lopózzanak be, b a r b á r r a l, mint Montaigne mondta.» (Hivatkozik még az olyan latin eredetűekre, mint pl. un *aparté* e. h. un *a parte*.)

5. Mellőzendő a hím- és nőnem megkülönböztetésében való következetlenség és szórshasogatás, mely szerint azt írták eddig *une demi-heure*, de *une heure et demie*, *nu-tête*, de *tête nue* stb.

6. Az *y* helyét lehetőleg *i* foglalja el, s valamint már eddig is írták *analyse*, *chimie*, *giratoire*, *cristal* stb., úgy írják ezentúl *Silvestre*, *tipe*, *hyperbole* stb. — A *j*-hangú *y*-t *i* helyettesítse: *baïadère*, *maïonnaise* stb., mint *faience*, *naïade* stb. (a következő kiadásban aztán, úgymond, az *i* helyébe egyszerű *i*-t lehet tenni: *baïadère*, *faience* stb.) — A fölösleges magánhangzók maradjanak el az ilyenekből: *soeur*, *boeuf*, *aout*, *paon*, *ocuménique* (tehát *seur*, *beuf*, *out*, *pan*, *écuménique* mint *économie*) stb.

7. Az *rh*, *th*, *ch*-ből maradjon el a *h*: *rétorique*, *rinocéros*, *astme*, *artrite*, *tésauriser*, *cronologie*, *anacronisme*, *polytechnique*, *psychologie* stb. mint «az olaszok és spanyolok írják *Cristo*, *cristianismo*, *cristianesimo*, pedig nyelvük közelebb áll a közös forráshoz.»

A *ph* helyett mindig *f*-et írjanak, mint a többi román népek: *alfabet*, *blasfème*, *filosofie* stb. (mint már eddig is: *fantaisie*, *flegmatique*, *faisan* stb.)

8. Szűnjenek meg az eddigi következetlenségek a rokon eredetű vagy rokonalakú szók írásában, minők *raisonner* és *résonance*, *siffler* és *persifler*, *bonhomme* és *bonhomie*, *allonger* és *alourdir*, *confidentiel* és *artificiel*, *je jeterai* és *j'achèterai*, *il appelle* és *il ensorcele* stb. stb.

9. A folyó-cselekvésű igenévnék — akár melléknévül, akár főnévül szerepel — képzőjét mindig *ant*-nak írják, tehát *présidant*, *équivalent*, *excédant* stb., soha sem *président* stb. (Igy aztán ezentúl nem fogják egyformán írni az ilyeneket: *un affluent* és *ils affluent*, *un expédient* és *ils expédient*.)

10. Az *x* helyét *s* foglalja el a szó végén: *chevaux*, *chapeaux*, *genoux* stb. (eddig is micsoda titkos okból nem hajoltak meg ezek az általános szabály alá? ezt soha senki nem tudta kitalálni); *heureux*, *jaloux* (akkor a nőnemű alakjuk *heureuse*, *jalouse*, ép oly természetes, mint *pris*: *prise* stb.); *je peux*, *tu peux*, *je vaus*, *tu vaus* (mint *je vaïs*, *tu vas* stb.).

«Isten mentsen» — jegyzi meg a javaslat — «hogy a nyelvet egyhangú pusztasággá tegyük! Isten mentsen, hogy idoizmusait bántsuk, melyek erőt és bájt adnak neki! De más dolog a gondolatnak az az eredeti, tősgyökeres fordulata, melyben népünknek génusza villan meg, s ismét más dolog a szótárnak az a szeszélyessége, mely csak hibás szókásból és vak hagyományból magyarázható.»

Egyébiránt átmenetül azt indítványozzák, hogy az új írásmód mellett az eddigit is tőrjék meg egyelőre. Ebben nincs semmi baj, s az egyszerűbb és következetesebb írásmód úgyis elterjed majd magától.

Az *Académie française* már összes ülésben is megkezdte f. é. f. b. ruár havában e javaslatok tárgyalását s egy részüket már letárgyalta és elfogadta. A vég-megállapodást annak idején szintén közölni fogjuk. (A javaslat maga közölve van a tavali és idei *Revue de philologie française et provençale*-ban, a *Bulletin de la Société de réforme orthographique* című rovatban.)

Az idegen szók írásához. Kalmár Elek tüzetesen és meggyőzőleg kifejtette, milyen czéltalan, sőt káros a sokféle idegen írásmód megtartása. Én még csak egyes példákkal és megjegyzésekkel akarom megvilágítani a dolgot.

Az akadémiai szabályok annyira megtévesztik az embereket, hogy még a teljesen meghonosult szókat is idegenszerűen írják, pl. *gymnasium* e h. *gimnázium* (vö. *realiskola* s nem *realiskola*), *collegium* e h. *kollégium* (vö. *akadémia* s nem *academia*); *professor*, *rector*, *director* e h. *professzor*, *rektor*, *direktor*; *telegraph*, *telephon* e h. *telegráf*, *telefon*. Mindezek olyan intézmények s találmányok nevei, melyeket mindenki ismer és emleget. Ilyen tudákos és affektált írásmódok a következők, melyek az Akadémia eddigi szabályai szerint is hibásak: *casino* (Főv. Lapok) e h. *kaszinó*; *chronika* (TanárKözl. XXVI. 488) e h. *krónika*; *morphondírozik* (Petőfi-társ. lapja I. 300. a szófejtésben semmi alapja) e h. *morfondírozik*; «*katholicus clerus*» (BSzemle LXXI. 223) e h. *katolikus klerus* (ez utóbbiak, ha nem volnának is meghonosult szók, *k*-val s nem *c*-vel irandók az Akadémia szerint, ebből tehát az következik, hogy a BSzemle sem tudja az Akadémia szabályait); *correct* (TanárKözl. XXVI. 98.) e h. *korrekt*; *phylloxera* (uo. 119) e h. *fillokszera*; *analysálni* (uo. 93) e h. *analizálni*. «Ne politikailag ird meg az új minisztert, de irodalmi *sauce*-ban» PHirl. 1892. Tehát még a *szósz* sem eléggé meghonosult szó némely író szemében! Még megérjük, hogy a paszományt *passement*-nak, a pászort *pastor*-nak, a kurizálást *courisálás*-nak, a prédikálást *praedicálás*-nak s a filisztert *philister*-nek írják (majd ráfogják, hogy ez meg-nem-honosult német szó, tehát — görögösen kell írni, a hogy a német írja).

Sokszor persze az idegenül írók tollából is kiesúszik egy-egy jó magyaros forma, mint mikor a Vas. Ujs. azt írta *expediczió* (1891. 547) vagy a TanárKözl.: *kvalifikációs* törvény (XXI. 4. mikor Volf György szerkesztette!) Vagy összekeverik a magyaros s az idegenszerű írást: «*vakációt*» BSzemle L. 263. Vagy ha már magyarosan irnak, legalább idegenszerű kiejtést akarnak ránk tukmálni, mikor pl. a kolerát *kholerának* írja a Vas. Ujs. s a Főv. Lapok.

Érdekesnek tartom megemlíteni *Jókai Mór* írásmódját. Föltehet-

jük, hogy Jókai úgy irta szavait, a hogy nyomtatva vannak. (Ha nem, akkor oly szegények vagyunk, hogy még egy Jókai műveinek korrigálására sem alkalmazhatunk jóra való korrektort, s ily viszonyok közt minek tartunk fönn olyan nehéz helyesírást?) Jókai egy újabb regényében, a Fekete vérben, mely a P. Hirlapban jelent meg 1891-ben, úgy látszik, hogy kifigurázza a magyaros írást, mindent magyarosan irt: «Zoltán szerklt tartott (magyarul kör)», «a *deplaszált* kegyelmes úr», «ne sokirozza a társaságot» (mindezek az I. k. 7. fejezetében), «hivatta az *oteljét*» (*hotelier*), «egy palaczk *sartrózt szervdjanak föl*» (*chartreuse*), «belépett *in médiász resz*», *afér* (*affaire*), «majd csinálnának nagy *cettermordjót*» (mind a II. k. 2. fejezetében); — még olyan kifejezéseket is így irt, a mikben mindenki megtartaná az eredeti írásmódot, pl. *pur prándr konzsé, Ku-dő-Zsárnák* (*coup de Jarnac*), a bajvívóknak egy bizonyos vágása, II. 2. f.). Különben Jókai rendszerint idegenül írja az idegen szókat, sokszor még a meghonosultakat is (pl. *mascarában* RRáby II. 187. az *operentiák* Eppur si m. 2. kiad. V. 158. nem is latin szó). Pedig bölsebben cselekedne, ha inkább magyarosan írta mindent. Akkor senki sem mondhatná, a mit így bizvást mondhatunk: hogy Jókai az idegen szóknak legalább tíz százalékát hibásan írja. Regényeiben minden lépten-nyomon ilyeneket találunk: a *Pyeridák* «Eppur si muove» 2. kiad. IV. 41. rongyos *facquinnal* V. 101. a *terracenak* lősései 102. *trogloodyth* 131. *teatooteller* 171. *chrysuma* VI. 57. egész világa az *aeocenenek* «Szeretve mind a vérpadig» II. 124. *Eccho* IV. 174. a *refrainet* hangoztatta V. 26. «a hol közel van a *polítzey* és a *militér*» V. 40. «*gothicus* betük» uo. I. 184. *gothicus* münster RRáby I. 105. (a *h*-ra semmi szükség); *basquok* Eppur si m. IV. 169. (mért éppen francziásan?) *haschisch* uo. V. 35. (mért éppen németesen? Így irnak sokan németesen *ä-t* és *ö-t* görög-latin szavakban: *pädagogia, prähistorikus, tragödia, komödia* — *ae* és *oe* helyett). — Nem lett volna egyszerűbb így írni: *terassz, troglodit, refrén, hasis, krizma* stb. s így elkerülni ezt a sok botlást? S érdemes-e azzal vesződnünk, hogy a százféle idegen nyelvből került szókat százféle idegen betűzéssel írjuk, ha ez még legműveltebb s legképzett íróinknak sem sikerül?

Még csak egy nehézséget akarok fölemlíteni. Ha az idegen szót íránkunkkal nem szabad magyarossá tenni, akkor nem is volna szabad az idegen szót magyar raggal vagy képzővel leírunk. Mert a magyar ragozás és képzés sokkal jobban megmagyarítja az idegen szót, mint a magyar betű. Akár *refraineket* írunk, akár *refréneket*, akár *sensatióst*, akár *szenzációst*, akár *dictiózást*, akár *dikiózást*: mind a két esetben magyarossá vált az idegen szó, s ezzel szemben az az egy-két idegen betű eltűnő csekélység. — A ragozás és képzés esetében az akad. szabályok is azt rendelik, hogy a *tő* véghangját «a magyar kiejtés szerint írjuk le», pl. *Catónak, socialisták, moderádók, progressisták*; persze furcsa volna *moderádok* (azt hihetné az ember, hogy az egyes száma *moderád*) stb. De ha a többesben írhatjuk *moderádók* mért nem mindjárt *moderádók* s az egyesben *moderádó*? Hiszen az egyes szám végén sokkal furcsább nekünk a rövid *o*, mint a többes képző előtt! (hogy tetszene *banko* e *h. bankó* stb.?)

«A latintól nagyon eltérő módon irt» tőszókra nézve megint mást kíván a szabály: hogy kötőjelt tegyünk a rag és képző elé, pl. *shakspeare-i*,

Rousseau-t, Voltaire-rel, Marat-t, Mirabeau-hoz stb. Általános szabályul ezt nem kellett volna felállítani, mert pl. a *Rousseaut és Mirabeauhoz* kötőjel nélkül is egészen világos. Különös, hogy e szabályhoz csak tulajdonnevek vannak példakul idézve. Az idegenszerűen írók közül némelyek tényleg a közneveket is így írják: *bonne-ok* (bpesti czégtáblákon), «a fölmerült esetek iskolai *affaire-ekké* válván» (TanárKözl. XXV. 273), «*parthie-ja* nem akadván» (Mikszáth: Galamb a kalitk. vége felé; figyelmet érdemel az a belefoltozott *h* is), sőt *force-iroz* (PNapló) stb. Ezek megfelelnek az idézett szabályoknak, de nyilvánvaló bennük a nagy pedánság. Valamivel kevésbé pedáns a kötőjel nélküli írás: *costumeöt* Jók.: Eppur si m. V. 40. «magával hozta a *guitarreját*» VI. 42. «kikapta kezéből a *guitarret*» 48. «az obstrukció *changejai*» BHirl. 1891. VI. 10. 3a. (ez az *e* előtti *ç* a BHirlapnak külön találománya; így írja máshol: *pieçeket* stb.) — De hiába! *costumeöt, guitarreját, changejai* határozottan sokkal barbárabb s korcsabb szóképek, mint *kosztümöt, gitárját, sánczai*. Azért írja aztán még az akadémikus BSzemle is: «A nemzet legjavanak, *elitjének képzése*» (LXXIII. 361. e h. *elitejének, a mi olyan furcsa volna, mint kefejének e h. kefejének*), vagy mások pl. «*derouttal* végződött a börze» (hogy tetszene *deroutetal* v. *deroute-tal* v. *deroute-al*?)

Hát a mit így ejtünk: *angazsál*, hogy írná valami akadémikus vigjátékiró? talán *engageál*, mert a francia a többesben vagy az elbeszélő alakban írja *engageons, engagea*?*) Tehát a francia igeragozás helyesírási titkaiba kell behatolni annak, a ki helyesen akar írni — magyarul?!

Mindezeket jó lesz megfontolni a konzervatív uraknak.

SIMONYI ZSIGMOND.

Olasz szavainkhoz. *Czimpa*: ol. *zampa, ciampa* pfote. Az olasz szónak lehetett ‚schnauze‘ jelentése is; vö. *ciaffa* (Szieziliában) ‚tatze‘: *ceffo* ‚schnauze‘ (Diez* 363.).

Csemelet: ol. *ciambello*, ered. **ciamelotto* (spany. *chamelote*, fr. *camelot*, ném. *kamelott, schamlott* — a *camelus* ‚teve‘ szóból). XVI. XVII. századi iratainkban szövet neve. A ‚*cymatilis*, habos színt mutató, himmelblau‘-féle magyarázatok Molnár Albertnek hibás okoskodáson (mely szerint *csemelet* > *cymatilis*) alapuló értelmezései, s ha szótáríró «utódai [Szarvas szerint] megerősítik szavát»: csak lenyomatják hibáját, mint sok más esetben.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Főnt idéztük Jókaiából ezt: *deplaszált*. Hogy írta volna ezt az Akadémia szabályai szerint? *deplacéált*? v. *deplazált*?!

A M. T. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: Volf Gy.
- II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik. Komáromy L. és Király P.
- IV. V. Erdy C. — VI. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömöry C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczi töredék. — XIV. köt. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilárdy Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kuun Géza. 1880. N 8-rét. Ára 5 frt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)
- I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
- II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 frt 20 kr.
- VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.
- IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. 1887 Ára 1 frt 20 kr.

- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta T o l d y F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- BUDENZ J. Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81. Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR. A magyar igeidők. 1872. Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. Ára 1 frt.
- IMRE SÁNDOR. A magyar nyelvújítás divatba jött idegen és hibás szók-lások birálata. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. 1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. 1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr. II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890. Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. Ára 2 frt.
- LASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. 1886. Ára 70 kr.
- BÁLASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből. Ára 1 frt
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1. és 2. füzet 1890—92. Ára 3 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul Népköltési Gyűjtemény. 1892. I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről Ára 1 frt 50 kr. II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi Ára 4 frt. III. köt. 1. füz. Medveénekek Ára 5 frt.